



T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

**KURTUBÎ TEFSİRİ'NDE EHL-İ KİTAP'A YÖNELİK
TEOLOJİK ELEŞTİRİLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayşe KIZILAY

BURSA – 2020



T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

KURTUBÎ TEFSİRİ'NDE EHL-İ KİTAP'A YÖNELİK
TEOLOJİK ELEŞTİRİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayşe KIZILAY

Danışmanı
Prof. Dr. Muhammet TARAKÇI

BURSA - 2020

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, 701521010 numaralı Ayşe KIZILAY'ın hazırladığı “Kurtubî Tefsiri’nde Ehl-i Kitaba Yönelik Teolojik Eleştiriler” konulu Yüksek Lisans Tezi Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 21/02/2020 günü 15.00-16.00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğu ve başarılı olduğu ile karar verilmiştir.



Üye

Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı
Prof. Dr. Muhammet TARAKÇI
Bursa Uludağ Üniversitesi



Dr. Öğr. Üyesi Süleyman SAYAR
Bursa Uludağ Üniversitesi



Üye

Dr. Öğr. Üyesi Zekiye SÖNMEZ
Afyon Kocatepe Üniversitesi

21/02/2020



SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 19/02/2020

Tez Başlığı / Konusu: Kurtubi Tefsiri'nde Ehl-i Kitap'a Yönelik Teolojik Eleştiriler


Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 71 sayfalık kısmına ilişkin, 19/02/2020 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %12 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.


19.02.2020

Adı Soyadı: Ayşe KIZILAY
Öğrenci No: 701521010
Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri
Programı: Dinler Tarih Tezli
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman

Prof. Dr. Muhammet TARAKÇI



Tarih: 19.02.2020

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Kurtubî Tefsiri’nden Ehl-i Kitap’a Yönelik Teolojik Eleştiriler” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.



21.02.2020

Adı Soyadı: Ayşe KIZILAY

Öğrenci No: 701521010

Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri

Programı: Dinler Tarihi Tezli

Statüsü: Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Ayşe KIZILAY
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı : Dinler Tarihi
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : VII+92
Mezuniyet Tarihi : 21 /02 / 2020
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Muhammet Tarakçı

KURTUBÎ TEFSİRİ'NDE EHL-İ KİTAP'A YÖNELİK TEOLOJİK ELEŞTİRİLER

Bu çalışmada müfessir Kurtubî'nin kaleme almış olduğu el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân adlı eserinde Ehl-i Kitap'ın teolojik inançlarına yönelik tutum ve eleştirileri incelemek amaçlanmıştır. Ehl-i Kitap'ın teolojik inançları bölümlere ayrılarak inançlarına dair bilgiler verilmiştir. Ardından ele alınan konular hakkındaki ayetler ve Kurtubî'nin görüş ve yorumları belirlenmiştir. Ayrıca konular ile alakalı Kutsal Kitap anlatımları verilerek mukayeseli bir çalışma ile eleştirilerin sebebi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde Yahudi ve Hıristiyanların Tanrı inancı ayrı ayrı ele alınmıştır. İkinci bölümde Ehl-i Kitap'ın peygamber inancı verildikten sonra Yahudilerin peygamberlerine karşı yanlış tutumları konu edinmiştir. Üçüncü bölümde Ehl-i Kitap'ın kutsal kitapları incelenmiş ve İslâm dünyasındaki tahrif konusu işlenmiştir. Dördüncü bölümde ise Ehl-i Kitap'ın ahiret ve melek inancına yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kurtubî, Tefsir, Ehl-i Kitap, Teoloji, Yahudilik, Hıristiyanlık, Kur'an-ı Kerim

ABSTRACT

Name and Surname : Ayşe KIZILAY
University : Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : Philosophy and Religious Studies
Branch : History of Religion
Degree Awarded : Master
Page Number : VII+92
Degree Date : 21 / 02 / 2020
Supervisor : Muhammet Tarakçı, Professor

THEOLOGICAL CRITICISMS of The PEOPLE of The BOOK in TAFSIR of al-QURTUBI

This work aims to investigate the attitude and criticism towards the People of the Book's theological beliefs in the work written by the explicator Qurtubi's "al-Jami' Ahkam al-Quran." By separating into the sections, it gives information about the theological beliefs of the People of the Book's beliefs. In addition, by giving narrations of The Bible regarding issues, it aims to determine reasons of the criticism with a comparative study.

The first section of the work reviews the belief of God of Jews and Christians separately. The second section investigates the wrong attitude of Jews towards their prophet after People of the Book's understanding of prophecy is given. Third section deals with the holy books of the People of the Book and the Islamic idea of corruption of the previous sacred books. The fourth section investigates the belief of the afterlife and angel of People of the Book.

Key Words: al-Qurtubi, Tafsir, People of the Book, Theology, Judaism, Christianity, The Qoran

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iv
YEMİN METNİ	v
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	vii

GİRİŞ

1. ÇALIŞMANIN KONUSU, AMACI VE SINIRLARI	3
2. ÇALIŞMANIN METODU VE KAYNAKLARI	3
3. KURTUBÎ'NİN HAYATI, İLMİ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ.....	3
3.1. HAYATI	3
3.2. İLMİ ŞAHSİYETİ	3
3.3. ESERLERİ	5
4. EHL-İ KİTAP KİMDİR?	7
5. KUR'AN-I KERİM'DE EHL-İ KİTAP'IN ELEŞTİRİLEN TEOLOJİK İNANÇLARI.....	10

BİRİNCİ BÖLÜM

TANRI İNANCI

1. YAHUDİLİKTE TANRI İNANCI	13
1.1. ALLAH'A ÇOCUK İSNAT ETMELERİ	19
1.2. BUZAĞI HADİSESİ	21
1.3. DİN ADAMLARINI RAB EDİNMELERİ	26
2. HİRİSTİYANLIKTA TANRI İNANCI.....	28
2.1. TESLİS İNANCI VE İSA MESİH'İN ULUHİYETİ	33
2.2. HZ. MERYEM'İN ULUHİYETİ.....	40
2.3. RUHBANLARI RAB EDİNMELERİ.....	42

İKİNCİ BÖLÜM

PEYGAMBER İNANCI

1. TEVRAT'TA PEYGAMBERLERE YAPILAN İFTİRALAR	48
2. YAHUDİLERİN PEYGAMBERLERİNİ YALANLAMALARI VE ÖLDÜRMELERİ	50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUTSAL KİTAP İNANCI

1. TEVRAT'IN YAZILIŞ SÜRECİ.....	55
2. İNCİLLERİN SAYISI VE YAZIMI.....	60
3. KUTSAL KİTAP'IN TAHRİFİ.....	66

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİĞER İNANÇLAR

1. AHİRET İNANCI.....	55
2. MELEK İNANCI.....	80
SONUÇ.....	84
KAYNAKÇA	88

GİRİŞ

Kur'an-ı Kerim, dinî hükümlerin yanı sıra önceki milletler ve dinler hakkında da bilgi vermektedir. Özellikle Ehli- Kitap dediğimiz Yahudi ve Hıristiyanlar hakkında pek çok ayet bulunmaktadır. Ehl-i Kitap'la ilgili çok yönlü anlatımlarının içerisinde teolojik inançlarına yönelik değerlendirmeler dikkat çekmektedir. Kur'an-ı Kerim'in veciz olması sebebiyle ayetlerde anlatılmak istenen hususlara dair araştırmalar yapılmaktadır. Bu konuda başvurulacak eserlerin başında tefsirler gelmektedir. İşte bu sebeple çalışmamız, Ehl-i Kitap hakkında eleştirel ayetlerin anlaşılması için Kurtubî'nin tefsiri olan *el-Cami' li-Ahkâmi'l-Kur'an* adlı eseri özelinde şekillendirilmiştir. Kurtubî Tefsiri kapsamlı bir şekilde yazılmış özgün bir eser hüviyetindedir. Kurtubî'nin Endülüs gibi bir kültür dünyasında yetişmiş olması Ehl-i Kitap hakkında bilgi sahibi olma ihtimalini güçlendirmektedir. Ancak tefsirinin fikhî tefsir olması, Kurtubî'nin Kur'an'ı Kur'an ile tefsir etme metodu ve cedelci üsluptan kaçınıyor olması Ehl-i Kitap'a dair teolojik eleştirilere daha az yer vermesine sebep olmuştur. Yine de ayetlerde geçen Ehl-i Kitap'la ilgili konuları genel hatlarıyla açıklamış, yeri geldiğinde eleştirilerde bulunmuştur. Konuların ve alt başlıkların belirlenmesinde Kurtubî'nin ilgili ayetlere yönelik açıklamalarından yararlanılmıştır.

Çalışmamız giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş'te Kurtubî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Akabinde konumuzu belirleyen Ehl-i Kitap'ın kimler olduğu ve Kur'an-ı Kerim'de kendilerine yönelik hangi teolojik eleştirilerin yöneltildiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Birinci Bölüm'de Yahudi ve Hıristiyanların Tanrı inançları ele alınmış, eleştiriler çerçevesinden müstakil başlıklar halinde açıklanmıştır. İkinci Bölüm'de peygamber inancı kapsamında genel bilgi verildikten sonra Yahudilere yapılan eleştiriler ele alınmıştır. Üçüncü Bölüm'de Ehl-i Kitap'ın Kutsal Kitap inancı ve akabinde Tevrat ve İncil'in oluşum süreci anlatılmış, tahrif konusuna yer verilmiştir. Son bölümde ise Ehl-i Kitap'ın ahiret ve melek inançları genel olarak incelenmiş, Kur'an'ın eleştirdiği hususlar üzerinde durulmuştur.

1. ÇALIŞMANIN KONUSU, AMACI VE SINIRLARI

Kurtubî Tefsiri olarak nam salmış olan *el-Cami' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, Kurtubî'nin İslâm dünyasında bilinmesine vesile olmuştur. Yazmış olduğu bu kapsamlı tefsirinde konuları geniş bir şekilde ele alması ve ömrünün bir bölümünü Kurtuba'da geçirmesi sebebiyle Kurtubî'nin Ehl-i Kitap'a dair önemli bilgiler aktarması dikkat çekmektedir.

Kurtubî ve tefsiri hakkında yapılmış çeşitli çalışmalar mevcuttur. Yapılan çalışmaların ekseriyeti tefsir usulü açısından ele alınmıştır. Bu çalışmada ise tefsiri esas alınarak Kurtubî'nin Ehl-i Kitap'a yönelik tavrı belirlenmeye çalışılmıştır. Kurtubî'nin Ehl-i Kitap ile ilgili görüşleri sistematik başlıklar altında incelenmiştir. Kur'an-ı Kerim'in Ehl-i Kitap'a dair verdiği bilgiler ışığında İslam dünyasında Ehl-i Kitap'ın eleştirildiği konular evvela Ehl-i Kitap'ın kendi kaynaklarından aktarılmıştır. Akabinde Müslümanların ve Kurtubî'nin bu konulardaki değerlendirmelerine yer verilmiştir. Böylece Kur'an-ı Kerim'de eleştirilen bazı müphem hususların anlamlandırılmasına çalışılmıştır.

Çalışmamız Ehl-i Kitap'ın eleştirilen teolojik inançları ile sınırlandırılmıştır. Tek tek konuların sınırları ise Kurtubî'nin eleştirel tavrına bağlı olarak belirlenmiştir.

2. ÇALIŞMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Çalışmada deskriptif ve mukayese metodu kullanılmıştır. Ele alınan inanç konusu evvela Ehl-i Kitap açısından aktarılıp daha sonra konu ile alakalı Kur'an ayetleri verilmiştir. Bu ayetlere dair açıklamalar ise Kurtubî Tefsiri kaynak alınarak yapılmıştır. Dolayısıyla çalışmada kullanılan temel kaynaklar, Kur'an-ı Kerim, Kutsal Kitap (Kitab-ı Mukaddes) ve Kurtubî Tefsiri olmuştur. Ayetlerin anlaşılması konusunda destekleyici olması amacıyla yer yer İbn Kesir ve Taberî tefsirlerine de başvurulmuştur. Kurtubî Tefsiri'nin 26 ciltten oluşan, Beyrut'ta Müessesetü'r-Risale tarafından neşredilen nüshası, Kutsal Kitap'ın Kitabı Mukaddes Şirketi tarafından yayınlanan tercümesi ve Kur'an-ı Kerim'in Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yapılan meal kullanılmıştır.

3. KURTUBÎ'NİN HAYATI, İLMÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

3.1. HAYATI

Tam adı Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî'dir. Kurtubî, Kurtuba'da dünyaya gelmiştir ancak doğum tarihi kesin değildir. 6. yüzyılın sonları ile 7. yüzyılın başlarında doğduğu tahmin edilen Kurtubî, tahsiline Kurtuba'da başlamış, 633 (1236) yılında Kurtuba'nın Hıristiyanlar eline geçmesi ile şehri terk ederek Mısır'a gitmiş ve burada bazı hocalardan ders almıştır. Kurtubî'nin tahmini 40 yaşına kadar Kurtuba'da kaldığı, 37 sene de Mısır'da yaşadığı düşünülmektedir. 9 Şevval 671 (29 Nisan 1273) yılında Minye'de vefat etmiştir.¹

Ailesine dair pek bilgi bulunmamaktadır. Al-i İmran 170. ayetin tefsirinde şehitlik konusunu işlerken babasının düşmanlar tarafından öldürüldüğünden bahsetmektedir.² Ailesi ile alakalı sadece oğlu Şihabuddin Ebul'l-Abbas Ahmed bilinmektedir.³ Mütevazı bir yaşam tarzı ve züht anlayışına sahip olduğu kayıtlarda geçmektedir. Ahlaklı olmayı tavsiye etmiş ve kendisi de üstün ahlaka sahip birisi olarak tanınmıştır.⁴

3.2. İLMÎ ŞAHSİYETİ

Kurtubî tefsir, hadis, kıraat ve fıkıh alanlarında çok iyi yetişmiş, ilim deryası olarak nitelendirilmiştir. O hem Endülüs'te hem de Mısır'da çağın âlimlerinden dersler almış, kendisini sürekli geliştirmiştir. İlgilendiği alanla alakalı diğer eserleri okumuş ve bu eserlerden alıntılar yapmış olan Kurtubî, yaptığı alıntılarda yazarlarını belirtmiş ve yeri

¹ Arif Gezer, "Endülüs'lü Müfessir Kurtubî, Dönemi ve Şöhret Bulma Süreci", *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Müsiki Dergisi*, c. VII, sy. 14 (2009), s. 337; Tayyar Altıkulaç, "Kurtubî, Muhammed b. Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, c. 26, s. 455.

² Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2006, c. 5, s. 412 (Âl-i İmran, 3/170).

³ Gezer, "Endülüs'lü Müfessir Kurtubî, Dönemi ve Şöhret Bulma Süreci", s. 337.

⁴ Abdullah Bayram, *Kurtubî ve Fıkhî Tefsiri*, (Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2008, ss. 49-50; Altıkulaç, "Kurtubî, Muhammed b. Ahmed", s. 455.

geldiği zaman onları eleştirmiştir.⁵ Kurtubî, tefsirini Minye’de yazmış, yöneticilikten ve yöneticilerden uzak durmuş, kitap yazmakla meşgul olmuştur.⁶

Kurtubî’nin Endülüs ve Mısır gibi önemli ilim merkezlerinde ders alan biri olması onun özgün çalışmalar yapmasını sağlamıştır. Kurtubî’nin ders aldığı hocalarını iki döneme ayırmak gerekir. Endülüs’teki hocaları; Ebû Süleymân Menî b. Abdîrahmân b. Ahmed b. Menî b. Ubeyy el-Eş’arî (ö. 633/1235), Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed el-Kaysî el-Kurtubî [İbn Ebî Hucce] (ö. 643/1245), Kâdû’l-Cemâ’a Ebü’l-Hasen Ali b. Kutrâl (ö. 651/1253), el-Kâdî Ebû Âmir Yahya b. Âmir b. Ahmed b. Menî el-Eş’arî’dir (ö. 639/1241).⁷

Kurtubî babasının Hıristiyanlar tarafından öldürülmesi sonrası şehit olup olmadığı konusunu sorduğu hocalar olarak ilk üç hocasının ismini zikretmektedir.⁸ Bakara suresi 245. ayetin tefsirinde Ebu Âmir Yahya b. Ahmed b. Rebiî’den Kurtuba’da hadis dersi aldığını nakletmektedir.⁹

Mısır dönemindeki hocaları; Ebû Muhammed Abdülmütî b. Mahmûd el-Lahmî el-İskenderânî (ö. 638/1241), Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Revâc (ö. 648/1250), Ebü’l-Hasen İbnü’l-Cümmeyzî (ö. 649/1251), Ebû Muhammed Hâfız Abdülazîm el-Münzirî (ö. 656/1258), Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Ömer b. İbrâhim el-Kurtubî (ö. 656/1258), Ebû Ali el-Hasen b. Muhammed el-Bekrî’dir (ö. 656/1258).¹⁰

Kurtubî, aynı zamanda kendisinden istifade edilen bir âlimdir. İbnü’z-Zübeyr, İsmâil b. Muhammed b. Abdülkerîm, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Meymûnî ve Ziyâeddin Ahmed b. Ebü’s-Suûd es-Satricî öğrencileri arasında kabul edilmektedir.¹¹

⁵ Ekrem Gülşen, *Kurtubî Tefsiri’nde Esbâb-ı Nüzûl*, (Doktora Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2002, s. 26; Bayram, *Kurtubî ve Fikhî Tefsiri*, s. 49; Altıkulaç, “Kurtubî, Muhammed b. Ahmed”, s. 455.

⁶ Gezer, “Endülüs’lü Müfessir Kurtubî, Dönemi ve Şöhret Bulma Süreci”, s. 337.

⁷ Bayram, *Kurtubî ve Fikhî Tefsiri*, ss. 53-54.

⁸ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, c. 5, ss. 412-13 (Âl-i İmran, 3/170).

⁹ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, c. 4, s. 220 (el-Bakara, 2/245).

¹⁰ Bayram, *Kurtubî ve Fikhî Tefsiri*, ss. 55-58.

¹¹ Bayram, *Kurtubî ve Fikhî Tefsiri*, s. 60.

3.3. ESERLERİ

Kurtubî'nin eserleri arasında en önemli eseri çalışmamıza konu olan tefsiridir. Kurtubî Tefsiri geniş hacimli bir eser olmasının yanı sıra Kurtubî'ye ait diğer eserlere dair bilgi vermektedir. Kurtubî hakkındaki birçok bilginin kaynağı bu tefsir olmuştur.

el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân: Kitabın tam ismi *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân ve'l Mübeyyinü limâ Tedammenehü mine's-Sünneti ve ayi'l-Furkân*'dir. Toplam 24 ciltten ve bir mukaddimeden oluşmaktadır. Kurtubî'nin tanınmasını sağlayan eseridir. Büyük bir ustalıkla yazılmış olan bu eser günümüzde de değerini korumaktadır.

Kurtubî, tefsirinde hem nakle hem de akla yer vermiştir. Kur'an'ı hem rivayet hem de dirayet metodu ile yorumlamıştır.¹² Ayet tefsirlerinde önce ayetleri kıraat ve dil açısından incelemiştir. Daha sonra konu ile alakalı oluşturduğu başlıklar altında meseleleri ele almış; fikhî konularda ayrıntılı bilgiler vermiştir. Tefsirinde Kur'an'ı Kur'an ile açıklamıştır. Bir ayetin tefsirinde eğer o ayet ile alakalı bir başka ayet bulunuyorsa muhakkak zikretmiştir. Daha sonra ise konu ile alakalı hadis rivayeti vermeyi ihmal etmemiştir. Kurtubî ayetin nüzul sebebine dair çeşitli rivayetlere yer verdiğinde çoğunlukla görüş belirtmeyip yorumu okuyucuya bırakmıştır. Tasavvufî konulara dair bilgiler de vermiştir.¹³ Kurtubî ayrıca Müslümanların yaptıkları hatalara değinmiş ve onları uyarmıştır.¹⁴

Kurtubî'nin tefsirinin en önemli özelliklerinden biri ise eserine yazmış olduğu mukaddimesidir. Kurtubî, eserinin mukaddimesinde Kur'an ve ilme dair birçok meseleyi ele almıştır. Meseleleri açıklarken ilim adamlarından nakiller vermiştir. Duruma göre kendi görüşünü de eklemiştir. Eserinin mukaddimesinde, ilim ile meşgul olan kişinin takva sahibi ve ihlaslı olması gerektiğini belirtmiştir. Riyakârlık ve gösteriş için ilim yapanların ahirette cezalandırılacağına dair hadisler nakletmiştir.¹⁵ Tefsir bilmenin önemine de vurgu yapmıştır. Kurtubî'ye göre tefsir yapılırken müfessirin konu hakkında

¹² Abdullah Bayram, "Kullanılan Metodoloji Bağlamında Kurtubî'nin Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri Yöntemini Uygulama Biçimi", *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. IV, sy. 2 (2018), ss. 32-33.

¹³ Mehmet Demirci, *Kurtubî'nin "el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'an" Adlı Eserinin Tefsir Usulü Açısından Değerlendirilmesi*, (Doktora Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2009, ss. 143, 196-97.

¹⁴ Gülşen, *Kurtubî Tefsiri'nde Esbâb-ı Nüzûl*, s. 9.

¹⁵ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2006, c. 1, ss. 21-37.

hiçbir araştırma yapmadan kendi düşüncesi ile ayetleri yorumlaması yanlıştır. Konu hakkındaki araştırmaları sunduktan sonra kendi yorumunu söylemesi ise övgüye layıktır.¹⁶ Kur'an'ın yorumlanmasında hadislerin rolünden de bahsetmiştir. Ona göre hadisler mücmel lafızları açıklamaktadır. Hac gibi uygulamalar sünnet sayesinde bilinmektedir.¹⁷

Kurtubî'nin tefsirinin yanında başka eserleri de bilinmektedir. Tefsirinde adı geçen eserlerinin yanı sıra Kurtubî'ye ait olduğu düşünölen eserleri de mevcuttur.

et-Tezkâr fî-Efdali'l-Ezkâr: Kurtubî'nin Kur'an'ı Kerim'e dair yapılan her şeyin fazilet ve sevabından bahsettiği bir eserdir. Nevevi'nin, *et-Tibyân fî-Adâbı Hameleti'l-Kur'ân* adlı kitabının metoduyla yazılmıştır.¹⁸

Kitâbu't-Tezkira bi-Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhira: Kurtubî bu eseri, ölüm ve ölümlle ilgili haller, haşır, neşr, cennet, cehennem, fitneler ve kıyamet saati gibi konularda özgün bir çalışma olarak kaleme almıştır. Eseri yazmadaki amacı ölümlü hatırlamak ve arkasında salih bir amel bırakmaktır.¹⁹

Kam'u'l-Hırs bi'z-Zühdi ve'l-Kanâ'a: Kurtubî Tefsiri'nde Nisa suresi 32. ayet tefsirinde bu eserden bahsedilmekte ve Allah'tan lütuf isteme konusunu bu eserde genişçe anlattığını belirtmektedir.²⁰

el-Esnâ fî-Şerhi Esmâi'llâhi'l-Husnâ: Kurtubî'nin tefsirinde bahsettiği eserlerinden biri olan bu eser, Allah'ın isimlerini açıkladığı bir çalışmadır.²¹

el-İ'lâm fî-Ma'rifeti Mevlîdi'l-Mustafa (a.s): Eserin Hz. Peygamber'in sîreti hakkında olduğu bilinmektedir.²²

el-İ'lâm bimâ fî-Dîni'n-Nasârâ mine'l-Fesâd ve'l-Evhâm: Kitabın Türkçesi, "Hıristiyan dinindeki bozukluk ve şüphelerin açıklanması, İslâm dininin güzelliğinin

¹⁶ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2006, c. 1, s. 58.

¹⁷ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2006, c. 1, s. 67.

¹⁸ Ramazan Gökmen, *Kurtubî Tefsîri Mukaddimesinin Tefsîr Usûlündeki Yeri*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi (Hitit Üniversitesi), 2008, s. 44.

¹⁹ Gökmen, *Kurtubî Tefsîri Mukaddimesinin Tefsîr Usûlündeki Yeri*, s. 45.

²⁰ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 6, s. 273 (en-Nisa, 4/32).

²¹ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 12, s. 24 (er-Râd, 13/9).

²² Gökmen, *Kurtubî Tefsîri Mukaddimesinin Tefsîr Usûlündeki Yeri*, s. 46.

ortaya çıkarılması ve Hz. Muhammed'in peygamberliğinin ispatı" şeklindedir. Tuleytula'da *Birliğin Üçlüğü (Teslisü'l-Vahdaniyye)* isimli eser yazan bir Hıristiyan'ın, Kurtuba'ya eseri yollayıp İslâm bilginlerinden cevap istediği bilinmektedir. Eserin sonunda kitabın H. 726 senesinde bittiği yazılıdır. Kitabın yazılmış olduğu tarih Kurtubî'nin ölümünden 57 yıl sonradır. Eserin üslubu ile Kurtubî'nin tefsirindeki üslubu farklıdır. Ayrıca ünlü tabakat yazarı İbn Ferhun eserinde Kurtubî'ye ait böyle bir eser zikretmemiştir. Bu nedenle hakkında bilgi olmayan başka bir Kurtubî'ye ait olduğu düşünülmektedir. Köprülü Kütüphanesi'nde bulunan iki nüshada Kurtubî'nin tam isminin yazılı olması sebebiyle eserin Kurtubî'ye ait olduğunu savunanlar da bulunmaktadır. Eserin Kurtubî'nin ölümünden sonra istinsah edilmiş olma ihtimali vardır.²³

el-Lüma'u'l-Lü'lü'iyye fi-Şerhi'l-'İşrînâti'n-Nebeviyye: Kurtubî'nin tefsirinde "Fadarî" isimli bir âlime ait olduğunu belirttiği, *el-'İşrînâtü'n-Nebeviyye* adlı kitabın şerhidir.²⁴

Menhecü'l-'Ubbâd ve Mahaccetü's-Sâlikine ve'z-Zühhâd: Kurtubî, Sâd suresi 44. ayetin tefsirinde bu kitabından bahsetmektedir. Kurtubî'nin açıklamalarından kitabın takva konuları ile alakalı olduğu anlaşılmaktadır.²⁵

et-Takrîb li-Kitâbi't-Temhîd: İmam Mâlik'in Muvatta'ı hakkında yapılmış bir çalışma olan *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-Me'ânî ve'l-Esânîd*'i hakkında bir çalışmadır.²⁶

4. EHL-İ KİTAP KİMDİR?

Ehl-i Kitap, Müslümanlar haricindeki kutsal kitap sahiplerine "ilâhî bir kitaba inananlar" anlamında kullanılan Kur'anî bir tabirdir.²⁷ Ehl-i Kitap terimi Kur'an-ı Kerim'de 31 ayette zikredilmektedir.²⁸ Bu ayetlerin büyük çoğunluğu Medenî

²³ Hidayet Işık, "Kurtubî ve el-İ'lâm Adlı Eserine Göre Kitâb-ı Mukaddes'te Hz. Muhammed", *Din Öğretimi Dergisi*, sy. 40 (t.y.), s. 39; el-Kurtubî, *el-İ'lâm bimâ fi Dîni'n-Nasârâ mine'l-Fesâd ve'l-Evhâm*, Kahire: Daru't-Türa el-Arabî, 1980, ss. 5-6.

²⁴ Gökmen, *Kurtubî Tefsîri Mukaddimesinin Tefsîr Usûlündeki Yeri*, s. 47.

²⁵ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 18, s. 222 (es-Sâd, 38/44).

²⁶ Gökmen, *Kurtubî Tefsîri Mukaddimesinin Tefsîr Usûlündeki Yeri*, s. 48.

²⁷ Remzi Kaya, *Kur'an'a Göre Ehli Kitap ve İslam*, 2. bs., İstanbul: Yağmur Yayınları, 2016, s. 87.

²⁸ Muhammed Fuad Abdülbakî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2007, ss. 117-18.

surelerdedir. Kur'an-ı Kerim'de bahsi geçen Ehl-i Kitap mensuplarından kasıt Yahudiler ve Hıristiyanlardır. Bazı ayetlerde Yahudi ve Hıristiyanlardan müstakil olarak bahsedilirken her iki zümreye hitap edileceği zaman Ehl-i Kitap tabiri kullanılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de Yahudi ve Hıristiyanlar Ehl-i Kitap'ın yanı sıra çeşitli kelimelerle zikredilmektedir. Hıristiyan, "Mesih'e bağlı" demektir; ancak Hıristiyan kelimesi Kur'an'ı Kerim'de geçmemektedir. Bu anlamda "nasrânî" kelimesinin çoğulu olan "nasârâ" kullanılmaktadır. "Nasrânî" kelimesi, Kur'ân-ı Kerim'de bir yerde,²⁹ "nasârâ" kelimesi 14 yerde,³⁰ "İncîl" 12,³¹ "İsâ" 25 yerde³² geçmektedir. Nasara kelimesinin geçtiği ayetlerden biri Mekki, diğer 13 ayet ise Medenîdir. Hz. Musa'nın dinine mensup olan kimseye verilen ad olan Yahudi ise Arapçada yehûd, İbrânîcede yehudi, Ârâmîcede yehuday(e) olarak isimlendirilmektedir.³³ "Yehud" kelimesi Kur'an-ı Kerim'de 9 yerde,³⁴ "Hud" kelimesi 3 yerde,³⁵ "hadû" 10,³⁶ "benî İsrail" 40 yerde³⁷ geçmektedir. Kur'an-ı Kerim'de çoğunlukla Hz. Musa dönemine dair anlatımlarda İsrailoğulları tabiri kullanılırken Hz. Muhammed dönemindeki Yahudilere yönelik ayetlerde Yahudi kelimesi kullanılmaktadır.³⁸

Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitap'ın iman edenlerinden söz edilmekte ve bu kişiler Müslüman olarak zikredilmektedir. Çünkü Kur'an-ı Kerim'e göre Ehl-i Kitap olan Yahudi ve Hıristiyanlara gelen din, temel itibarıyla İslâm'dır. Ehl-i Kitap mensupları daha sonraları inançlarını değiştirmiş ve bu doğrultuda Yahudilik ve Hıristiyanlık isimlerini almıştır. Hz. Muhammed'den önce asıl dinlerine bağlı olanlardan bahsedilen ayetlerde olumlu tabirler kullanılırken Hz. Muhammed'in gelişinden sonraki durumlar

²⁹ Âl-i İmrân, 3/67

³⁰ Abdülbaki, *el-Mu'cem*, s. 789.

³¹ Abdülbaki, *el-Mu'cem*, ss. 783-84.

³² Abdülbaki, *el-Mu'cem*, s. 607.

³³ Saime Leyla Gürkan, "Yahudi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, c. 43, s. 182.

³⁴ Abdülbaki, *el-Mu'cem*, s. 863.

³⁵ Abdülbaki, *el-Mu'cem*, s. 830.

³⁶ Abdülbaki, *el-Mu'cem*, s. 830.

³⁷ Abdülbaki, *el-Mu'cem*, ss. 168-69.

³⁸ Saime Leyla Gürkan, "Temel Kavramlar", *Kur'an'da Yahudiler*, ed. Ömer Faruk Harman, İstanbul: Kuramer / Kur'an Araştırmaları Merkezi, 2019, ss. 33-34.

hakkındaki ayetlerde Ehl-i Kitap eleştirilmektedir.³⁹ Kur'an-ı Kerim peygamberler aracılığı ile kendilerine kitap verilenlerin vahyi nasıl değiştirdiklerini bizlere aktararak Ehl-i Kitap olmanın kurtuluş için yeterli olmadığını, bu isme uygun bir şekilde davranmaları gerektiğini vurgulamakta ve bu doğrultuda onları doğru yola çağırılmaktadır.⁴⁰

Kur'an-ı Kerim'in nâzil olduğu dönemde Arap toplumunu göz önüne aldığımız zaman Ehl-i Kitap tabirinin itikadî boyutunun yanı sıra sosyo-hukuki bir boyutu olduğunu söyleyebiliriz.⁴¹

Ehl-i Kitap terimi ile Hıristiyanlar ve Yahudilerin kastedildiği konusunda görüş birliği mevcuttur; ancak Yahudiler ve Hıristiyanlarla beraber zikredilen Sabîilerin Ehl-i Kitap olarak kabulü konusunda görüş ayrılıkları bulunur. Bunun sebebi, Hz. Muhammed döneminde Sabîiler ile iletişim kurulduğuna dair bir bilginin bulunmamasıdır. Sabîiler olarak bilinen iki farklı grup mevcuttur ve bu iki toplumun inançları birbirinden farklıdır. Kur'an-ı Kerim'de bahsedilen Sabîiler, Güney Mezapotamya'da yaşayan ve Bataklık Sabîileri olarak bilinen toplumdur.⁴² Toplumsal yapı bakımından dışa kapalı olmaları sebebiyle İslâm dünyasındaki çalışmalarda Sabîiler hakkında yapılan değerlendirmelerde yanlışlar bulunmaktadır.⁴³

Kurtubî, tefsirinde Sabî kelimesinin kökenini incelemiş ve Sabîilerin Ehl-i Kitap dininden çıkmış olan kimselere verilen ad olduğunu söylemiştir. Daha sonra Sabîilerin kimliği hakkında İslâm âlimlerinin görüşlerine yer vermiştir. Bu görüşlerin sonucunda kendi görüşünü bizzat dile getirmemiş, ancak görüşlerin hülâsasını verirken Ehl-i Kitap olduklarına dair kanaate de yer vermemiştir.⁴⁴

Ehl-i Kitap olarak kabulü tartışma konusu olan bir diğer topluluk Mecusîilerdir. Mecusîiler Kur'an-ı Kerim'de sadece bir yerde, Yahudi ve Hıristiyanlarla birlikte

³⁹ Muhammed Altaytaş, *Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitap: İtikadi Açıdan Yahudilik ve Hıristiyanlık*, İstanbul: Büyüyenay, 2016, s. 31.

⁴⁰ Âl-i İmran, 3/64; en-Nisa, 4/47; el-Maide, 5/77.

⁴¹ Altaytaş, *Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitap*, s. 31.

⁴² Şinasi Gündüz, *Sabîiler*, 3. bs., İstanbul: Vadi Yayın Grubu, 2016, ss. 24, 28.

⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Gündüz, *Sabîiler*, ss. 19-28.

⁴⁴ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 2, ss. 161-62 (el-Bakara, 2/62).

zikredilmektedir.⁴⁵ Eski dönem İslâm alimlerinin çoğu Mecusîleri Ehl-i Kitap kabul etmemiştir. Mecusîleri Ehl-i Kitap kabul edenler arasında Hz. Ali ve İmam Şafii'nin olduğu bilinmektedir. Mecusîlere Ehl-i Kitap gibi davranılmasına dair hadis rivayeti bulunsa da Mecusîlerin kadınları ile evlenme ve kestiklerinin yenilmesi Müslümanlara yasaklanmıştır.⁴⁶ Şehristani'nin rivayetine göre Hz. İbrahim'e indirilmiş olan suhuf Mecusîlerin günahları yüzünden semaya kaldırılmıştır. Kendilerine suhuf verildiği için Ehl-i Kitap kategorisine giriyor olsalar da suhuf ellerinden alındığı için Ehl-i Kitap'a dair hükümlerin bazılarına tâbi olamazlar. Şehritanî bu durumu göz önünde bulundurarak Mecusîleri Ehl-i Kitap olması şüpheli olanlar kategorisine eklemiştir.⁴⁷ Kurtubî'ye göre ise Mecusîler, âlemin aydınlık ve karanlık olmak üzere iki aslı olduğunu iddia eden ve ateşe tapan bir topluluktur.⁴⁸

Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitap'tan bahseden ve onları eleştiren ayetlere bakıldığında ya Yahudi ve Hıristiyanlardan ya da sadece Yahudilerden bahsedildiği görülmektedir. Bu nedenle çalışmamızda Sabîlere ve Mecusîlere yer verilmemiştir.

5. KUR'AN-I KERİM'DE EHL-İ KİTAP'IN ELEŞTİRİLEN TEOLOJİK İNANÇLARI

Yahudi ve Hıristiyanlar hakkında Ehl-i Kitap olarak ortak eleştirilerin yanında Yahudi ve Hıristiyanların müstakil olarak eleştirildiği ayetler bulunmaktadır. Her iki zümrenin bahsedildiği ortak konulardan başlıcaları; Yahudilerin Hz. İbrahim'i Yahudi, Hıristiyanların ise onu Hıristiyan kabul etmeleri,⁴⁹ Allah'a iftira etmeleri,⁵⁰ Allah'ın yolundan saptırmaya çalışmaları,⁵¹ sadece kendilerinin cennete gireceğini iddia etmeleri,⁵²

⁴⁵ el-Hac, 22/17.

⁴⁶ Remzi Kaya, "Ehl-i Kitap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, c. 10, s. 517.

⁴⁷ Muhammed eş-Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, ed. Mustafa Öz, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015, s. 282.

⁴⁸ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2006, c. 14, s. 337 (el-Hac, 22/17)

⁴⁹ el-Bakara, 2/140

⁵⁰ Âl-i İmran, 3/93-94

⁵¹ en-Nisa, 4/44; el-Bakara, 2/109; Âl-i İmran, 3/69, 99-100.

⁵² el-Bakara, 2/11, 135, 137.

Yahudi ve Hıristiyanların birbirlerini bâtil görmeleri,⁵³ kutsal metinleri tahrif etmeleri,⁵⁴ şirk koşmaları,⁵⁵ Allah'a çocuk isnat etmeleri⁵⁶ ve din adamlarını rab edinmeleridir.⁵⁷

Hıristiyanlar; teslis inancı,⁵⁸ asli günah sebebiyle Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği iddiaları,⁵⁹ Hz. İsa Allah'ın oğludur demeleri ve annesi Hz. Meryem'i Tanrı edinmeleri,⁶⁰ konuları sebebiyle eleştirilmektedir.

Yahudilerden bahseden ayetlere baktığımızda kıskançlık sebebiyle Hz. Muhammed'i inkâr etmeleri,⁶¹ peygamberlere iftira atmaları ve onları öldürmeleri,⁶² sihirle uğraşmaları,⁶³ sayılı günler hâricinde cehennemde Yahudilere ateş değmeyeceği inancı,⁶⁴ Hz. Meryem'e iftira atmaları,⁶⁵ buzağıya tapmaları,⁶⁶ "İştittik, isyan ettik." demeleri,⁶⁷ Cebrail'e düşman olmaları,⁶⁸ yalan söylemeleri ve haram yemeleri,⁶⁹ Allah'a cimri demeleri⁷⁰ ve kibirli olmaları⁷¹ başlıca konulardandır.

Müslümanlar tarafından Yahudilere yöneltilen teolojik eleştirileri Kur'an'da ve Müslüman geleneğinde yöneltilen eleştiriler olmak üzere iki kısma ayırmak gerekmektedir. Ayrıca bu eleştiriler yerel gruplara ve genele yönelik iki farklı şekilde gruplandırılabilir. Mekkî ayetlerde bahsi geçen Ehl-i Kitap'ın inananları arasına Hanîf olanlar kişiler de dâhildir. Bu grubun Hz. Muhammed'i kabul etmesi beklenmektedir. Medine Dönemi'nde içlerinde iyi olanlar bulunsa da yerel Yahudi gruplarının inançları

⁵³ el-Bakara, 2/113, 136.

⁵⁴ el-Bakara, 2/75.

⁵⁵ el-Bakara, 2/135; el-Maide, 5/16-17, 116, 135; Âl-i İmran, 3/64; et-Tevbe, 9/31; en-Nisa, 4/51.

⁵⁶ et-Tevbe, 9/30.

⁵⁷ et-Tevbe, 9/31.

⁵⁸ en-Nisa, 4/171-172; el-Maide, 5/73.

⁵⁹ en-Nisa, 6/157-158.

⁶⁰ et-Tevbe, 9/30; Âl-i İmran, 3/79-80; el-Maide, 5/75; 16.

⁶¹ el-Bakara, 2/90.

⁶² el-Maide, 5/70.

⁶³ el-Bakara, 2/102.

⁶⁴ Âl-i İmran, 3/24.

⁶⁵ en-Nisa, 4/155-157.

⁶⁶ el-Bakara, 2/92.

⁶⁷ el-Bakara, 2/93.

⁶⁸ el-Bakara, 2/97-98.

⁶⁹ el-Maide, 5/42.

⁷⁰ el-Maide, 5/64.

⁷¹ el-Mü'min, 40/56.

eleştirilmiştir. Medine’de bulunan Yahudilerin Hz. Muhammed ve Müslümanlara karşı girdikleri polemiklerde inanç konusundaki aşırı iddialarına Allah, Kur’an-ı Kerim vasıtasıyla cevap vermiştir.⁷² Yerel Yahudi grupların yanı sıra genel Yahudi inançlarına yönelik eleştiriler de bulunmaktadır. Kur’an-ı Kerim temelde tüm Yahudilere Meselâ, seçilmişlik ilkesi ile alakalı inançları Kur’an’da eleştirilmiştir. Her ne kadar bazı eleştiriler Yerel Yahudi gruplarına yönelik görülse de Kur’an-ı Kerim sadece yerel Yahudi grubunu hedef almamıştır. Eleştirilerin içerisinde genel Yahudi inançlarına karşı söylemler de bulunmaktadır.

Yerel Hıristiyan grupları ile Hz. Muhammed genel anlamda olumlu iletişimde bulunmuştur. Bu durum sebebiyle Kur’an-ı Kerim’in Hıristiyanlara yönelik bakış açısı Yahudilere nazaran daha olumlu olmuştur. Yine de Kur’an-ı Kerim Hıristiyanları bazı inançları konusunda eleştirmiştir.⁷³ Yahudilere yönelik eleştirilerdeki gibi yerel ve genel inanç ayrımını Hıristiyanlara yönelik eleştiriler için yapmak pek mümkün değildir. Arap Yarımadası’na nasıl geldikleri tam bilinmeyen Hıristiyanlara bakıldığında, genel Hıristiyan toplumundan uzaklaşan bireysel ve münzevi yaşamı tercih eden gruplar olduğu görülmektedir. O dönem Hıristiyanlarda manastır hayatı ön plana çıkmaktadır. Bunda felsefi tartışmalardan uzak bir bölgede yaşıyor olmaları da etkili olmuştur.⁷⁴ Medine’deki Yahudi toplulukları gibi kendilerine has dinî bir sistemlerinin olmaması ve kendilerini dünyadan soyutlama çabasında olmaları sebebiyle Hz. Muhammed ile inanç konularında münakaşaya girmemişlerdir. Bu nedenlerden ötürü Kur’an-ı Kerim’in yaptığı eleştiriler direkt olarak genel Hıristiyan inançlarına yönelik olmuştur.

⁷² Baki Adam, “Müslümanların Yahudilere Yönelttiği Teolojik Eleştiriler”, *Dinler Tarihi Araştırmaları (Sempozyum)*, 2004, s. 103; Gürkan, “Temel Kavramlar”, s. 45.

⁷³ Zekiye Sönmez, *İslam’ın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadası’nda Hıristiyanlık*, Diyanet Vakfı Yayınları, 2014, s. 257.

⁷⁴ Mahmut Aydın, Asim Duran, *Kur’an ve Hıristiyanlar*, İstanbul: Kuramer / Kur’an Araştırmaları Merkezi, 2019, ss. 53-58, 81.

BİRİNCİ BÖLÜM:

TANRI İNANCI

Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitap'ın inançlarından bahseden ayetlere bakıldığında zaman genel anlamda Ehl-i Kitap'ın Tanrı inancı ve Allah'a karşı olan tavırları konu edinilmektedir. İslâm dünyasında Ehl-i Kitap'a yönelik eleştiriler Tanrı inancı bağlamında olmuştur. Tevhit inancının bozuk olması konusundaki ayetler daha çok Hıristiyanların teslis inancı ile alakalıdır. Yahudilerin ise ulûhiyet anlayışına yer verilmiştir.⁷⁵

1. YAHUDİLİKTE TANRI İNANCI

Yahudi inancında tek ve en yüce varlık olan Tanrı, aynı zamanda yaratan, her şeye gücü yeten, yetkin bir ilahdır. Yehova/Yahve Tanrı'nın özel ismidir ve genellikle söylenmemekte; bunun yerine Adonay ismi tercih edilmektedir. Hz. Musa'ya verilen on emirde sadece Allah'a iman konusu üzerinde durulmaktadır. 12. yüzyılda Maimonides tarafından belirlenmiş olan on üç maddelik bir inanç sistemi kabul edilmektedir. “Tam bir imanla inanırım ki” ifadesi ile başlayan bu inanç sisteminin Tanrı ile alakalı esasları şunlardır: “Tanrı var olan her şeyi yarattı ve onlara hükmetmektedir. Tanrı birdir ve ondan başka Tanrı yoktur. Tanrı bir cisim değildir ve hiçbir şekilde tasvir edilemez. Tanrı ezeli ve ebedidir. İbadet sadece Tanrı'ya mahsustur, ona ortak koşulmaz. Tanrı, insanın bütün işlerini ve düşüncelerini bilir. Tanrı, emirlerini yerine getirenleri mükâfatlandırır, ihlal edenleri cezalandırır. Tanrı'nın bildiği bir zamanda, ölümden sonra dirilme gerçekleşecektir.”⁷⁶

⁷⁵ Altaytaş, *Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitap*, s. 72.

⁷⁶ Baki Adam, “Yahudilik”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2010, ss. 235-36; Ömer Faruk Harman, “İnanç ve İbadetleri”, *Kur'an'da Yahudiler*, ed. Ömer Faruk Harman, İstanbul: Kuramer / Kur'an Araştırmaları Merkezi, 2019, s. 288.

Yahudilikte tek tanrı inancının yanında bilhassa atalar döneminde henoteist⁷⁷ tanrı inancının bulunduğu kabul edilmektedir. Yahudilere göre Yahve, İsrailoğulları hâricindeki insanların tanrısı değildir. O, İsrailoğulları'nı kendisine özel halk olarak seçmiş, o da İsrailoğulları'na ait bir tanrı olmuş, onların başka tanrılarla anlaşma yapmalarını yasaklamıştır.⁷⁸ Ayrıca İsrailoğulları'nı Tanrı'nın çocukları olarak nitelendirmiştir.⁷⁹

Kur'an-ı Kerim'de Allah Teala Yahudilerin Allah'ın oğulları ve sevgili kulları olduğu iddialarına yanıt vermiştir. Maide suresi 18. ayetin tefsirinde Kurtubî, ayetin nüzul sebebine dair rivayetlere yer vermiştir. İbn Abbas'tan naklettiği bir rivayete göre Hz. Muhammed Yahudilerden bir topluluğu Allah'ın cezalandırması konusunda korkutunca, onlar Allah'ın oğulları ve sevgili kulları oldukları için korkmadıklarını belirtmiştir. Yahudilerin cevabı üzerine bu ayet inmiştir. İbn İshak'tan nakledilen rivayete göre ise Yahudilerden üç kişi Hz. Muhammed'in yanına gelmiştir. Hz. Peygamber onları Allah'ın yoluna çağırış ve Allah'ın azabıyla korkutmuştur. Yahudiler, “Neyden korkalım? Biz Allah'ın sevgili kullarıyız.” diye cevap vermişlerdir. Bunun üzerine “(Bir de) Yahudiler ve Hıristiyanlar, “Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız” dediler. De ki: “Öyleyse (Allah) size neden günahlarınız sebebiyle azap ediyor?” ayeti sonuna kadar nazil olmuştur. Kurtubî daha sonra Yahudilerin Allah'ın Hz. Yakup'a “Senin oğlun benim de ilk oğlumdur.” diye vahyettiği iddialarını nakletmiştir. Bu konu hakkında verdiği nakillerden sonra Kurtubî, Yahudilerin kendilerini üstün gördüğünü, bu yüzden Allah'ın bu iddialarına karşı “Öyleyse (Allah) size neden günahlarınız sebebiyle azap ediyor?” diye sorduğunu belirtmiştir. Eğer Allah'ın oğulları ve sevdikleri olsalardı, Allah onları cehennem ile cezalandırmazdı çünkü seven sevdiğine azap etmez.⁸⁰ İbn Kesir ise, bu konuda Yahudi ve Hıristiyanların Allah'ın oğlu olan peygamberlere tâbi oldukları için Allah tarafından sevildikleri inancını aktarmıştır. Dinlerini değiştirip İslâm'a geçen bazı

⁷⁷ Henoteizm, birçok Tanrı'nın varlığını kabul etmekle birlikte bunlardan yalnızca bir tanesine kabilenin, klanın ya da ailenin en yüce Tanrı'sı olarak tapınmayı ifade eden teolojik doktrin. Tanah'ta Tanrı Yahve ile ilgili yaklaşımlar monoteizmden ziyade henoteizmi akla getirmektedir. Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara: Vadi Yayınları, 1998, s. 165.

⁷⁸ Yaratılış, 17:7-8; Mısır'dan Çıkış, 23:32-33; Yasa'nın Tekrarı, 4:7.

⁷⁹ Yasa'nın Tekrarı, 14-1.

⁸⁰ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 7, ss. 387-89 (el-Maide, 5/18).

Yahudiler, oğul konusundaki ifadenin sadece bir şeref ifadesi olduğunu dile getirmişlerdir.⁸¹

Cuma suresi 6 ve 7. ayette Yahudilerin üstünlük iddiası ile Allah'ın dostu oldukları konusunda samimi iseler ölümü istemeleri buyrulmuştur. Taberî Yahudilerin iddialarına göre öldüklerinde azap görmeyeceklerini belirtmiştir. Öyleyse ölümü istediklerinde bu dünyanın sıkıntılarından kurtulup cennette rahat rahat yaşama şansı elde edeceklerdir. Onlar dünyada işledikleri günahlardan dolayı ölüp hesap vermekten çekinmiştir.⁸² Kurtubî'ye göre daha evvel Hz. Muhammed'i yalanladıklarından dolayı ölümü asla istemezler. Çünkü ölümü isteselerdi derhâl öleceklerdi. Kurtubî bu olay hakkında şu hadisi nakletmektedir: "*Muhammed'in canı elinde bulunana yemin ederim ki eğer ölümü temenni etmiş olsalardı yeryüzünde ölmedik tek bir Yahudi dahi kalmayacaktı.*"⁸³ İbn Kesir'e göre Allah kimin yanlış yolda olduğunu göstermek için Yahudilere meydan okumuştur.⁸⁴

Sonuç olarak bu ayetler Yahudilerin Hz. Muhammed'e kendilerinin üstün olduklarını iddia etmeleri üzerine nazil olmuştur. Allah, iddialarının gerçek olduğuna inanıyorlarsa ölümü istemelerini söyleyerek onlara meydan okumuştur.

Yahudilikteki her şeye gücü yeten, yetkin Tanrı inancının yanı sıra Tanah'ta Tanrı'ya dair antropomorfik nitelendirmeler mevcuttur. Tanah'a göre Tanrı kendi suretinde, kendine benzer insanlar yaratmış,⁸⁵ kendisine özel bir halk seçmiş,⁸⁶ bu halka kendisini göstermiştir.⁸⁷ Ayrıca bu Tanrı istirahat eden,⁸⁸ güçsüz,⁸⁹ kinci,⁹⁰ şarabın

⁸¹ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, çev. Bedreddin Çetiner, Bekir Karlığa, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2009, c. 5, ss. 2176-77 (el-Maide, 5/18).

⁸² Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli âyi'l-Kur'ân*, Kahire: Dâru Hicr, 2001, ss. 635-36 (el-Cuma, 62/6-7).

⁸³ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2006, c. 20, s. 458 (el-Cuma, 62/6-7).

⁸⁴ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, 2009, c. 14, s. 7882 (el-Cuma, 62/6-7).

⁸⁵ Yaratılış, 1:26-27; 5:1.

⁸⁶ Yaratılış, 17:7-8; Mısır'dan Çıkış, 23:32-33; Yasa'nın Tekrarı, 4:7.

⁸⁷ Mısır'dan Çıkış, 24:10; Yaratılış, 3:8; Yasa'nın Tekrarı, 4:12.

⁸⁸ Yaratılış, 2:2-3.

⁸⁹ Hâkimler, 1:19.

⁹⁰ Yaremya, 51:20-26.

rehavetinden uyanan,⁹¹ öfkeli,⁹² uyuyan,⁹³ bahçede yürüdüğü zaman sesi duyulan,⁹⁴ Yakup ile güreşen,⁹⁵ kıskanç⁹⁶ ve pişman olan⁹⁷ bir Tanrı'dır.

Yahudilerin Allah'a cimrilik ve fakirlik isnat etmesi, Kur'an-ı Kerim'de eleştirilen tavırlarındandır. Kur'an-ı Kerim'in bu konulardaki eleştirisi, o dönemdeki Yahudi yerel gruplarıdır. *"Kimdir Allah'a güzel bir borç verecek o kimse ki, Allah da o borcu kendisine kat kat ödesin. (Rızkı) Allah daraltır ve genişletir. Ancak ona döndürüleceksiniz."*⁹⁸ ayeti nazil olunca Yahudiler Allah'ın fakir olduğunu, kendileri zengin olduğu için onlardan borç istediğini ileri sürmüşlerdir. Bunun üzerine *"Allah; "Şüphesiz, Allah fakirdir, biz zenginiz" diyenlerin sözünü elbette duydu. Onların dediklerini ve haksız yere peygamberleri öldürmelerini yazacağız ve "Tadın yangın azabını!" diyeceğiz."*⁹⁹ ayeti onlara cevap mahiyetinde nazil olmuştur. Kurtubî'ye göre Allah fakirdir diyen topluluk, Ehl-i Kitap olduğu için, aslında bu inanca sahip değillerdir ancak Hz. Muhammed'i yıldırım amacıyla bu şekilde davranıp kâfir olmuşlardır.¹⁰⁰ Taberî bu ayetin nüzulüne dair başka bir rivayet nakletmiştir. Hz. Ebubekir, Yahudilerin din adamı kabul ettiği Finhas adlı bir şahıs ile toplandıkları medreseye girmiştir. Finhas'ı İslâm'a davet etmiştir ancak o, Allah'a ihtiyaçları olmadığını, aksine Allah'ın fakir ve onlara muhtaç olduğunu söylemiştir. Allah, onlara muhtaç olduğu için Müslümanlara faizi yasaklarken Yahudilere izin vermiştir. Bu sözlerin üzerine Hz. Ebubekir Finhas'a vurmuştur. Finhas Hz. Ebubekir'i Hz. Muhammed'e şikâyet etmiştir. Hz. Ebubekir olanları anlatınca Finhas'ın söylediklerini reddetmesi üzerine, Allah Hz. Ebubekir'i tasdik eden bu ayeti indirmiştir.¹⁰¹

Maide suresi 64. ayette ise Yahudilerin "Allah'ın eli bağlıdır." diyerek Allah'ı cimrilikle itham etmelerinden bahsedilmektedir. İbn Kesir "bağlıdır" kelimesinden kastın

⁹¹ Mezmurlar, 78:65.

⁹² 2. Samuel, 22:9.

⁹³ Mezmurlar, 44:23.

⁹⁴ Yaratılış, 3:8.

⁹⁵ Yaratılış, 32:22-26.

⁹⁶ Mısır'dan Çıkış, 20:5; 34:14.

⁹⁷ Yaratılış, 6:6.

⁹⁸ el-Bakara, 2/245.

⁹⁹ Âl-i İmran, 3/181.

¹⁰⁰ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 2006, c. 5, ss. 442-43 (Âl-i İmran, 3/181).

¹⁰¹ et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili âyi'l-Kur'an*, 2001, c. 6, s. 278 (Âl-i İmran, 3/181).

cimrilik olduğunu belirtmiştir. Ayetin Al-i İmran suresi 181. ayette bahsi geçen Yahudi din adamı Finhas hakkında indiğini rivayet etmiştir.¹⁰² Kurtubî'nin, bu ayetin nüzul sebebi hakkında İkrime'den yaptığı rivayete göre varlıklı bir Yahudi ve arkadaşları Hz. Muhammed'i inkâr edince malları azalmıştır. Onlar, “Bize bir şeyler verme konusunda Allah'ın eli kapalıdır yani cimridir.” demişlerdir. Bu olayın üzerine inen ayette Allah, Yahudileri lanetlemiş ve onların kıyamete kadar yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışacaklarını bildirmiştir. Kurtubî'ye göre âyet, Yahudilerin bir kısmına yönelik olsa da, bu ithamları yapan topluluğa karşı çıkmayan diğer Yahudilerin de bunu kabul etmiş olduğunu belirtir.¹⁰³ Eleştirinin sebebi yerel Yahudi gruplar olsa da Allah, ayetin devamında tüm Yahudileri kastetmektedir.

Yahudilerin Allah'a karşı ithamlarının yanı sıra Allah'ın emirlerine itaatsizlikleri ve memnuniyetsizlikleri eleştiri konusu olmuştur. Maide suresi 20-26. ayetlerde Allah'ın İsrailoğulları'na vaat edilmiş topraklara girmelerini emrettiği, İsrailoğulları'nın ise orada bulunan topluluktan korkup girmeyi reddettiği, Hz. Musa'ya “Sen ve Rabbin gidin onlarla savaşın.” dedikleri bildirilmektedir. Tavırlarından dolayı İsrailoğulları'na vaat edilmiş topraklar kırk yıl haram kılınmıştır. Bu olay Tevrat'ta da geçmektedir. Kurtubî, “Sen ve Rabbin gidin onlarla savaşın” ayetinin açıklaması hakkında üç farklı görüş nakletmiştir. İsrailoğulları, Allah'ı, gitmek, hareket etmek gibi insani fiillerle nitelendirmişlerdir. Ayrıca, onlar, Allah'ın peygamberi ile savaşmasının, İsrailoğulları'nın savaşmasından daha uygun olduğunu söylemişlerdir. Burada “Rab” kelimesi ile Hz. Harun'u kastettikleri de söylenmiştir. Sebebi ise Hz. Harun'un Hz. Musa'dan büyük olması ve Hz. Musa'nın ona itaat etmesidir.¹⁰⁴ Yahudi kaynaklarındaki anlatımlar ayetlerle paralellik göstermektedir. İsrailoğulları'ndan bir grup vaat edilmiş toprakları keşfe çıkmıştır. Keşif grubundaki iki kişi haricindekiler toprakları ele geçirmenin mümkün olmadığını savunmuştur. Halk da bu kişileri desteklemiş, Hz. Musa'ya karşı gelmiştir. Tanrı Hz. Musa'nın duası sonucunda kavmi helak etmekten vazgeçmiş ancak kırk yıl boyunca çölde kalma cezası vermiştir. Sadece keşif grubundaki iki kişi vaat edilmiş topraklara girebilmiştir.¹⁰⁵ İbn Kesir'e göre ayetler, Yahudilerin düşman ile savaşmaktan geri durup

¹⁰² İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, 2009, c. 5, s. 2412 (el-Maide, 5/64).

¹⁰³ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 2006, c. 8, s. 81 (el-Maide, 5/64).

¹⁰⁴ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 2006, c. 7, ss. 399-400 (el-Maide, 5/20-26).

¹⁰⁵ Mehmet Katar, “Kur'an Kıssaları Bağlamında Yahudi (İsrail) Tarihi”, *Kur'an'da Yahudiler*, ed. Ömer Faruk Harman, İstanbul: Kuramer / Kur'an Araştırmaları Merkezi, 2019, ss. 216-18.

Allah'ın cihat buyruğuna karşı geldiklerini ortaya koymaktadır. İbn Kesir, İsrailoğulları'nın, Firavun'un ne hale geldiğini gördükleri halde şehre girip savaşmaktan çekinmelerine hayret etmiştir. Böyle bir yanlış ve yanılğı içinde olan bu insanlar Allah tarafından sevilmedikleri halde kendilerini Allah'ın dostu görmüşlerdir.¹⁰⁶

“Hani, “Şu memlekete girin. Orada dilediğiniz gibi, bol bol yiyin. Kapısından eğilerek tevazu ile girin ve “hutta!” (Ya Rabbi, bizi affet) deyin ki, biz de sizin hatalarınızı bağışlayalım. İyilik edenlere ise daha da fazlasını vereceğiz” demiştik. Derken, onların içindeki zalimler, sözü kendilerine söylenenden başka şekle soktular. Biz de haktan ayrılmaları sebebiyle o zalimlere gökten bir azap indirdik.”¹⁰⁷

Ayetlerde belirtildiği üzere İsrailoğulları Allah'ın emirlerine karşı gelmiş ve onu alaya almışlardır. Memleket ile kastedilenin Kudüs olduğunu belirten Kurtubî, İsrailoğulları'nın yaptıkları davranış hakkında Ebu Hureyre'den nakille Resulullah'ın şöyle buyurduğunu kaydetmiştir: *“İsrailoğulları'na kapıdan eğilerek tevazu ile girin, affet deyin hatalarınız bağışlanacaktır denildi. Onlar, sözü değiştirdiler, kapıdan arkaları üstü emekleyerek girdiler ve arpa içinde buğday tanesi dediler.”* Amaçları Allah'a muhalefet etmek olan İsrailoğulları böylelikle isyan etmiş, emre karşı gelmiş ve alay etmişlerdir. Allah da onları, yetmiş bin kişiyi helâk eden bir hastalık ile cezalandırmıştır.¹⁰⁸ İbn Kesir'e göre Yahudiler hem sözleri hem de hareketleri ile Allah'ın emrine karşı gelmişlerdir. Secde ederek ve bağışla diyerek girmeleri gerekirken küstahça davrandıkları için Allah onlara azabını indirmiştir.¹⁰⁹

Zikrettiğimiz ayetlere bakıldığında Kur'an-ı Kerim'de Yahudilerin Allah'ın yüceliğini ve tanrısallığını zayıflatan tutumları eleştirildiği görülmektedir. Özellikle Allah'ın emirlerini hafife alarak alay etmeleri, Tanrı'yı insan seviyesine düşürdüklerinin bir göstergesidir. Zira bir kimsenin emirlerini reddedebilmek ve alay edebilmek için ya üst seviyede ya da eşit seviyede olmak icap etmektedir. Diğer bir husus ise yerel Yahudi gruplarının, karşısındakini küçük düşürebilmek adına Allah'a cimri ve fakir gibi insani sıfatlar nispet etmeleridir. Bunun sebebi Tanrı algılarının bu tür tutumlara yol açmış olabileceği gibi henoteist Tanrı anlayışının etkisi de olabilir.

¹⁰⁶ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, 2009, c. 5, s. 2198 (el-Maide, 5/20-26).

¹⁰⁷ el-Bakara, 2/58-59.

¹⁰⁸ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 2, s. 122,125 (el-Bakara, 2/58).

¹⁰⁹ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, 2009, c. 2, s. 353 (el-Bakara, 2/353).

1.1. ALLAH'A ÇOCUK İSNAT ETMELERİ

Kur'an-ı Kerim'in Yahudileri eleştirdiği inançlardan bir diğeri de Allah'a çocuk isnat etmeleridir. Tevbe suresi 30. ayette Yahudilerin Üzeyr'i Allah'ın oğlu kabul ettiği zikredilmektedir. Bu iddia genel Yahudi tanrı algısına uymamaktadır. Yazılı ve sözlü Tevrat başta olmak üzere genel kabul görmüş Yahudi inanç kitaplarında böyle bir bilgi bulunmamaktadır.¹¹⁰

Ayetteki iddiayı incelerken dikkat edilmesi gereken husus Kur'an-ı Kerim'in muhatabının yerel Yahudi grupları olmasıdır. Bu nedenle ayetin indiği dönemdeki Hicaz Yahudilerinin durumunu incelemek gerekmektedir. Hicaz Yahudileri o dönemin Yahudi grupları arasında önemi olmayan, Ortodoks Yahudi gruplarından ayrı yaşayan bir topluluktur. Her ne kadar İslâm'da kendilerinden çokça bahsedilse de Yahudi kaynaklarında yer almamaktadır.¹¹¹ Yahudilerin Arabistan'a M.Ö. 1. yüzyılda ya da daha evvel geldikleri düşünülmektedir. Yahudilik, Hıristiyanlık döneminin başlarında Kuzey Arabistan'da bazı kabilelerin dini haline gelmiştir.¹¹² Hicaz Yahudileri merkez gruplardan uzak olmaları sebebiyle inançlarında bazı farklılıklar oluşmuştur. Genel Yahudi inancında olmayan Tanrı'ya çocuk isnat etmenin yerel Yahudi gruplarının inancında nasıl yer edindiğini anlayabilmek için evvela Arabistan Yahudilerinin etkilenmiş olduğu Merkabah mistisizmini bilmek gerekmektedir.

Arabistan Yahudileri diasporadaki diğer topluluklar gibi mistisizmle ilgilenmiş, Merkabah mistisizminden etkilenmişlerdir.¹¹³ Merkabah¹¹⁴ mistisizmi M.S. 1. yüzyılda Filistin'de doğmuş, Babil'deki Yahudi gruplar arasında yayılmıştır.¹¹⁵ Merkabah'ın temeli Peygamber Hezekiel'in merkabah hakkında tüm benliği ile düşünmesidir.¹¹⁶ Hezekiel, Babil sürgünü dönemi göklerin açıldığını ve çeşitli yaratıklarla Tanrı'nın tahtını

¹¹⁰ Baki Adam, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Kur'an'ın Tartışmalı Konuları*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2011, s. 46.

¹¹¹ Bernard Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler*, çev. Bahadır Sina Şener, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1996, s. 90.

¹¹² Paul Johnson, *Yahudi Tarihi*, çev. Filiz Orman, İstanbul: Pozitif Yayınları, 2001, s. 208.

¹¹³ Adam, *Kur'an'ın Tartışmalı Konuları*, s. 58.

¹¹⁴ İlahi taht, Tanrı'nın tahtı.

¹¹⁵ James H. Charlesworth, *The Old Testament Pseudepigrapha, Volume 1: Apocalyptic Literature and Testaments*, Garden City, N.Y: Doubleday & Company, 1983, s. 232.

¹¹⁶ Şule Burul, *Yahudi Mistisizmi: Kabala*, (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2006, s. 62.

gördüğünü anlatmıştır.¹¹⁷ Hezekiel'in gördüğü görünümle Merkabah mistisizminde önemli rol oynamıştır.¹¹⁸ Merkabah mistisizmi daha sonra 12 ve 13. yüzyıllarda Kabala ile kaynaşmıştır.¹¹⁹

Merkabah mistisizminin temsilcileri Rabbi Akiba ile Rabbi İsmail'dir. Büyük Hekhalot, Küçük Hekhalot, Şiur Komah ve 3. Enoch kitapları Merkabah mistisizminin kaynaklarıdır.¹²⁰ Merkabah mistisizmindeki en önemli varlık Metatron isimli baş melektir. Bu melek "İkinci Yahve" olarak isimlendirilmektedir.¹²¹ Tanrı'yla beraber yedinci sarayda duran Metatron'a ait saray kapısının önünde bir taht bulunmaktadır. Tanrı'nın bulunduğu saraya girecek olan mistiklerle (Rabbi İsmail gibi) ilgilenen ve onlara yol gösteren¹²² Metatron, Rabbi İsmail'e kendisinin Tekvin kitabında adı geçen Yared oğlu Enoch¹²³ olduğunu bildirmiştir.¹²⁴

Yahudi mistisizminin kutsal kitabı olan Zohar'da Tanrı sistemi; kutsal baba, kutsal oğul ve kutsal anadan oluşmaktadır. Zohar'ın Amsterdam edisyonunda kutsal oğul Metatron olduğu söylenmektedir. Metatron, Babil Talmudu ve diğer Yahudi klasik metinlerinde de yer almaktadır. Talmud'da, Çıkış 23:20-21 ve 24:1 cümlelerinde geçen meleğin Metatron olduğuna dair yorumlar Metatron'un da ilah olduğu düşüncesine sebep olmuştur.¹²⁵

İslâm dünyasında yapılan araştırmalara bakıldığında, çoğu araştırmacı Üzeyr'in Ezra olduğu kanaatine sahiptir. Ezra, Yahudiler için çok önemli bir konuma sahip olsa da Tanrı'nın oğlu olarak nitelendirilmemiştir. Müslüman âlimlerin bu kanaate sahip olma sebebi Üzeyr ve Ezra kelimelerinin birbirine benzemesidir. Ayrıca Ezra'nın kaybolmuş Tevrat'ı tekrar yazdırıp inanç sistemini belirlemesi de büyük bir etkidir.¹²⁶

¹¹⁷ Hezekiel, 1.

¹¹⁸ Adam, *Kur'an'ın Tartışmalı Konuları*, s. 59.

¹¹⁹ Karen Armstrong, *Tanrı'nın Tarihi İbrahim'den Günümüze 4000 Yıllık Tanrı Arayışı*, çev. Hamide Koyukan, Kudret Emiroğlu, Oktay Özel, Ankara: Ayraç Yayınevi, 1998, s. 274.

¹²⁰ Adam, *Kur'an'ın Tartışmalı Konuları*, s. 61.

¹²¹ 3. Enoch, 12:5

¹²² 3. Enoch, 16:1

¹²³ Yaratılış, 5:23-24

¹²⁴ 3. Enoch, 4:3

¹²⁵ Adam, *Kur'an'ın Tartışmalı Konuları*, ss. 64, 75.

¹²⁶ Adam, "Müslümanların Yahudilere Yöneltiltiği Teolojik Eleştiriler", s. 117.

Üzeyr'in kimliği hakkında araştırma yapmış olan Baki Adam'a göre Tevbe suresindeki Üzeyr kelimesi, aynı ayette geçen "Mesih" kelimesi gibi bir unvan/sıfat olup özel şahıs adı değildir. Muhtemelen bu unvan, Metatron Enoh'un, Merkabah metinlerinden 3. Enoh'ta sayılan yetmiş unvanından biri ve İbranice Azaryahu kelimesinin Arapçalaşmış şeklidir. Hicaz Yahudileri Tanrı'nın yardımcısı anlamındaki bu unvanı, Enoh için kullanmış ve Enoh'u Hıristiyanların Hz. İsa'yı niteledikleri gibi Tanrı oğlu olarak nitelendirmişlerdir.¹²⁷

Kurtubî'ye göre Üzeyr'i Allah'ın oğlu kabul edenler Yahudilerin geneli değildir. Bu iddiayı dile getirenlerin ismini zikreden Kurtubî daha sonra bu iddiayı savunan bir Yahudi kalmadığını belirtmiştir. Kurtubî iddianın sebebine dair rivayetler nakletmiştir. Bu rivayetlere göre Allah, peygamberlerini öldürdükleri için Yahudilere ceza olarak Tevrat'ı unutturmuştur. Daha sonra Üzeyr'e Tevrat'ı öğretmiştir. Üzeyr Yahudi halkına tekrardan Tevrat'ı yazdırınca Yahudiler ona kutsallık atfetmiştir.¹²⁸

Sonuç olarak Tevbe suresi 30. ayette Yahudilerin Allah'ın oğlu dedikleri Üzeyr'in, bilinenin aksine Ezra değil Yahudi mistisizmindeki Metatron olduğunu söylemek mümkündür. Ayetin muhatap aldığı kesim ise Merkabah mistisizminden etkilenmiş olan Hicaz Yahudileridir. Sonraki dönemlerde onların da bu iddiadan vazgeçtiği düşünülmektedir.

1.2. BUZAĞI HADİSESİ

Kur'an-ı Kerim'de anlatılanlara göre İsrailoğulları puta tapmaya meyilli bir topluluktur. Mısır'dan çıktıktan sonra puta tapan bir kavme rastladıklarında Hz. Musa'dan kendileri için bir tanrı yapmasını istemişlerdir.¹²⁹ Hz. Musa'nın Tanrı ile görüşmek için dağa çıktığı dönemde ise buzağı şeklinde put yapıp tapınmışlardır.¹³⁰

İsrailoğulları'nın buzağıya tapma hadisesi hem Tevrat'ta hem de Kur'an-ı Kerim'de geçmektedir.¹³¹ İki kaynağın anlatımlarında farklılıklar olsa da genel manada halkın bir

¹²⁷ Adam, *Kur'an'ın Tartışmalı Konuları*, s. 89.

¹²⁸ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 10, ss. 172-73 (et-Tevbe, 9/30).

¹²⁹ el-Araf, 7/138.

¹³⁰ el-Araf, 7/148; Mısır'dan Çıkış, 32:1-6.

¹³¹ el-Araf, 7/148-154; et-Taha, 21/83-98; Mısır'dan Çıkış, 32:1-35.

önder vasıtasıyla buzağıyı nasıl yaptıkları, tapınmaları ve Hz. Musa'nın tepkisi anlatılmaktadır.

Tevrat anlatımında halk, Hz. Harun'dan ilah yapmasını isteyince Hz. Harun, mücevherleri toplayıp buzağı biçiminde bir heykel yapmış; ertesi günü bayram ilan etmiştir. Halk, heykele sunular hazırlayıp eğlenmiştir. Tanrı bu olanları Hz. Musa'ya bildirdiğinde, Hz. Musa Tanrı'ya onları affetmesi için yalvarmıştır. Hz. Musa elinde iki taş levha ile halkının yanına dönünce sinirlenmiş, levhaları parçalamıştır. Daha sonra buzağıyı yakıp toz haline getirmiştir. Hz. Harun'a bunu neden yaptığını sorduğunda Hz. Harun, halkın istemesi üzerine altınları ateşe atınca buzağının ortaya çıktığını söylemiştir. Hz. Musa'nın yanına toplanan Levililer, İsrailoğulları'ndan buzağıya tapan 3 bin kişiyi öldürmüştür. Bundan dolayı Levililer kutsanmıştır. Ertesi gün Hz. Musa Tanrı'nın huzuruna tekrardan çıkmış ve kırk gün kırk gece kavminin affedilmesi için yalvarmıştır.¹³² Buzağıyı yapan Hz. Harun olduğu halde cezalandırılmamasının sebebi ise Hz. Musa'nın Hz. Harun'un affedilmesi için özel olarak yalvarmasıdır.¹³³

İsrailoğulları'nın tapınmak için buzağı seçmelerinin sebebi Mısır inancındaki kutsal boğa inancından etkilenmeleridir.¹³⁴ Bazı Yahudi kaynaklarına göre buzağı yapılmasını isteyenler, Hz. Musa'ya tâbi olan Mısırlılardır.¹³⁵ Eski Mısır'da Apis boğası tahıl tanrısı Osiris'in bedenleşmiş hali olarak kabul edilmekteydi. Apis boğasının aydan gelen ilahi bir etkiyle hamile kalan bir inekten geldiğine inanılıyordu.¹³⁶ Bir rivayete göre ise Osiris'in ölümünden sonra ona adanan kutsal boğalardan biri Apis boğasıydı. Tarım konusunda çok faydaları dokunduğu için, bu boğalar Mısırlılar tarafından kutsallaştırılmış ve tapılacak tanrılar olarak kabul edilmiştir.¹³⁷

Yahudi kaynaklarına göre İsrailoğulları'nın Mısır'da yaşadığı dönemlerde Apis isimli meşhur bir sihirbaz her yıl belli bir günde sabah vakti Nil'den boğa çıkarmış ve boğa havada uçmuştur. Onun ölüm yıl dönümlerinde Mısırlılar Apis'i anmak için

¹³² Mısır'dan Çıkış, 32:1-35; Yasanın Tekrarı, 9:25-26.

¹³³ Yasanın Tekrarı, 9:20.

¹³⁴ Yasin Meral, *Samiri'nin Buzağısı*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018, s. 47.

¹³⁵ Meral, *Samiri'nin Buzağısı*, ss. 96-97.

¹³⁶ James George Frazer, *Altın Dal II*, çev. Mehmet H. Doğan, İstanbul: Payel Yayınları, 1992, s. 62; James George Frazer, *Adonis, Attis, Osiris Doğu Dinleri Tarihi Araştırmaları 2*, çev. İsmail Hakkı Yılmaz, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018, s. 148.

¹³⁷ Frazer, *Adonis, Attis, Osiris Doğu Dinleri Tarihi Araştırmaları 2*, s. 17.

buzağının etrafında dönerek şarkılar söylemişlerdir. Ayrıca Yahudi mistisizminde de boğa figürü yer almaktadır.¹³⁸

Buzağı tapınması Tevrat'ın Krallar kitabında da geçmektedir. Buradaki anlatıma göre kral, İsrail halkına tapınması için iki tane buzağı yaptırmıştır. Onları Mısır'dan çıkaran buzağılar olduğunu söylemiştir.¹³⁹

Tevrat tefsirlerine göre buzağıyı Mısırlılar yaptırmıştır. İsrailoğulları onları engellemediği için günahkârdır. Hz. Harun ise bu işi can endişesi ile yapmak zorunda kalmıştır. Mısırlılar Hur'u öldürmüşler, bundan korkan Hz. Harun da buzağıyı yapmıştır. Hatta Hz. Harun'un buzağıyı yapmak istemediği için zaman kazanmaya çalıştığı söylenmektedir.¹⁴⁰

Kur'an-ı Kerim'de buzağı putunu yapan kişi Sâmirî'dir.¹⁴¹ Kurtubî, Sâmirî'nin kim olduğuna dair çeşitli rivayetler nakletmiştir. Rivayetlere göre asıl adı Musa b. Zafer olan Sâmirî, İsrailoğulları'nın büyüklerinden biri olup Sâmira denilen bir kasabaya mensuptur. İsrailoğulları'nın erkek çocuklarının öldürüldüğü yıl dünyaya gelmiş, annesi onu mağaraya saklamıştır. Mağaradayken Cebrail onu beslemiştir. Kurtubî, Sâmirî'nin ineğe tapan bir topluluktan olduğunu söyleyenlerin yanı sıra onun Kiptilerden olduğunu kabul edenlerin bulunduğunu da rivayet etmiştir.¹⁴²

Sâmirî halkın mücevherlerini ve kimsenin görmediği elçinin izinden bir tutamı ateşe atarak ses çıkaran bir buzağı yapmıştır.¹⁴³ Kurtubî kendisine itaat edilen biri olan Sâmirî'nin, Hz. Musa'nın geç kalması üzerine halkın mücevherlerini toplayıp buzağı heykelini nasıl yaptığı anlatmıştır. Halkın elindeki mücevherler Mısır'dan çıkmadan evvel Kiptilerden aldıkları emanetlerdir. İsrailoğulları aslında bu emanetleri bir araya toplayıp ne yapılacağına karar vermek için Hz. Musa'yı beklemeye başlamıştır. Otuz gün ayrılacağını bildiren Hz. Musa on gün daha gelmemiştir. Bu durumu gören Sâmirî,

¹³⁸ Meral, *Samiri'nin Buzağısı*, ss. 48-53.

¹³⁹ 1. Krallar, 12:28-29.

¹⁴⁰ Meral, *Samiri'nin Buzağısı*, ss. 99-102; Katar, "Kur'an Kıssaları Bağlamında Yahudi (İsrail) Tarihi", s. 205.

¹⁴¹ et-Taha, 20/87-88.

¹⁴² el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 9, s. 333 (el-Araf, 7/148); c. 14, ss. 117-118,126 (et-Taha, 20/83-89, 94-98).

¹⁴³ et-Taha, 20/96.

önceden tapmak isteğinde buldukları putların inek suretinde olduğunu bildiği için onlara ses çıkarmayan buzağı heykeli yapmıştır; ama her nasılsa, halk buzağıdan ses işitmiştir. Kurtubî buzağı heykelinin mahiyetine dair rivayetlere yer vermiştir. Allah'ın buzağıya can verdiğini söyleyenler olmuştur. Diğer bir rivayete göre elçinin izinden aldığı toprağı ateşe atınca buzağı bir kereye mahsus böğürmüştür. Buzağının ses çıkarmasının üzerindeki deliklere giren rüzgâr sebebiyle olduğu da iddia edilmiştir. Buzağıyı yaptıktan sonra Sâmîrî, “*Bu sizin de ilahınızdır, Musa'nın da ilahıdır. Öyle iken Musa, (İlahını burada) unuttu (da onu Tûr'da aramaya gitti).*”¹⁴⁴ diyerek, Tanrı'nın orada olduğunu, ancak Hz. Musa'nın şaşırıp yanlış yere gittiğini açıklamıştır. Hz. Harun onlara engel olmaya çalışsa da dinlememişlerdir.¹⁴⁵ Kurtubî'nin naklettiğine göre halk, Hz. Musa'nın buzağıya tapacağını düşündükleri için Hz. Harun'u dinlememiştir.¹⁴⁶ İbn Kesir'e göre Allah İsrailoğulları'nı sınamak için buna müsaade etmiştir. Takvalı davranıp ellerindeki emanetlerden vazgeçmek isterken çok büyük günah işlemişlerdir.¹⁴⁷

Hz. Musa kızgın bir şekilde Tur'dan döndüğü zaman sakalını çekerek Hz. Harun'a neden bu hatayı işlediklerini sormuştur. Hz. Harun, halkın kendisini neredeyse öldüreceğini bildirmiş; ayrıca İsrailoğulları'nın arasını açmaktan çekindiğini dile getirmiştir.¹⁴⁸ Kurtubî, Hz. Musa'nın sinirlenince Hz. Harun'un sakalından çekmesinin sebeplerine dair açıklamalara yer vermiştir.¹⁴⁹ Hz. Harun'un halkı engelleyememe sebebi ise şöyle nakledilir: Hz. Musa, Hz. Harun'a halkı ile birlikte kalmasını ve onlara sahip çıkmasını emretmiştir. Hz. Harun onu dinlemeyen halkı terk etmek isteseydi ona tâbi olanlar ile puta tapanlar arasında ayrılık olacaktı. Bu ayrılık yüzünden Hz. Musa'nın sinirleneceğini düşünmüş, kan dökülmesini istememiştir.¹⁵⁰ Hz. Harun'un burada bahsettiği puta tapan kişilerin Hz. Yusuf'un kabilesinden olma ihtimali bulunmaktadır.¹⁵¹

¹⁴⁴ et-Taha, 20/88.

¹⁴⁵ et-Taha, 20/90-91.

¹⁴⁶ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 9, ss. 333-34 (el-Araf, 7/148); c. 14, ss. 121-23 (et-Taha, 20/88, 91).

¹⁴⁷ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, 2009, c. 10, ss. 5261-62 (et-Taha, 20/83-89).

¹⁴⁸ el-Araf, 7/150; et-Taha, 21/92-94.

¹⁴⁹ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 9, ss. 340-41 (el-Araf, 7/150).

¹⁵⁰ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 14, s. 126 (et-Taha, 20/94).

¹⁵¹ Meral, *Samiri'nin Buzağısı*, s. 117.

Hız. Harun'un açıklaması sonrası Hız. Musa, kardeşi ve kendisi için bağışlanma dilemiştir.¹⁵² Kurtubî'nin naklettiği bir rivayete göre Hız. Musa'nın, kardeşi Hız. Harun için bağışlanma dilemesinin sebebi, Hız. Harun hariç tüm halkın buzağıya tapmasıdır. Kendisi için bağışlanma dilemesinin sebebi ise kardeşine olan tavrından dolaydır.¹⁵³

Hız. Musa Sâmirî'ye neden buzağı yaptığını sormuştur. Sâmirî'nin cevabı üzerine onu kovmuş ve cezalandırılacağını bildirmiştir.¹⁵⁴ Sâmirî İsrailoğulları arasında değer verilen biriydi. Hız. Musa'dan put yapmasını isteyen halkın puta tapmaya meyilli olduğunu anladığı için buzağıyı yapmıştır. Kurtubî, "Ben onların görmediği şeyi gördüm" ifadesinin Cebrail ve atı olduğu rivayetine yer vermiştir. Sâmirî atın ayak izinden bir avuç toprak alıp ateşe atmıştır. Bir başka rivayete göre Hız. Musa, biri öküz diğer at şeklinde iki heykelciği Nil Nehri'ne atmıştır. Nil Nehri'nin içinde taştan bir tabutta Hız. Yusuf'un kabri bulunmaktaydı. kz tabutu boynu üzerinde taşıyarak getirmiştir. Sâmiri Hız. Musa'dan duyduğu sözleri söylemiş ve aldığı toprağı buzağıya koymuştur. Böylece buzağı bgrmştir.¹⁵⁵ Bu rivayet dikkate alındığında Sâmirî'nin Hız. Musa gibi sihir konusunda bilgili olduğu söylenebilir. Sâmirî'nin, toprağı, Firavun'u denize çekmek için Cebrail atını sürdüğünde bastığı yerden aldığına dair bir rivayet de bulunmaktadıdır.¹⁵⁶

Allah Teala buzağıyı ilah edinenlerin hem dünyada hem de ahirette cezalandırılacağını, ancak tövbe edenleri her zaman bağışlayacağını belirtmiştir.¹⁵⁷ Kurtubî, Hız. Musa'nın buzağıyı boğazlamakla emrolunduğunu aktarmaktadır. Buzağıyı kestiği vakit kanı akmış; onu yontup ufalamış, kanı ile denize atmıştır. Daha sonra halka bu sudan iirince buzağıya tapanların dudak rengi değişmiştir. Böylece kimlerin bu günahı işlediği ortaya çıkmıştır.¹⁵⁸

Tevrat ve Kur'an anlatımları, bilhassa buzağıyı yapan kişinin kim olduğu hususunda ayrılmaktadır. Her ne kadar Yahudi geleneğinde Hız. Harun aklanmaya çalışılsa da Tevrat, buzağıyı yapan kişi olarak Hız. Harun'u göstermektedir. Kur'an-ı

¹⁵² el-Araf, 7/150.

¹⁵³ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 9, s. 341 (el-Araf, 7/151).

¹⁵⁴ et-Taha, 20/95-97.

¹⁵⁵ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 14, ss. 127-28 (et-Taha, 20/95-96).

¹⁵⁶ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 9, s. 334 (el-Araf, 7/148).

¹⁵⁷ el-Araf, 7/152-153.

¹⁵⁸ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 9, s. 345 (el-Araf, 7/152); c. 2, s. 256 (el-Bakara, 2/93).

Kerim ise Hz. Harun'un halkı yanlıştan döndürmeye çalıştığını nakletmektedir. Kur'an-ı Kerim'e göre buzağıyı yapan Sâmirî'dir. İki farklı surede anlatılan buzağı hadisesinde Sâmirî ismi sadece Taha suresindeki anlatımda geçmektedir. Tora'da buzağı hadisesi ile alakalı Sâmirî kelimesi geçmese de Tanah'ın Hoşea kitabında buzağı putuna tapan Samiriye halkından bahsedilmektedir.¹⁵⁹ Bu da Sâmirî'nin İsrailoğulları'ndan olduğuna dair rivayeti güçlendirmektedir. Kur'an-ı Kerim'in üslubu göz önüne alındığında Sâmirî isminin kişinin sıfatı olduğu düşünülebilir. Sâmirî kelimesi "Hz. Yusuf'un kabilesine mensup" anlamında kullanılma ihtimali vardır.¹⁶⁰ Bu kişi sihir ile halka buzağı heykelini canlı göstermiş olmalıdır. Hz. Musa da onun bu sihrini bozarak buzağıyı yok etmiştir.

Sonuç olarak İsrailoğulları, yapılmış olan buzağıya taptığı için Allah tarafından cezalandırılmıştır. Tevrat'a göre Levililer buzağıya tapanları öldürmüşlerdir. Kur'an-ı Kerim'e göre ise pişman olup tövbe edenler bağışlanmıştır. Hz. Harun, Hz. Musa'nın Allah'a onu bağışlaması için yalvarması sonucunda cezalandırılmamıştır.

1.3. DİN ADAMLARINI RAB EDİNMELERİ

Yahudi din adamlarına Tevrat'ta kohen (kâhin) adı verilmektedir. Kâhin Tanrı ile insan arasında aracılık yapan ve Tanrı'ya kurban sunmak gibi dinsel işlerle uğraşan görevlidir. Tevrat'ta kâhinlik görevi Hz. Harun ve onun soyuna verilmiştir.¹⁶¹ Bu nedenle Yahudilikte din adamlığı herkesin yapabileceği bir görev değildir. Kâhinler Tanrı için kutsal kabul edilmektedir. Ölülere yaklaşmaz, sadece bakire kızlarla evlenebilirler. Böylece hem kendileri hem de soyları kutsallığını korumaktadır.¹⁶² Tevrat'a göre fiziksel olarak kusurlu olan birisi Harun soyundan gelse bile kâhinlik görevini yerine getiremez. Sunulan sunaklardan kendisine pay verilmektedir.¹⁶³ Kâhinlik görevini yapan Harun soyuna Levililer denilmektedir. Tevrat'ta Levililer kitabı kâhinlerin görevlerini ve ibadetlerini içermektedir. Tanrı ile insan arasında aracılık yapan kâhinler, Tevrat'ı Tanrı'dan aldıkları ilhamla açıklar ve bu ilham sayesinde bir konu hakkında hüküm

¹⁵⁹ Hoşea, 8:5-6.

¹⁶⁰ Meral, *Samiri'nin Buzağısı*, s. 118.

¹⁶¹ Levililer, 8:1-36; 1:5-6.

¹⁶² Levililer, 21:1-15.

¹⁶³ Levililer, 21:16-23.

verirler. Din adamları ilahi lütfâ mazhar olmuş günahsız ve kutsal kişilerdir. Tanrı adına insanları kutsama ve lanetleme hakkına sahiplerdir.¹⁶⁴

Zaman içerisinde ve özellikle Ezra ile birlikte kâhinlerin konumunda değişiklikler olmuştur. Ezra, peygamber olmadığı halde Yahudi tarihinde peygamber derecesinde öneme sahiptir. Bunun sebebi ise Babil sürgünü sonrası unutulmuş olan Tevrat'ı Ezra'nın yeniden yazdırmasıdır. Ezra Tevrat'ı yeniden yazdırduğunda, Tevrat'ta birtakım değişiklikler yapmış ve halk bu değişiklikleri kabul etmiştir.¹⁶⁵

Talmudik Yahudiliğin oluşmasında din adamları öncülük etmiştir. Hz. Musa'dan geldiği kabul edilen sözlü geleneğin derlenmesi ile Mişna, din adamları tarafından oluşturulmuştur. Talmudik Yahudilikte rabbilerin yorumlamaları kutsal metne ait kabul edilmiştir. Yazılı Tevrat'ta olmasa dahi din adamlarının yorumlamaları sonucu elde ettikleri hükümler Tevrat hükümleri ile aynı seviyededir.¹⁶⁶ Ortodoks Yahudilerin çoğu Talmud'un Tanah'tan üstün olduğunu düşünmektedir.¹⁶⁷ Bunun sebebi ise Tanrı'nın İsrailoğulları ile sadece sözlü Tevrat hatırına sözleşme yapmış olmasıdır.¹⁶⁸

Kur'an-ı Kerim'de Yahudi din adamları için "rabbaniyyûn" ve "ahbâr" kelimeleri kullanılmaktadır. Rabbaniyyûn, ahabâr sınıfından daha üstün ve farklı olan bir grup olarak nitelendirilmektedir. Ahabâr kelimesinin kullanıldığı çoğu ayette Yahudi din adamları hakkında olumsuz tavır bulunmaktadır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim, rabbaniyyûn ve ahabâra Hz. Muhammed'in izinden gitme ve Tevrat'ı koruma görevi vermiştir.¹⁶⁹ Kur'an-ı Kerim Yahudilerin din adamlarını rab edindiklerini bildirmektedir.¹⁷⁰ Kurtubî, din adamlarını, onlara her hususta itaat ettiklerinden dolayı rableri konumuna çıkardıkları anlamında zikredildiğini belirtmiştir. O, din adamlarını rab edinmeleri konusunda bir hadis de rivayet etmiştir. Tirmizi'den naklettiği rivayete göre Adiy b. Hatim boynunda haç kolyesi

¹⁶⁴ İbrahim H. Karşlı, *Kutsal Kitaplara Göre Din Adamı*, 2. bs., Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, ss. 77-78.

¹⁶⁵ Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 3. bs., İstanbul: Pınar Yayınları, 2015, ss. 121-23.

¹⁶⁶ İbrahim H. Karşlı, "Kur'ân'da Yahudi Din Adamlığı -Yahudi Geleneğiyle Mukayeseli Bir Çalışma-", *Milel ve Nihal*, c. VII, sy. 1 (2010), ss. 66, 82.

¹⁶⁷ Kamil Yavuz Engin, *Yehud ve Nasara Vahyin Geçmiş Varisleri*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2014, s. 182.

¹⁶⁸ Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, s. 165.

¹⁶⁹ el-Maide, 5/44; Ömer Faruk Harman, "Mabed ve İbadet", *Kur'an'da Yahudiler*, ed. Ömer Faruk Harman, İstanbul: Kuramer / Kur'an Araştırmaları Merkezi, 2019, ss. 343-45.

¹⁷⁰ et-Tevbe, 9/31.

ile Hz. Muhammed'in in huzuruna çıkmıştır. Hz. Muhammed haçı atmasını söyleyip Tevbe suresi 31. ayeti okumuştur. Daha sonra Yahudi ve Hıristiyanların din adamlarına ibadet etmediklerini, ancak helal ve haram kıldıkları şeyleri kabul edip uyguladıklarını eklemiştir. Kurtubî'nin naklettiği diğer bir rivayete göre Huzeyfe el-Yeman'a bu ayet sorulduğunda, Hz. Muhammed'in cevabına benzer bir cevap vermiştir.¹⁷¹

Rabbilerin dini konulardaki yorumlarının vahiy mahsulü olduğuna inanılması, onların her görüşünün kabul edilmesine yol açmıştır. Rabbiler yazılı Tevrat'ı açıklamak için yaptıkları yorumları sözlü Tevrat olarak sistemleştirmişlerdir. Dinde kaynak olarak yazılı Tevrat yerine, doğrudan sözlü Tevrat'a başvurulmuştur. Bu da Yahudi dininin rabbilerin görüşleri doğrultusunda şekil aldığı göstermektedir. Allah tarafından gönderilen yazılı Tevrat'ı terk edip din adamları tarafından yazılmış sözlü Tevrat hükümlerine uymuş olmaları, rabbileri rab edinmeleri anlamına gelmektedir. Çünkü onların sözlerini ve hükümlerini Allah'ın hükmünden daha yüce tutmuşlardır. Sözlü Tevrat'ı kendi tekellerinde tutan rabbiler bazı Tevrat hükümlerini şu şekilde değiştirmişlerdir: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak karşılığında emredilen kısası¹⁷² diyete çevirmişler; zina,¹⁷³ öldürme¹⁷⁴ gibi cezası ölüm olan suçlara farklı cezalar uygulamışlardır.¹⁷⁵

2. HİRİSTİYANLIKTA TANRI İNANCI

Hıristiyanlıkta Tanrı inancı Hz. İsa'nın göğe yükselmesinin ardından gelişen olaylar ile değişime uğrayarak oluşmuştur. Hıristiyanlık Yahudi kültüründe doğmuş, Greko-Roman coğrafyasında yayılmış ve Greko-Roman kültüründen etkilenmiş bir inanç sistemine sahiptir.¹⁷⁶ Hıristiyanlıktaki tanrı inancı başta olmak üzere birçok inancın belirlenmesinde büyük pay sahibi olan kişi Pavlus'tur. Hıristiyanlık Hz. İsa'yı temel alan, ancak Pavlus ve takipçilerinin inanç esaslarını belirlediği bir dindir.¹⁷⁷

¹⁷¹ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 10, ss. 177-78 (et-Tevbe, 9/31).

¹⁷² Levililer, 24:19-21.

¹⁷³ Levililer, 20:10-18.

¹⁷⁴ Mısır'dan Çıkış, 21:12.

¹⁷⁵ Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, ss. 167-69.

¹⁷⁶ Engin, *Yehud ve Nasara Vahyin Geçmiş Varisleri*, s. 284; Sönmez, *İslam'ın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadası'nda Hıristiyanlık*, ss. 274-75.

¹⁷⁷ Engin, *Yehud ve Nasara Vahyin Geçmiş Varisleri*, s. 285.

Hız. İsa Filistin bölgesinde bir Yahudi olarak yaşamış ve toplumdaki bozulmuş inançlara karşı mücadele etmiştir. O, Hız. Yahya'nın cemaatine katılmış; Hız. Yahya'nın ölümünden sonra da tebliğini devam ettirmiştir.¹⁷⁸ Hız. İsa'nın tebliği İsrailoğulları'na yönelik olmuştur.¹⁷⁹ Kendisi yeni bir akide getirmemiş; bozulan Yahudi inançlarını düzeltmek için çalışmıştır.¹⁸⁰ Örneğin; Şabat günü hiçbir şey yapılmaması gerektiğine inanan Yahudilere karşı çıkmış, Şabat gününde insanları tedavi etmiştir.¹⁸¹ Şabat gününde ekinlerden koparıp yiyen öğrencilerini Yahudilere karşı savunmuştur.¹⁸²

Sinoptik İncillerde Hız. İsa'nın monoteist tanrı anlayışına dair bilgiler bulunmaktadır. Hız. İsa öğrencilerine Tanrı'nın yüceliğini defalarca belirtmiştir.¹⁸³ Ayrıca Yahudilikte tek tanrı inancı hâkim olduğu için Hız. İsa'nın insanlara Tanrı'nın tek olduğunu sürekli vurgulaması gerekmediğini söyleyebiliriz. O daha çok, insanlara Tanrı'nın buyruklarını hatırlatmak görevini üstlenmiştir.

Hız. İsa'nın göğe yükselmesinin ardından takipçilerine ne olduğuna dair çok az bilgi mevcuttur. Hız. İsa'dan sonraki ilk asırda takipçileri tevhit düşüncesini benimsemişler; Hız. İsa'yı bir peygamber olarak kabul etmişlerdir. İlk dönem Hıristiyanların tevhid inancı bakımından Yahudilerden daha üstün olduğunu iddia edenler mevcuttur.¹⁸⁴ "Yüce Tanrı'ya inanırım" şeklindeki iman esasına 180-210 yılları arasında "Baba" kelimesi ilave edilmiştir. Bu duruma karşı çıkan bazı piskoposlar, kutsal metinlere ekleme ya da çıkarma yapılmanın kabul edilemez bir hata olduğunu düşünmüş; bunun cezalandırılmasını istemişlerdir. Bu piskoposlar Hız. İsa'ya ilahlık atfedilmesine de karşı çıkmışlar, Hız. İsa'nın peygamber ve insan olduğunu savunmuşlardır.¹⁸⁵

Hız. İsa ve taraftarlarının büyük düşmanı olan Pavlus'un Şam vizyonu, Hıristiyan tanrı inancında değişimlerin temel sebebi olarak kabul edilebilir. Pavlus Şam yolculuğu

¹⁷⁸ Şinasi Gündüz, *Hıristiyanlık*, 7. bs., Ankara: İsam / İslam Araştırmaları Merkezi, 2007, ss. 20, 22.

¹⁷⁹ Matta, 10:5-6; 15:24; Annemarie Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, ed. Recep Kibar, 2. bs., İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2016, s. 165.

¹⁸⁰ Matta, 5:17.

¹⁸¹ Matta, 12:10-12; Markos, 3:2-4; Luka, 6:6-9.

¹⁸² Matta, 12:2-8; Markos, 2:23-28; Luka, 6:1-5.

¹⁸³ Matta, 19:17-19; Markos, 12:29-32.

¹⁸⁴ Muhammed Ataurrahim, *Bir İslam Peygamberi Hız. İsa*, çev. Kürşat Demirci, 6. bs., İstanbul: İnsan Yayınları, 2015, ss. 21, 82-84.

¹⁸⁵ Ataurrahim, *Bir İslam Peygamberi Hız. İsa*, s. 22.

sırasında Hz. İsa'nın kendisine görüldüğünü ve onu görevlendirdiğini söylemiştir.¹⁸⁶ O, Şam vizyonu sonrası Hz. İsa'nın takipçileri arasına katılmış; Hz. İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğunu iddia etmiştir. Vizyon öncesi Hz. İsa'nın büyük bir düşmanı olduğu için ilk dönem Hıristiyanları tarafından kabul edilmemiştir. Hz. İsa'yı hiç görmemiş biri olarak öğretilerini öğrenmek yerine Hıristiyanlara kendi kurguladığı öğretileri anlatmaya çalışmıştır.¹⁸⁷ Pavlus'a göre onun öğretileri Hz. İsa tarafından kendisine ilham edilmiştir.¹⁸⁸ Pavlus'un Kudüs'te gördüğü bir vizyonda Hz. İsa, onu uzakta olan uluslara mesajı yaymak için yönlendirmiştir. Daha sonraki misyon seyahatleri de vizyonlar vasıtası ile belirlenmiştir.¹⁸⁹

Kurtubî, tefsirinde bu konuya yer vermiş ve Pavlus'un Hıristiyanlığa geçiş süreci anlatmıştır. Kurtubî, Nisa suresi 171. ayetin tefsirinde Hıristiyanlığın, Hz. İsa'nın göğe yükselmesinin ardından 81 yıl bozulmadığını nakletmiş; Pavlus'a dair bilgiler vermiştir. Naklettiğine göre Yahudiler ve Hıristiyanlar arasında düşmanlık başladıktan sonra Pavlus, Hıristiyanlara büyük zararlar vermiştir. Birçok Hıristiyan'ı öldürmüş; onları saptırmaya karar vermiştir. Daha sonra pişman olmuş, Hıristiyanlara gelip gökyüzünden bir ses işittiğini; Hıristiyan olmazsa tövbesinin kabul olunmayacağını söylemiştir. Bunun üzerine Hıristiyanlar onu kilisede bir odaya yerleştirmişlerdir. İncil'i öğrenmek için odada kalan Pavlus, bir senenin sonunda gökyüzünden tövbesinin kabul olduğuna dair ses duyduğunu söylemiştir. Böylece Hıristiyanlar arasında sevilmiştir. Hıristiyanlar tarafından kabul gören Pavlus, çeşitli şehirlere seyahatler düzenlemiştir. Gittiği yerlerde insanlara Hz. İsa'nın Tanrı'nın oğlu olan bir ilah olduğu inancını yaymıştır.¹⁹⁰

Hz. İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğu düşüncesini Hıristiyan inancına yerleştirmiş olan Pavlus, Tarsusludur. Hıristiyanlıktan evvel o bölgede baba-oğul tanrı inancı yaygındır. İlahi baba Baal ile ilahi oğul Sandan inancı o dönemde Tarsus halkı arasında mevcuttur.¹⁹¹

¹⁸⁶ Elçilerin İşleri, 9:3-5; 22:6-9; 26:13-15; 22:10; 26:16-18.

¹⁸⁷ Elçilerin İşleri, 9:20; Ataurrahim, *Bir İslam Peygamberi Hz. İsa*, s. 85.

¹⁸⁸ Pavlus'tan Galatyalılara Mektup, 1:11-12.

¹⁸⁹ Şinasi Gündüz, *Pavlus: Hıristiyanlığın Mimarı*, 4. bs., Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015, s. 44.

¹⁹⁰ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2006, c. 7, s. 234 (en-Nisa, 4/171).

¹⁹¹ Gündüz, *Hıristiyanlık*, s. 72; Mehmet Sakioğlu, *İncil'i Kim Yazdı?*, İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2004, ss. 128-29.

Pavlus bir şekilde Hıristiyanlar arasında kendisini kabul ettirmiş olsa da Havariler ile aynı düşünceye sahip olmadığı için onlarla sürekli çatışmıştır.¹⁹² Havariler Hz. İsa'nın yalnızca Yahudilerin peygamberi olduğunu savunurken Pavlus, gördüğü vizyon sebebiyle öğretilerin tüm dünyaya öğretilmesi gerektiğini düşünmüştür. Yaptığı misyon seyahatleri ile öğretilerinin Yahudi olmayanlar arasında yayılmasını sağlamıştır. Bununla birlikte temel öğretilerde değişiklikler yapmıştır.¹⁹³

Erken dönem Hıristiyanlığında birçok din adamı Hz. İsa'nın Tanrı değil, Tanrı'dan sonra gelen ikinci bir varlık olduğunu kabul eden *subordinationist* görüşü benimsemiştir. Bu dönemde Hıristiyanlık baskı altında olduğu için inanç konuları arasındaki farklı görüşler gündemi meşgul etmemiştir.¹⁹⁴ 313 yılında yayınlanan Milan Fermanı ile Hıristiyanlar baskıdan tamamen kurtularak özgürlük kazanmışlardır.¹⁹⁵

Roma imparatoru Konstantin, siyasi durumlar sebebiyle Pavlusçu Kilise ile etkileşimde bulunmuştur. Kendisi Yunan tanrılarına inandığı halde kiliseden aldığı destekle tüm Hıristiyan toplulukları kendi gücü altında bir kilise olarak toplamak istemiştir.¹⁹⁶ Ancak Konstantin dönemine kadar geçen süreçte Hıristiyanlık teolojik tartışmalar sebebi ile çeşitli gruplara bölünmüştür.¹⁹⁷ Amacına ulaşamayan imparator, Pavlusçu kiliseye karşı olan topluluklara baskı kurmuş; ancak bunun sonuçları iyi olmamıştır. Başarısız girişimlerinden sonra tartışmalardaki tüm tarafların davet edildiği bir toplantı ayarlamış ve inanmayan biri olduğu için toplantıyı tarafsız şekilde yöneteceğini vaat etmiştir.¹⁹⁸

Konstantin'in asıl amacı Hıristiyan ruhbanların olduğu ortamda kiliseye vereceği kapsamlı desteği ilan ederek siyasi otoritesinin gücünü göstermektir. Böylece yapmak istediği gövde gösterisini bu toplantı ile gerçekleştirebilecektir. Ancak toplantı başlar

¹⁹² Sakioğlu, *İncil'i Kim Yazdı?*, ss. 214-16.

¹⁹³ Ataurrahim, *Bir İslam Peygamberi Hz. İsa*, s. 88; Sakioğlu, *İncil'i Kim Yazdı?*, s. 134.

¹⁹⁴ Mehmet Katar, "Tevhitten Teslise Geçiş Sürecinde Hıristiyanlık (Bir Yahudi İhya Hareketi Olarak Başlayan Hıristiyanlığın Evrensel Bir Din Haline Geliş Öyküsü)", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c. 20, sy. 3 (2007), s. 335.

¹⁹⁵ Zafer Duygu, *Nikomedea ve Hıristiyanlık*, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2018, ss. 75-76.

¹⁹⁶ Ataurrahim, *Bir İslam Peygamberi Hz. İsa*, ss. 114, 120.

¹⁹⁷ Duygu, *Nikomedea ve Hıristiyanlık*, s. 81.

¹⁹⁸ Ataurrahim, *Bir İslam Peygamberi Hz. İsa*, s. 131.

başlamaz inanç konuları tartışılmaya başlanmıştır.¹⁹⁹ 325 yılında bu şekilde toplanan İznik Konsili'nde Hz. İsa'nın tanrı mı yoksa insan mı olduğu tartışılmıştır. Konsil kararlarında Hz. İsa'nın tanrı olduğu kabul edilmiştir. Böylece Hıristiyan tanrı inancındaki teslis anlayışının oluşumu başlamıştır.²⁰⁰

Hız. İsa'nın insan olduğunu iddia eden Aryus ve yandaşları aforoz edilmiştir. Aryus'un aforoz ve sürgününü onaylamayan ruhbanlar da sürgün edilmiştir. Konsilin ardından Konstantin, konsilde alınan kararları uygulamada çabuk davranmıştır. Aryus'un düşüncelerini kabul edenlerin cezalandırılacağını duyurmuştur.²⁰¹

381 yılında yapılan İstanbul Konsili ile Kutsal Ruh'un tanrılığı iman esasları arasında dâhil olmuştur. Böylece teslis inancı tam anlamı ile şekillenmiştir.²⁰²

Hıristiyanlıktaki tanrı anlayışının başlangıçtan farklı şekilde dönüşmesinin sebebi yayıldığı bölgelerin politeist inanç ve kültüre sahip olmasıdır. Özellikle Yunan kültüründeki putperest görüşler teslis gibi inançların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Diğer bir sebebi ise İncillerdeki mecazi anlatımın Yahudi kültürüne aşina olmayan topluluklar tarafından tam anlaşılmasındadır. Tanrı ile kul ilişkisinin baba ve oğul biçiminde mecazi anlatımı yanlış yorumlanmıştır.²⁰³ Bunun yanı sıra Hıristiyanlığı kabul eden imparatorluk içerisinde Mitraizm, Hıristiyanlığa rakip olacak derecede yükselmiştir. Bu sebeple Hıristiyanlık tarafından bastırılmış ve bu süreçte Mitraizm'e ait pek çok öğreti ve törenler Hıristiyanlığa uyarlanmıştır.²⁰⁴

Kur'an-ı Kerim'de Hıristiyanların değişen tanrı inancı eleştirilmektedir. Hıristiyanları eleştiren ayetlere baktığımız zaman genel anlamda teslis inancı, Hz. İsa ile Hz. Meryem'in ulûhiyeti ve ruhbanları rab edinmeleri eleştiri konusu olmuştur.²⁰⁵

¹⁹⁹ Duygu, *Nikomedea ve Hıristiyanlık*, s. 90.

²⁰⁰ Katar, "Tevhitten Teslise Geçiş Sürecinde Hıristiyanlık", s. 336.

²⁰¹ Duygu, *Nikomedea ve Hıristiyanlık*, ss. 92-93.

²⁰² Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, Mehmet Alparslan Küçük, *Dinler Tarihi*, 3. bs., Ankara: Berikan Yayınevi, 2012, s. 368.

²⁰³ Katar, "Tevhitten Teslise Geçiş Sürecinde Hıristiyanlık", s. 334; Ataurrahim, *Bir İslam Peygamberi Hz. İsa*, s. 23.

²⁰⁴ Arthur Weigall, *Hıristiyanlığımızdaki Putperestlik Pavlos Hıristiyanlığına Dair Bilimsel Bir Eleştiri*, İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2002, s. 65; Sakioğlu, *İncil'i Kim Yazdı?*, s. 159.

²⁰⁵ et-Tevbe, 9/31; en-Nisa, 4/171; el-Maide, 5/17; 73; 75-76.

Tanrı'nın çocukları anlayışı konusunda Hıristiyanlar, Yahudilerle birlikte eleştirilmektedir. Maide suresi 18. ayette Yahudiler ve Hıristiyanlar, kendilerini, Tanrı'nın oğulları olduklarını iddia etmelerinden dolayı uyarılmıştır. Tanah'ı Eski Ahit olarak kabul eden Hıristiyanlar, İsrailoğulları'nın Tanrı'nın çocukları olduğu düşüncesine evvelden sahiptir. Bunun yanı sıra Yeni Ahit'te Tanrı'nın çocukları olduklarına dair açık ifadeler yer almaktadır. Yeni Ahit'e göre Hz. İsa'ya iman edenler Tanrı'nın çocukları olmaya hak kazanmıştır.²⁰⁶ Ayrıca Kutsal Ruh da Tanrı'nın çocukları olduklarına tanıklık etmektedir. Aynı zamanda onlar Tanrı'nın mirasçılardır.²⁰⁷ Baba Tanrı Hıristiyanları çok sevdiği için onlara Tanrı'nın çocukları denilmiştir.²⁰⁸

Kurtubî, İncil'de "...benim Babam'ın ve sizin Baba'nızın, benim Tanrı'mun ve sizin Tanrı'nızın yanına çıkıyorum."²⁰⁹ sözlerinin geçtiğini nakletmiştir. Bu ifadeleri ile Tanrı'nın oğulları olduklarını düşündüklerini belirtmiştir. Günahları sebebiyle azaplandırılma nedenlerini sormak suretiyle Allah'ın, onların iddialarını reddettiğini bildirmiştir. Eğer Tanrı'nın çocukları olsalardı Tanrı onlara azap etmezdi.²¹⁰

2.1. TESLİS İNANCI VE HZ. İSA'NIN ULÛHİYETİ

Hıristiyanlıktaki teslisle ilgili inanç esasları Yuhanna İncili ve Pavlus'un mektuplarına dayandırılmaktadır.²¹¹ Bununla birlikte, teslis kavramı Yeni Ahit'te geçmemektedir.

Teslis inancı, Hıristiyanların Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'tan oluşan üç şahısta tek bir Tanrı'nın varlığını kabul etmeleri anlamına gelir.²¹² Baba, ilahtır ve her şeyi yaratmıştır. Hz. İsa O'nun oğludur; Baba'dan doğmuştur, ancak yaratılmış değildir. İnsanların kurtuluşu için gökten inip insan kılığına girmiştir. Kutsal Ruh da aynı seviyede

²⁰⁶ Yuhanna, 1:12.

²⁰⁷ Pavlus'tan Romalılarına Mektup, 8:16-17.

²⁰⁸ Yuhanna'nın 1. Mektubu, 3:1.

²⁰⁹ Yuhanna, 20:17.

²¹⁰ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 7, ss. 388-89 (el-Maide, 5/18).

²¹¹ Gündüz, *Hıristiyanlık*, s. 65.

²¹² Mahmut Aydın, "Hıristiyanlık", *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2010, s. 93.

ilah olarak kabul edilmiştir.²¹³ Hicaz bölgesindeki Hıristiyanlar ve bazı Hıristiyan gruplar teslisin Baba, Anne ve Oğul'dan oluştuğu inancına sahiptir.²¹⁴

Hıristiyanlara göre teslis inancı üç ayrı tanrıya inanmak değildir. Bu inancı ifade etmek için uknum kelimesi kullanılmaktadır. Bu uknumlar ne birbirinden ayrı ne de birbiriyle aynıdır. Tanrı üç ayrı uknumdan oluşan üçlü bir cevhere sahiptir.²¹⁵ Tanrı'nın birliğinin, çokluğu ve farklılığı da içermesi gerektiğine inanmaktadırlar. Çünkü evrendeki çokluğu ve çeşitliliği içermeyen bilgi anlayışı eksiktir. Bir ağacın birliği dallarının çokluğunu dışlamayacağı gibi Tanrı'nın birliği de kutsal üçlüğünü yadsımamaktadır. Nasıl ki varlıkların birliği kaynağını Tanrı'nın birliğinden alıyorsa varlıkların çokluğu da kaynağını Tanrı'daki çokluktan almalıdır.²¹⁶

Teslis inancının dayandırıldığı temel kaynak Matta, 28:19'da Hz. İsa'nın “Bu nedenle gidin, bütün ulusları öğrencilerim olarak yetiştirin; onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un adıyla vaftiz edin...” sözleridir. Kaynak olarak kabul edilen diğer Yeni Ahit metinlerinde²¹⁷ de teslis açıkça belirtilmemiştir. Bu metinlerin yorumlanması ile teslis inancı oluşturulmuştur.²¹⁸ Teslis inancının oluşmasında yeni Eflatunculuğun akıl-ruh görüşünün etkisi olmuştur.²¹⁹ Hıristiyanlara göre insanın akli Tanrı'yı tam kavrayamadığı için Tanrı kendisi hakkındaki en doğru bilgileri, bedenleşmiş sözü Hz. İsa'da ve Kutsal Kitap'ta bildirmiştir. Teslis öğretisi aklın alamayacağı derecede gizemlidir. Tanrı bunları insanlara açıklamayı bilinemezdi.²²⁰ Aslında Hıristiyan dünyasında teslis inancını kanıtlamak için Kutsal Kitap ikinci plana atılmıştır. Hıristiyan inancına göre teslis öğretisi

²¹³ Mehmet Aydın, “Hıristiyanlıkta Teslis Doktrini ve Hıristiyan İtizalleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslami İlimler Dergisi*, sy. 5 (1982), s. 142.

²¹⁴ Tümer, Küçük, Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 370.

²¹⁵ Gündüz, *Hıristiyanlık*, s. 73; eş-Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, s. 302.

²¹⁶ Türkiye Kiliseleri Ortak Komisyonu (ed.), *Temel İlkeleriyle Hıristiyanlık*, İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2015, ss. 19-20.

²¹⁷ Yuhanna, 1:1-3, 14; 17:21; 2. Korintoslular, 13:13.

²¹⁸ Aydın, “Hıristiyanlıkta Teslis Doktrini ve Hıristiyan İtizalleri”, s. 142.

²¹⁹ Abdülvâhid Vâfi, “Hıristiyan İnancının Teslise Dönüşmesi ve Teslisin İlk Kaynakları”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, çev. Hidayet Işık, sy. 6 (1996), ss. 391-92; Katar, “Tevhitten Teslise Geçiş Sürecinde Hıristiyanlık”, s. 335.

²²⁰ Türkiye Kiliseleri Ortak Komisyonu, *Temel İlkeleriyle Hıristiyanlık*, ss. 21, 23.

özel olarak kiliseye vahyedilmiştir. Çünkü kilise, vahiy olan Hz. İsa'nın manevi bedeni olarak kabul edilmektedir.²²¹

Kur'an-ı Kerim teslis inancı konusunda Hıristiyanları açık bir şekilde eleştirmekte ve "Allah için üçüncüsüdür" diyen Hıristiyanların kafir olduğunu, Allah'ın tek olduğunu bildirmektedir.²²² Ayrıca "Allah üçtür demeyin." sözleri ile Hıristiyanlar uyarılmaktadır.²²³ Kurtubî'ye göre "Allah üçtür demeyin." uyarısıyla, "Allah için üçüncüsüdür" ifadesi kastedilmektedir. Teslis inancını açıklayan Kurtubî üç uknumun varlık, hayat ve ilim olduğunu söylemiştir. Hıristiyanlar bunu Baba, Oğul ve Kutsal Ruh olarak da ifade etmişlerdir. Baba varlığı, Kutsal Ruh hayatı, Oğul ise Hz. İsa'yı temsil etmektedir.²²⁴ Teslisü'l-Vahdaniyye eserin müellifi, Allah'ın ilim, irade ve kudret gibi sıfatlara sahip olmasının Hıristiyanlara emredilen teslis inancına mukâbil olduğunu iddia etmiştir. Bu iddiaya cevap veren Kurtubî, Allah'ın sıfatlarının bir varlığı ifade etmediğini, sadece Allah'ın fiillerine verilmiş isimler olduğunu belirtmiştir. Teslisin tamamen farklı olduğunu bu yüzden ayetlerde teslisin eleştirildiğini dile getirmiştir.²²⁵ Kurtubî, "Üçün üçüncüsü" ifadesinin üç ilahtan biri anlamına geldiğini vurgulamış; Melkânî, Nastûrî ve Yâkûbî mezheplerini bu görüşü kabul eden mezhepler olarak nakletmiştir. Bu üç mezhep Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'u tek bir ilah olarak kabul etmiş; ancak ayrı ayrı üç ilahtır dememişlerdir. Onlar, bunu açıklamak zor olduğu için sözlü olarak ifade etmekten kaçınmışlardır. Bu bilgileri verdikten sonra Kurtubî, eğer teslis inancından vazgeçmezlerse, Hıristiyanların hem dünyada hem de ahirette azap çekeceklerini bildirmiştir.²²⁶

Baba, teslisin birinci unsurudur. En mükemmeldir ve ruhtur. Her şeyin yaratıcısı O'dur.²²⁷ Baba, kendisine ruhta ve gerçekte tapınılmasını istemektedir.²²⁸ Baba hiçbir zaman görünmemiş, Tanrı olan biricik Oğul onu tanıtmıştır.²²⁹ Oğul olan Hz. İsa, Tanrı'ya

²²¹ Ataurrahim, *Bir İslam Peygamberi Hz. İsa*, s. 25; Türkiye Kiliseleri Ortak Komisyonu, *Temel İlkeleriyle Hıristiyanlık*, s. 13.

²²² el-Maide, 5/73.

²²³ en-Nisa, 4/171.

²²⁴ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2006, c. 7, s. 233 (en-Nisa, 4/171).

²²⁵ el-Kurtubi, *el-İ'lâm*, ss. 59-60.

²²⁶ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2006, c. 8, ss. 90-100 (el-Maide, 5/73).

²²⁷ Matta, 6:13.

²²⁸ Yuhanna, 4:24.

²²⁹ Yuhanna, 1:18.

Baba'mız şeklinde hitap ettiği için teslisteki ismi Baba olmuştur.²³⁰ İncillerde Hz. İsa'nın hitaplarından anlaşılacağı üzere Baba göktedir.²³¹ Güç ve egemenlik Baba'nın elindedir.²³² Teslis inancına göre esas olan Baba'dır. Cevherinde Baba, Oğul ve Kutsal Ruh olarak görünse de birdir ve bölünmez. Kutsal metinlerde ise Baba'dan ziyade Oğul'a yönelik anlatımlar çokça bulunmaktadır.²³³

Teslisin ikinci unsuru olan Oğul, Hz. İsa'dır. İncil metinlerinde Tanrı, Hz. İsa'ya Oğul olarak hitap etmektedir.²³⁴ Tanrı insanların iyi olmalarını istediği için Tanrı'nın kelamı bakire Meryem'den doğarak Hz. İsa'da bedenleşmiştir. Hz. İsa, Tanrı'nın özünü taşıdığı için, kendisine "Tanrı Oğlu" denilmiştir. Peygamberler vasıtası ile insanlarla bağlantı kuran Tanrı, insanlara, Hz. İsa ile doğrudan ulaşmıştır.²³⁵

Hz. İsa tüm peygamberlerin, geleceğine dair haber verdiği Mesih'tir. Diğer peygamberlerden farklı olmasının sebebi bizzat Tanrı'nın kelamı olmasıdır. Bedenleşen Tanrı kelamı da tüm peygamberlerden üstündür.²³⁶ Her şey onun sayesinde yaratılmıştır. Oğul yaratılışta asli unsur olduğu için kelamdır. Kurtarıcı ve yargılayıcı özellikleri ile Mesih'tir.²³⁷ Oğul, Baba gibi ölüleri diriltmiştir. İnsanları yargılama ise sadece Oğul'a aittir.²³⁸ Baba yargılayacağı zaman Oğul ile beraber yargılar.²³⁹

Tanrı'nın enkarnasyonu olan Hz. İsa, insanlığı asli günahtan kurtarmak için dünyaya gelmiş ve çarmıhta asli günahın bedelini ödemiştir.²⁴⁰ Hz. İsa'nın bedelini ödediği asli günah Hz. Âdem'in işlediği günahdır. Bu günah sebebiyle insanoğlu günahkâr olmuştur. Hz. İsa'ya tâbi olanlar onun sayesinde bu günahtan arınmışlardır. Kutsal metinlerde asli günaha dair bilgi Pavlus'un Mektupları'nda²⁴¹ geçmektedir. Bu inanç Pavlus tarafından oluşturulmuştur. Pavlus, asli günahı Hz. İsa'nın Tanrı'nın oğlu olarak

²³⁰ Matta, 6:9; Luka, 11:2.

²³¹ Matta, 6: 9-10; 5:16; Markos, 16:19.

²³² Matta, 6:13.

²³³ Aydın, "Hıristiyanlıkta Teslis Doktrini ve Hıristiyan İtizalleri", s. 145; Gündüz, *Hıristiyanlık*, s. 75.

²³⁴ Matta, 3:17; 17:5, 16; Markos, 1:2; 3:11; Luka, 9:35; 3:21-22; Yuhanna, 1:18; 3:16.

²³⁵ Türkiye Kiliseleri Ortak Komisyonu, *Temel İlkeleriyle Hıristiyanlık*, ss. 11, 22.

²³⁶ Türkiye Kiliseleri Ortak Komisyonu, *Temel İlkeleriyle Hıristiyanlık*, s. 18.

²³⁷ Gündüz, *Hıristiyanlık*, s. 77.

²³⁸ Yuhanna, 5:21-22.

²³⁹ Yuhanna, 6:18.

²⁴⁰ Pavlus'un Filipilere Mektubu, 2:6-9; Aydın, "Hıristiyanlık", s. 93.

²⁴¹ Pavlus'un Romalılara Mektubu, 5:12-21.

çarmıhta gerilmesine bir dayanak olarak görmüştür.²⁴² İnsanların günahlarının kefaretilerini çarmıhta ödeyen Hz. İsa, mezara gömülmüş ve üç gün sonra dirilmiştir.²⁴³ Kırk gün boyunca talebelerini eğitmiş ve göğe yükselerek Baba'nın sağ tarafına oturmuştur.²⁴⁴

Sinoptik İncillerde Hz. İsa, Tanrı oğlu ifadesini kullanmamıştır. Bu ifadenin kullanıldığı yerlerde ise başkaları tarafından Hz. İsa'ya yönelik söylendiği görülmektedir.²⁴⁵ Buna mukabil, Hz. İsa kendisini insanoğlu olarak nitelendirmiştir.²⁴⁶ Tanrı oğlu ifadesi Yuhanna İncili'nde açık bir şekilde çokça geçmektedir.²⁴⁷ Yuhanna'ya göre Hz. İsa daha varlık yokken mevcut olan tanrısal bir varlıktır.²⁴⁸ Bütün insanlar Tanrı'nın çocuklarıdır, ancak oğulları değildir. Oğul olan tek kişi Hz. İsa'dır.²⁴⁹ Birçok Yeni Ahit araştırmacısı İncil'deki Hz. İsa tasvirlerinin Yuhanna'nın mensup olduğu Helenistik bir cemaatin görüşleri olduğunu düşünmektedir.²⁵⁰

Hz. İsa'nın Tanrı oğlu olarak algılanmasının sebebi Pavlus'un tarihsel İsa'yı geri plana atıp kendi öğretilerinin kaynağı olabilecek tanrısal İsa'yı ön plana çıkarmasıdır. İlk dönem Hıristiyanlar Hz. İsa'nın hayatını örnek almıştır. Pavlus ve taraftarları ise çarmıhtan sonra dirilen İsa Mesih'i merkeze koymuştur.²⁵¹ Bu nedenle, Hıristiyanlıkta kristoloji yani mesih bilimi çalışmaları yapılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'in Hıristiyanları en çok eleştirdiği konu Hz. İsa'yı Tanrı'nın oğlu kabul etmeleridir. Medenî ayetlerde eleştiriler daha serttir.²⁵² Hz. İsa'nın bir insan olduğuna dikkat çekmek için bu konulardaki ayetlerde Meryem oğlu İsa ifadesi sık sık geçmektedir.²⁵³ Hz. İsa'nın ulûhiyeti Kurtubî'nin de üzerinde durduğu bir konudur. Genelde Ehl-i Kitap ile alakalı ayetlerde birkaç nakil ile tefsiri yeterli bulurken bu konuyu

²⁴² Salih Akdemir, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'e Göre Hz. İsa*, 2. bs., İstanbul: Kuramer / Kur'an Araştırmaları Merkezi, 2017, s. 77; Engin, *Yehud ve Nasara Vahyin Geçmiş Varisleri*, s. 430; Sakioğlu, *İncil'i Kim Yazdı?*, ss. 134-35; Aydın, Duran, *Kur'an ve Hıristiyanlar*, ss. 21-22.

²⁴³ Matta, 28:1-10; Luka, 24:46.

²⁴⁴ Elçilerin İşleri, 1-13; Markos, 16:19.

²⁴⁵ Matta, 4:3-6; 26:63; Luka, 4:3; Markos, 3:11; 15:39.

²⁴⁶ Matta; 17:9, 12, 22-23.

²⁴⁷ Yuhanna, 1:18, 34, 49.

²⁴⁸ Yuhanna, 1:1, 14, 17-18.

²⁴⁹ Yuhanna, 10:36-38.

²⁵⁰ Gündüz, *Hıristiyanlık*, s. 79.

²⁵¹ Ataurrahim, *Bir İslam Peygamberi Hz. İsa*, s. 25; Gündüz, *Pavlus*, s. 207.

²⁵² Aydın, Duran, *Kur'an ve Hıristiyanlar*, s. 133.

²⁵³ el-Tevbe, 9/31; en-Nisa, 4/171; el-Maide, 5/17, 75.

detaylıca ele almış, eleştirilerde bulunmuştur. Kurtubî, Arapların melekler hakkında söyledikleri gibi, Hıristiyanların da Hz. İsa'nın Tanrı'nın soyundan gelen bir oğul olduğunu iddia ettiklerini belirtmiştir. Kurtubî bu iddiayı küfrün en çirkini olarak nitelemiştir.²⁵⁴ Nisa suresi 171. ayette “Aşırıya gitmeyin” uyarısından kastın Hıristiyanların Hz. İsa'yı ilah edinmeleri olduğunu söylemiştir. Hz. Muhammed'in “Hıristiyanların İsa hakkında haddi aştıkları gibi siz de benim hakkımda haddi aşarak olmadık niteliklerle beni nitelemeyin. Bunun yerine Allah'ın kulu ve resulü deyin”²⁵⁵ hadisini nakletmiştir. “Meryem oğlu İsa” ifadesi ile Hz. İsa'nın insan olarak doğduğunu, eğer ilah olsaydı kadim olması gerektiğini belirtmiştir. “Kendinden bir ruhtur” ifadesinin Hıristiyanlığı sapkınlığa düşüren husus olduğunu söyleyen Kurtubî'ye göre Hıristiyanlar bu ifade sebebiyle Hz. İsa'yı Allah'tan bir parça olarak görmüşlerdir.²⁵⁶

Hz. İsa insan olan bir anneden doğmuştur. Normal bir şekilde doğmuş, herkes gibi yemek yiyen biri olarak sonradan yaratılmıştır. Kendisi Tanrı'ya kul olan biri nasıl Tanrı olabilir? Hz. İsa anne karnında iken hiç kimseye ne yararı ne de zararı olmuştur. Böyle bir dönemde işitemeyen, göremeyen biri nasıl Tanrı olabilir? Maide suresi 75. ayette Hz. İsa'nın yemek yediğinin söylenmesi onun beşer olduğunu göstermek içindir. Hıristiyanlar Hz. İsa'da iki tabiat olduğu iddiası ile işi karışıklığa götürmüştür. Yaratılmışın ilah ile karışmasının mümkün olması ilahın da yaratılmış olmasını gerektirir. Hz. İsa'nın harikulade olaylar yaratması sebebiyle ilah olduğuna inanmaktadırlar. Çünkü harikulade olaylar insanın iradesi dışındadır. Doğüstü şeylere gücü yeten birinin kendisini çarmıhta gerilmekten, işkence görmekten kurtarabilmesi gerekir. Ayrıca Hz. İsa ne kadar mucize gösterdiyse diğer peygamberler de göstermiştir. Eğer sırf bu nedenle ilah olunacaksa, diğer peygamberlerin de ilah olması gerekir.²⁵⁷ Allah çocuğu olmaktan münezzehtir. Hz. İsa da Hz. Meryem de yaratılmışlardır. Allah'ın çocuğu olması kabul edilirse, birçok çocuğu olabilmesi mümkün görülür. O halde mucize gösteren herkesi Allah'ın oğlu kabul etmek gerekir. Bu da mümkün değildir.²⁵⁸

²⁵⁴ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 10, s. 173 (et-Tevbe, 9/30).

²⁵⁵ Buhari, “Enbiya”, 48.

²⁵⁶ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2006, c. 7, ss. 229-30 (en-Nisa, 4/171).

²⁵⁷ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2006, c. 7, s. 233 (en-Nisa, 4/171); c. 8, s. 101 (el-Maide, 5/75).

²⁵⁸ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2006, c. 7, s. 236 (en-Nisa, 4/171).

Teslisin üçüncü unsuru olan Kutsal Ruh; Baba ve Oğul ile aynı seviyede tanrıdır. İnsan Hz. İsa vasıtası ile asli günahattan arınır ve Tanrı'ya yakınlaşmaya başlar. Bu yakınlaşma Kutsal Ruh ile gerçekleşir. Hz. İsa ile günahattan arınmış olan insan Tanrı'nın Kutsal Ruhundan doğar. Bu olay Hz. İsa'dan evvel sadece peygamberler için mümkün iken Hz. İsa ile tüm insanlar bu ayrıcalığı elde etmiştir.²⁵⁹

Oğul ile Kutsal Ruh arasında aktif bir bağlantı vardır. Kutsal Ruh, Oğul'un enkarnasyonunda, tebliğ faaliyetlerinde ve dirilişinde rol almıştır.²⁶⁰ Hz. Meryem'in rahmine Hz. İsa'yı yerleştiren Kutsal Ruh'tur.²⁶¹ Hz. İsa vaftiz olduğu sırada gökler açılmış, Kutsal Ruh bedensel görünümde güvercin gibi Hz. İsa'nın üzerine inmiştir. Bu esnada gökten "Sen benim oğlumsun, senden hoşnudum." diyen bir ses duyulmuştur.²⁶²

Hz. İsa göğe yükseldikten sonra takipçileri bir süre pasif halde kalmışlardır. Bu durumdan haberdar olan Tanrı, İncil'i tüm dünyaya yayabilmeleri için onları tanrısal bir güçle, yani Kutsal Ruh ile desteklemiştir. Böylece Kutsal Ruh dünyada etkin olmuştur. O, insanlığın kurtuluşu için çalışmaktadır ve inanan kimseler onun sayesinde doğru yoldan sapmazlar.²⁶³ Kutsal Ruh görevini hâlâ yerine getirmektedir. Kiliseyi o yönlendirmektedir. Konsiller Kutsal Ruh'un iradesi altındadır. Bu sebeple vahiy hiçbir zaman kesilmemektedir.²⁶⁴ Kutsal Ruh'a dair söylenen bu bilgiler Yeni Ahit'e dayandırılmaktadır.²⁶⁵

Kutsal Ruh, Kur'an-ı Kerim'de de geçmektedir. Kur'an'a göre Kutsal Ruh Hz. İsa'ya destek olması için görevlendirilmiştir.²⁶⁶ Meryem suresi 17. ayette buyrulduğuna göre Hz. Meryem'in Hz. İsa'ya gebe kalması için ruh gönderilmiştir. Bu ruh Hz. İsa'yı

²⁵⁹ Türkiye Kiliseleri Ortak Komisyonu, *Temel İlkeleriyle Hıristiyanlık*, s. 19.

²⁶⁰ Gündüz, *Hıristiyanlık*, s. 89.

²⁶¹ Matta, 1:18, 20.

²⁶² Luka, 3:21-22.

²⁶³ Elçilerin İşleri, 1:3-8; Türkiye Kiliseleri Ortak Komisyonu, *Temel İlkeleriyle Hıristiyanlık*.

²⁶⁴ Gündüz, *Hıristiyanlık*, s. 91.

²⁶⁵ Yuhanna, 4:24; 3:1-12; Pavlus'un Galatyalılar'a Mektubu, 5:22-26; Pavlus'un Romalılara Mektubu, 8:11, 26-30.

²⁶⁶ el-Bakara, 2/87; el-Maide, 5/110

Hız. Meryem'in rahmine yerleştirmiştir.²⁶⁷ Kutsal Ruh'un kim olduğuna dair çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Kurtubî'ye göre Kutsal Ruh, Cebrail'dir.²⁶⁸

2.2. HZ. MERYEM'İN ULŪHIYETİ

Hıristiyanlıkta İsa algısının değişmesi annesi Hız. Meryem hakkında yeni görüşlerin çıkmasına sebep olmuştur. 431 yılında toplanan Efes Konsili ile Hız. Meryem Tanrı anası olarak kabul edilmiş; Tanrı doğuran anlamında "Teotokos" ismiyle nitelendirilmiştir.²⁶⁹ Konsil sonrasında Hız. Meryem adına kiliseler açılmış ve onun adına yapılan anma günleri artmıştır. 1954'te Hız. Meryem'in aslı gnahtan arınmış olduğu, 1950'de göğe yükseldiği, 1964'te kilisenin anası olduğu papalık tarafından ilan edilmiştir.²⁷⁰

Yeni Ahit'te Hız. Meryem'e dair bilgiler azdır. Özellikle Hız. İsa'dan sonra kendisine ne olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır. Hakkındaki bazı bilgiler ise apokrif İncillerde geçmektedir.²⁷¹ Yeni Ahit'te Hız. Meryem, Hız. İsa'nın yanında bulunduğu zaman Hız. İsa'nın annesi olarak anılmaktadır.²⁷² Ayrıca o, Hız. İsa'nın mucizelerine, çarmıha gerilmesine, dirilmesine ve göğe yükselmesine şahit olmuştur.²⁷³ Hız. Meryem hakkında elde bulunan bilgilerin çoğu Luka İncili'nde geçmektedir. Luka'dan sonra Hız. Meryem'e dair anlatımlar Yuhanna'da çoğunluktur.²⁷⁴

Luka İncili'ndeki anlatımlar sebebiyle Hız. Meryem, Hıristiyanlıkta aziz mertebesindedir.²⁷⁵ Luka'daki anlatıma göre Hız. Meryem tapınağa gittiğinde ona oğlu Hız. İsa sebebiyle acı çekeceği bildirilmiştir.²⁷⁶ Yuhanna İncili'nde anlatılan çarmıh olayında Hız. İsa'nın annesini öğrencisine emanet ederken "İşte senin annen" şeklinde buyurduğu için Hıristiyanlar Hız. Meryem'in anneliğinin tn inananlar için geçerli olduğunu kabul

²⁶⁷ el-Meryem, 19/16-22.

²⁶⁸ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 2, s. 244 (el-Bakara, 2/87); Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 13, s. 439 (el-Meryem, 19/17).

²⁶⁹ Tümer, Küçük, Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 368.

²⁷⁰ Günay Tümer, *Hıristiyanlıkta ve İslam'da Hız. Meryem*, 4. bs., Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, ss. 54, 62-63.

²⁷¹ Tümer, *Hıristiyanlıkta ve İslam'da Hız. Meryem*, ss. 30-31.

²⁷² Markos, 3:31; 6:3.

²⁷³ Yuhanna, 2:1-12; 19:26; Elçilerin İşleri, 1:14.

²⁷⁴ Tümer, *Hıristiyanlıkta ve İslam'da Hız. Meryem*, s. 101.

²⁷⁵ Luka, 1:18.

²⁷⁶ Luka, 1:35.

etmiştir.²⁷⁷ Yuhanna tarafında yazılmış olan Vahiy kitabında anlatılan kadının 5. yüzyıldan sonra Hz. Meryem olduğu düşüncesi yayılmıştır.²⁷⁸ Ayrıca Tanrı'nın oğlu olan Hz. İsa'nın annesi olduğu için Hz. İsa'nın bedeni olan kilisenin ve üyelerinin de annesidir.²⁷⁹

Hıristiyanlığın yayıldığı bölgelerin inançlarını kendi inanç sitemine katması Hz. Meryem konusunda da belirgin rol oynamıştır. Teslis inancının oluşumundaki etki gibi Hz. Meryem'e de eski tanrıçaların özellikleri atfedilmiştir. Mısır tanrıçası İsis ile Hz. Meryem arasında benzerlikler kurulmuş, İsis'in sıfatları olan "Tanrı'nın Anası", "Cennet Kraliçesi" gibi ifadeler Hz. Meryem'e verilmiştir.²⁸⁰ Hz. Meryem inancının değişmesi ile ona dair araştırmaların yapıldığı Marialoji isimli bir araştırma dalı oluşmuştur.²⁸¹ Hz. Meryem'in bu kutsallığını Protestanlar kabul etmezken²⁸² Latin Amerika Hıristiyanları arasında Hz. Meryem, dualarda Hz. İsa'nın önüne geçecek derecede önem kazanmıştır.²⁸³

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Meryem, bir sureye ismi verilecek seviyede önemlidir. Meryem kelimesi Kur'an-ı Kerim'de 34 yerde geçmektedir.²⁸⁴ İsminin geçtiği ayetlerin çoğu Meryem suresinin haricindeki surelerdir. Hz. Meryem, Kur'an-ı Kerim'de fazileti ile övülen bir kadındır.²⁸⁵ Ayrıca Hz. İsa'ya nasıl hamile kaldığı, doğumu ve sonrasında halk tarafından aldığı tepkiler anlatılmaktadır.²⁸⁶ Kur'an'ın Hz. Meryem hakkında vurguladığı konu ise Hz. İsa'nın annesi olduğu ve ikisinin de birer beşer olduğudur.²⁸⁷ Kurtubî'ye göre Allah, Hıristiyanların onun hakkında yalan yanlış söyledikleri şeylerden ötürü Hz. Meryem'in adını bizzat belirtmiştir.²⁸⁸ Maide suresi 75. ayette Allah, onların

²⁷⁷ Yuhanna, 19:26.

²⁷⁸ Vahiy, 12:1-7.

²⁷⁹ Gündüz, *Hıristiyanlık*, s. 102; Tümer, *Hıristiyanlıkta ve İslam'da Hz. Meryem*, s. 113.

²⁸⁰ Tümer, *Hıristiyanlıkta ve İslam'da Hz. Meryem*, s. 134; Sakioğlu, *İncil'i Kim Yazdı?*, s. 164.

²⁸¹ Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 248.

²⁸² Mehmet Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Konya: Nüve Kültür Merkezi, 2005, s. 489.

²⁸³ Gündüz, *Hıristiyanlık*, s. 103.

²⁸⁴ Abdülbaki, *el-Mu'cem*, s. 762.

²⁸⁵ Âl-i İmran, 3/42, 75, 110.

²⁸⁶ el-Meryem, 19/16-36.

²⁸⁷ et-Tevbe, 9/31; en-Nisa, 4/171; el-Maide, 5/17, 75.

²⁸⁸ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2006, c. 7, s. 230 (en-Nisa, 4/171).

yaratılmış birer insan olduğunu hatırlatmak için Hz. Meryem'in Hz. İsa ile yemek yediklerini özellikle vurgulamıştır.²⁸⁹

Hz. Meryem, Hıristiyanlıkta da İslâm'da da Hz. İsa'yı babasız dünyaya getirmiş olan bakire bir kadındır. Her iki dinde de faziletli kabul edilmiş, diğer kadınlardan üstün görülmüştür. Ancak Hıristiyanlar Hz. İsa'yı Tanrı edindikleri için annesi Hz. Meryem'i de Tanrı'nın anası kabul etmiş, ona ilahi vasıflar yüklemiştir. Kur'an-ı Kerim Hıristiyanları bu tavırlarından dolayı eleştirmektedir.

2.3. DİN ADAMLARINI RAB EDİNMELERİ

Hıristiyanlığın ilk döneminde din adamları zümresi bulunmamaktadır. Hz. İsa'da rahip özelliği olduğu düşüncesi sebebiyle Hıristiyanlar Hz. İsa'yı rahipliğin temeli olarak görmektedir.²⁹⁰ Yeni Ahit'e göre Hz. İsa on iki kişiden oluşan bir havari grubu kurmuştur.²⁹¹ Hz. İsa dirildikten sonra Havarileri öğretilerini yaymakla görevlendirmiş, bağışlama yetkisini de onlara vermiştir.²⁹² Böylece Havariler, Hz. İsa ve Kutsal Ruh'un yetkilendirilmesi ile kilisede emir sahibi olan, kiliseyi yöneten ve günahları bağışlayabilen en üst zümre haline gelmiştir.²⁹³ Pavlus ise kendisine rahipliğin bizzat Hz. İsa ve Tanrı tarafından verildiğini dile getirmiştir.²⁹⁴ Daha sonraki dönemlerde piskoposlar Tanrı'nın kilisesini yönetmek için Kutsal Ruh tarafından belirlenmişlerdir.²⁹⁵

Ruhban sınıfı denilen bu din adamlığı kurumunun oluşmasının temel sebebi Hz. İsa'dan sonra cemaati dinî hayat konusunda motive edecek kimsenin olmamasıdır.²⁹⁶ Hz. İsa'nın göğe yükselmesinin akabinde Havarileri ve ona tâbi olan öğrencileri bir arada yaşayarak, sade bir yaşam içerisinde Hz. İsa'nın öğretilerini yaşamışlardır. Bazı kesimler ise Hz. İsa'nın çok vakit geçmeden geri geleceğine inanmıştır. Ancak bu dönemden sonra

²⁸⁹ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2006, c. 8, s. 101 (el-Maide, 5/75).

²⁹⁰ Karşlı, *Kutsal Kitaplara Göre Din Adamı*, ss. 199-200.

²⁹¹ Markos, 3:13-14; Nadide Şahin, *Hıristiyanlık'ta Ruhbanlık Anlayışı*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, 2008, s. 22.

²⁹² Yuhanna, 20:19-23; Matta, 28:19-20.

²⁹³ Elçilerin İşleri, 6:3, 6; 14:23; Pavlus'tan Korintoslulara 1. Mektup, 2: 9-13; 5:4; Pavlus'tan Selaniklilere 1. Mektup, 2:15-16; Pavlus'tan Selaniklilere 2. Mektup, 3:6.

²⁹⁴ Pavlus'tan Galatyalılara Mektup 1:1; Pavlus'tan Korintoslulara 2. Mektup, 1:1; 2:17; 12:9-10.

²⁹⁵ Elçilerin İşleri, 20:28.

²⁹⁶ Karşlı, *Kutsal Kitaplara Göre Din Adamı*, s. 203.

Hıristiyanlık Hz. İsa'yı görmemiş olan kişiler arasında yayılmaya başlayınca onları dinî konuda yönlendirecek kişilere ihtiyaç olmuştur.²⁹⁷

Ruhban sınıfının asli görevi insanlara Kutsal Kitap'ı anlatmaktır.²⁹⁸ Bundan dolayı Kutsal Kitap'ı okuyup anlayabilmek sadece ruhban sınıfına mahsus olmuştur. Dinî ritüellerde görev ve sorumlulukları da vardır. En önemli Hıristiyan ritüeli olan sakramentleri yönetme işi ruhban sınıfına aittir.²⁹⁹ Katolik ve Ortodokslar tarafından kabul edilen sakramentlerden birisi rahip takdisidir. Piskopos tarafından yapılan takdis ayini ile kişi ruhbanlık sınıfına geçiş yapmaktadır.³⁰⁰

Katolik ve Ortodokslarda ruhban sınıfı kendi içerisinde hiyerarşik kademelere ayrılmıştır.³⁰¹ Her kademedeki din adamının belli başlı görevleri vardır. Bu hiyerarşide en dikkat çeken makam Katolik Kilisesi'nin başında bulunan papanıdır. Katolik inancına göre papalık, havari Petrus'un makamıdır. Hz. İsa'nın yeryüzündeki halefidir ve dini hüküm verecek mevkidedir.³⁰² Papanın yanılmazlığı kararı 1. Vatikan Konsili'nde ilan edilmiştir.³⁰³ Ortodokslar papa gibi tek bir otoriteyi kabul etmeyip birbirinden bağımsız patriklik şeklinde kilise yapılanmasına sahiptir.³⁰⁴ Yapısal olarak farklı olsa da inanç ve uygulamalar konusunda birlik içerisindeyler.

Kur'an-ı Kerim Yahudi ve Hıristiyanları, din adamlarını rab edinme konusunda eleştirmiştir.³⁰⁵ Ayrıca Hadid suresi 27. ayette ruhbanlığın Hıristiyanlar tarafından uydurulduğuna değinilmiştir. Kurtubî, ruhbanlığın başlangıçta iyi niyetle oluştuğunu vurgulamıştır. Baskılardan dolayı insanlar inzivaya çekilip Allah rızasını kazanmayı amaçlamışlardır. Daha sonraları belli bir grup bu durumu güç elde etmek için kötü yönde kullanmışlardır. Bazı ruhbanlar, Hz. Muhammed'in gelişiyle İslâm'ı kabul etmişlerdir. Allah, halis niyetle başlayanlara mükâfatlarını vermiş, sapmış olanları ise fasık olarak

²⁹⁷ Thomas Michel, *Hıristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, 1. bs., Ankara: Sak Ofset, 2012, ss. 96-97.

²⁹⁸ Matta, 28:19-20.

²⁹⁹ Şahin, *Hıristiyanlık'ta Ruhbanlık Anlayışı*, s. 69.

³⁰⁰ Tümer, Küçük, Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 394.

³⁰¹ bkz. Hatice Salar, *Hıristiyanlıkta Ruhbanlığın Kökenleri ve Ruhbanlık Sınıfı*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi, 2008.

³⁰² Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 301.

³⁰³ Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, s. 590; Mehmet Katar, "Hıristiyanlıkta Temel Akımlar", *Yaşayan Dünya Dinleri*, ed. Şinasi Gündüz, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2016, s. 109.

³⁰⁴ Katar, "Hıristiyanlıkta Temel Akımlar", s. 119.

³⁰⁵ et-Tevbe, 9/31.

nitelendirmiştir.³⁰⁶ Kurtubî, genel olarak din adamları konusunu ele alırken iki zümrenin de inanç konusunda din adamlarının tercihlerine uymaları sebebiyle Rab konumuna getirdiklerini belirtmiştir.³⁰⁷ Kurtubî'nin naklettiği Tirmizi hadisi³⁰⁸ Tevbe suresindeki din adamlarını rab edinme hususunu açıklığa kavuşturmuştur. Kur'an-ı Kerim'in işaret ettiği bu husus Hıristiyanların dinî konularda tüm yetkiyi ruhban sınıfına tahsis etmesidir. Kilise, Kutsal Ruh tarafından yönlendirildiği için ruhban sınıfı tarafından belirlenmiş hükümlere uymak zorunludur. Bağışlama yetkisi sebebiyle Hıristiyanlar günah itirafını ruhban sınıfına yapmaktadır. Bu durumda Hıristiyanlık, din adamı zümresine ilahi misyon yüklemiş olmaktadır.

³⁰⁶ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2006, c. 20, ss. 270-273 (el-Hadid, 57/27).

³⁰⁷ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 10, ss. 177-78 (et-Tevbe, 9/31).

³⁰⁸ Tirmizi, "Tefsir", 9/10.

İKİNCİ BÖLÜM:

PEYGAMBER İNANCI

Dinlerdeki peygamber inancı Tanrı algısına göre şekillenmektedir. Yahudilik ve İslâm'da Tanrı buyruklarını insanlara ulaştıran bir aracı konumunda olan peygamberlere iman dinin temel inançları arasındadır. Hıristiyanlıkta ise dini tebliğ etme işini bizzat Tanrı üstlendiği için peygamberlik tam manada inanç sistemine dâhil olamamıştır.

Yahudilikte peygamberlere inanmak, Maimonides'in belirlediği on üç maddelik iman esasında bulunmaktadır.³⁰⁹ Yahudiliğe göre peygamberin temel amacı Tanrı ile insanlar arasında iletişimi sağlamaktır.³¹⁰ Peygamberlik Tanrı tarafından belirlenmiş kişilere verilmektedir. Bir kimsenin peygamber olarak kabul edilebilmesi için Tanrı'dan vahiy alması ve bu vahyi tebliğ ile görevlendirilmesi gerekmektedir. Tanrı ile iletişim halinde olduğu halde tebliğ görevi almamış kişiler peygamber kabul edilmemektedir.³¹¹ Yahudi inancına göre, İslâm'da peygamber kabul edilen Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. Davut ve Hz. Süleyman peygamber statüsünde değildir. Hz. Âdem ve Hz. Nuh Tanrı'dan vahiy almışlar,³¹² ancak kendilerine peygamberlik görevi verilmemiştir.³¹³ Hz. Davut ve Hz. Süleyman ise Tanrı'dan vahiy alan krallar statüsünde yer almaktadır.³¹⁴

Yahudiliğe göre peygamberlik Hz. İbrahim ile başlamış, M.Ö. 5. yüzyılda yaşadığı düşünülen Malaki ile bitmiştir.³¹⁵ Hz. Musa'dan evvel gelen peygamberler olmuşsa da Yahudi şeriatı Hz. Musa ile başlamıştır. Bundan dolayı Hz. Musa'nın konumu öncekilerden çok farklıdır ve peygamberler arasında en üstün makama sahiptir.³¹⁶ Hz.

³⁰⁹ Adam, "Yahudilik", ss. 235-36.

³¹⁰ Yasanın Tekrarı, 5:5.

³¹¹ Eldar Hasanov, "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c. 3, sy. 4 (2014), s. 679; Harman, "İnanç ve İbadetleri", s. 299.

³¹² Yaratılış, 2:6-17; 3:9; 9:4.

³¹³ Hasanov, "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler", s. 683.

³¹⁴ 1. Krallar, 1:13, 47; 2. Tarihler, 1:1; Hasanov, "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler", s. 691.

³¹⁵ Mustafa Sinanoğlu, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Nübüvvet*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, s. 390; Hasanov, "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler", ss. 684, 693; Saime Leyla Gürkan, *Yahudilik*, 7. bs., Ankara: İsam / İslam Araştırmaları Merkezi, 2017, s. 185.

³¹⁶ Çölde Sayım, 12:6-8; Yasanın Tekrarı, 34:10; Hasanov, "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler", s. 682; Sinanoğlu, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Nübüvvet*, s. 393.

Musa'dan sonra gelmiş olan peygamberlere ait olduğu düşünülen ve peygamberlerin isimlerini almış olan kitaplar, Yahudi kutsal kitabı Tanah'ın içinde yer almaktadır.

Yahudiler, İsrailoğulları dışındaki kavimlere de peygamberler geldiğini kabul etmektedirler. Hz. Musa'nın gelmesiyle birlikte peygamberlik İsrailoğulları'na mahsus olmuş, yabancı kavimlerden peygamber gelmemiştir. Hz. Muhammed'in peygamberliğine karşı olmalarının temel sebeplerinden biri bu düşünceleridir.³¹⁷

Tanrı'nın buyruklarını insanlara iletirken peygamberlerin birtakım mucizeler göstermesi, onların gücü ile değil Tanrı'nın dilemesi ile gerçekleşmiştir.³¹⁸ Mucizelerle desteklenen peygamberler ayrıca zeki ve bilgili kişilerdir; fakat günahattan korunmuş değillerdir.³¹⁹ İslâm'daki gibi masum olma şartı bulunmasa da Tanah'ta peygamberlerin doğru davranmaları gerektiği belirtilmiştir.³²⁰ Sahte peygamberlere dair anlatımlarda ise bu kişilerin işledikleri günahlar ön plana çıkmaktadır.³²¹

Yahudi kültürü içerisinde doğmuş olan Hıristiyanlık, Eski Ahit'i kutsal kitap kabul ettiği için Yahudilerin peygamberlerini de kabul etmektedir. Nitekim, Yeni Ahit'te de Yahudi peygamberlere atıflar bulunmaktadır.³²² Bununla birlikte, Yahudiler, Yahudilerden farklı olarak, peygamberliğin Malaki ile bitmeyip devam ettiğine inanmaktadırlar. Hıristiyanlar arasında peygamberliğin bitip bitmediği, bittiyse son peygamberin kim olduğu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Hıristiyanlıkta Hz. İsa'nın Tanrı'nın enkarnasyonu kabul edilmesi, Hz. İsa sonrası dönemdeki peygamber algısının farklı olmasına neden olmuş ve peygamberlik makamının önemini geri plana atmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak, peygamberlik Hıristiyanlıkta temel inanç sistemi içinde yer almamıştır.

³¹⁷ Gürkan, *Yahudilik*, s. 185; Hasanov, "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler", s. 685; Harman, "İnanç ve İbadetleri", s. 302.

³¹⁸ Gürkan, *Yahudilik*, s. 189.

³¹⁹ Hasanov, "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler", s. 681.

³²⁰ Hezekiel, 22:25.

³²¹ Yeremya, 23:14.

³²² Matta, 2:17; 3:3; 12:39; 24:15; Luka, 4:27; Ayrıca bkz. Sinanoğlu, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Nübüvvet*, s. 143.

Hıristiyan inancına göre Tanrı ile iletişim kuran ya da Kutsal Ruh'un gücüne sahip olan kişiler peygamberlik yapabilirler.³²³ Yeni Ahit'e göre peygamber olan kişi Kutsal Ruh ile dolar,³²⁴ gaybı bilir,³²⁵ öleceğini haber verir,³²⁶ sırlara vâkıf olabilir.³²⁷ Hz. Yahya ve Hz. Zekeriya Yeni Ahit'te peygamber olarak zikredilmektedir.³²⁸ Ayrıca Yuhanna, Vahiy kitabında kendisinde bulunan peygamberlik vasıflarından bahsetmektedir.³²⁹ İncillerde peygamber olarak ismi geçen diğer bir kişi ise Hz. İsa'dır. Sinoptik İncillerde Hz. İsa'ya peygamber, insan oğlu, Tanrı oğlu gibi çeşitli sıfatlar izafe edilmiştir.³³⁰ İki yerde Hz. İsa kendisinin peygamber olduğunu belirtmiş,³³¹ etrafındakiler de onun peygamber olduğu dile getirmişlerdir.³³² Ancak Hz. İsa'nın gösterdiği doğüstü şeyler Tanrı olduğuna delil olarak kabul edildiği için,³³³ İncillerde Hz. İsa'ya yapılan nitelendirmeler arasında Tanrı oğlu olması ön plana çıkmaktadır.

Hz. İsa'dan sonra peygamberlik devam etmiştir. Çünkü Kutsal Ruh inananlar ile iletişimini hiçbir zaman kesmemiştir. Yeni Ahit'te ilk dönem peygamber olarak kabul edilen kişiler hakkında bilgiler mevcuttur.³³⁴ Hz. İsa'yı Tanrı seviyesine çıkaran Hıristiyanlar, Havarilerini peygamber yerine koymuşlardır.³³⁵ Yeni Ahit'te ise havari ve peygamber kelimeleri aynı cümlede yan yana kullanılmaktadır. Buradan anlaşıldığı üzere havari ve peygamber aynı şeyi ifade etmemektedir. Ancak mahiyet açısından ikisi arasındaki fark tam anlamıyla anlaşılmamaktadır.³³⁶ Pavlus Havarileri peygamberlerden ayrı tutmuş, daha üstün olduklarını ileri sürmüştür.³³⁷ Kendisini havari olarak tanımlayan

³²³ Muhammet Tarakçı, "Hıristiyanlıkta Vahiy ve Peygamberlik", *Vahiy ve Peygamberlik*, ed. Yusuf Şevki Yavuz, İstanbul: Kuramer / Kur'an Araştırmaları Merkezi, 2018, s. 93; 614 Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*.

³²⁴ Luka, 1:67.

³²⁵ Luka, 22:67.

³²⁶ Yuhanna, 11:51.

³²⁷ Pavlus'un 1. Korintoslulara Mektubu, 13:2.

³²⁸ Luka, 1:67; Matta, 11:9-14; 14:5; 21:26; Markos, 11:32; Luka, 20:6.

³²⁹ Vahiy, 1:1, 3; 22:7, 10, 18-19; 22:8-9.

³³⁰ Tarakçı, "Hıristiyanlıkta Vahiy ve Peygamberlik", s. 86.

³³¹ Matta, 13:57; Markos, 6:4; Luka, 13:33.

³³² Matta, 21:11; 26:67-68; Luka, 7:16; Yuhanna, 4:19, 44.

³³³ Tarakçı, "Hıristiyanlıkta Vahiy ve Peygamberlik", s. 89.

³³⁴ Elçilerin İşleri, 11:27; 21:10; 15:22, 32.

³³⁵ Tarakçı, "Hıristiyanlıkta Vahiy ve Peygamberlik", s. 94.

³³⁶ Sinanoğlu, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Nübüvvet*, s. 194.

³³⁷ Pavlus'un 1. Korintoslulara Mektubu, 12:28.

Pavlus, gördüğü vizyonlar ve aldığı vahiyler sebebiyle peygamber olarak düşünülebilir.³³⁸ Yeni Ahit anlatımlarında Havarilerin ve peygamberlerin üstlendikleri görevlere baktığımız zaman Havariler peygamberlik görevini yapabilirken peygamberler havarilik görevine mazhar olamamaktadırlar.³³⁹

Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitap'ın peygamberlik anlayışına yönelik eleştirilerin ortak yanı iki dinin de Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmemeleridir. Hıristiyanlar, peygamberlik anlayışı ekseninde değil, peygamber olan Hz. İsa'nın ilahlaştırılması hususunda eleştirilmişlerdir. Peygamber inancı bağlamında eleştirilerin ana odağı Yahudiler olmuştur. Kur'an-ı Kerim'in Yahudileri eleştirdiği konu, kendilerine gönderilen peygamberlerden bazılarını yalanlamaları, bazılarını ise öldürmeleridir.³⁴⁰

1. TEVRAT'TA PEYGAMBERLERE YAPILAN İFTİRALAR

Yahudi kutsal kitabı Tanah'ta hiç kimsenin günah işlemekten kurtulamayacağı belirtilmiştir.³⁴¹ Yahudi inancında peygamberler de günah işleyebilir. Tanrı onları sadece tebliğ konusunda desteklemektedir. Bunun haricinde diğer insanlarla aynı seviyededirler.³⁴² En yüce peygamber olan Hz. Musa dahi günah işlemiştir.³⁴³ Yahudi inancına göre kızgınlık, üzüntü gibi bazı duygu durumlarında peygamberlik vasfı ortadan kalkmaktadır. Bu düşünceden hareketle günah işledikleri sırada peygamber değil normal insan konumunda olmuşlardır. Peygamberler günah işledikten sonra kendilerine gelen vahiy de kesilmiştir.³⁴⁴

³³⁸ Tarakçı, "Hıristiyanlıkta Vahiy ve Peygamberlik", s. 98.

³³⁹ Sinanoğlu, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Nübüvvet*, s. 195.

³⁴⁰ el-Maide, 5/70; el-Bakara, 2/87.

³⁴¹ 1. Krallar, 8:46.

³⁴² Hakan Uğur, *Tevrat'ın Kur'an'a Arzı: Kur'an'ın Tevrat'ta Tasdik Ettiği Konular*, Bursa: Emin Yayınları, 2011, s. 278.

³⁴³ Çölde Sayım, 17: 12,14.

³⁴⁴ Emine Taşdelen, *Yahudilikte Nübüvvet*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi, 2010, s. 39; Hatice Doğan, *İbn Meymun'un Hayatı Eserleri ve "Delâletü'l-Hâirîn" Adlı Eseri Üzerinde Bir İnceleme*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi, 2009, ss. 159-60.

Tanah'ta sahte peygamberlerin özellikleri zikredilmiştir. Başka tanrılara tapmak,³⁴⁵ yalan söylemek,³⁴⁶ zina etmek,³⁴⁷ içkiye düşkün olmak³⁴⁸ hırsızlık yapmak³⁴⁹ sahte peygamberlerin ayırt edici özelliklerindedir. Ancak Yahudi peygamberleri ve Yahudi tarihinde önemli olan kişilere de bu özellikler atfedilmiştir. Hz. Nuh sarhoş olacak kadar içip soyunmuş, çıırılıplak kalmıştır.³⁵⁰ Kur'an-ı Kerim'de ise Hz. Nuh çok şükreden bir kul olarak övülmektedir.³⁵¹ Lut kavminin helâkından sonra Hz. Lut'un iki kızı, soylarının devam etmesi için babalarını sarhoş edip onunla yatmışlar ve böylece çocuk sahibi olmuşlardır.³⁵² Hz. Yakup, babası İshak'a şarap içirmiş, ayrıca annesi ile beraber babasını kandırmak için hileye başvurmuştur.³⁵³ Kur'an-ı Kerim'de ise Hz. Lut ve Hz. Yakup övgü ile yüceltilmektedir.³⁵⁴

Yahudi tarihinde kral olarak değer verilen Hz. Davut, evli bir kadın ile beraber olmuş, kocasının savaşta ölmesi için plan hazırlamıştır.³⁵⁵ Kral dahi olsa Tanrı ile sürekli irtibatta olan önemli bir şahsiyetin böyle bir şeyi yaptığını kabul etmek oldukça hayret vericidir. Kral Süleyman eşlerine uyup başka ilahlara yönelmiştir.³⁵⁶ Kur'an-ı Kerim'de ise, Hz. Süleyman'ın Allah'a çok bağlı olduğuna vurgu yapılmaktadır.³⁵⁷

Peygamber Habakkuk ve Yeremya Tanrı'ya isyan etmişlerdir.³⁵⁸ Halbuki Tanrı'nın buyruklarını en iyi anlayan kişilerin onlar olması gerekir. Tevrat'taki anlatıma göre, kendilerine put yapılmasını isteyen halka, put yapan kişi de Hz. Harun'dur. Her ne kadar öldürülmekten korktuğu için putu yaptığı söylenmiş olsa da Hz. Harun'un öldürülmekten korkması Yahudi inançlarına ters düşmektedir. Hz. Harun'un buzağıyı yapmak yerine

³⁴⁵ Yeremya, 2:8; 32:32-35.

³⁴⁶ Zekeriya, 13:31.

³⁴⁷ Yeremya, 23:14; 29:23.

³⁴⁸ Yeşaya, 5:11-12.

³⁴⁹ Hezekiel, 22:25.

³⁵⁰ Yaratılış, 9:20.

³⁵¹ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Buruc Yayınları, 2000, c. 10, s. 329 (el-İsra, 17/3).

³⁵² Yaratılış, 19:30-38.

³⁵³ Yaratılış, 27.

³⁵⁴ el-En'am, 6/86; el-Yusuf, 12/83.

³⁵⁵ 2. Samuel, 11:2-27.

³⁵⁶ 1. Krallar, 11:1-13.

³⁵⁷ es-Sad,38/30.

³⁵⁸ Habakkuk, 1:2-4; Yeremya, 15:16-18.

ölümü tercih etmesi gerekmektedir.³⁵⁹ Bu nedenle Hz. Harun buzağı yapmakla günah işlemiştir. Kur'an-ı Kerim ise böyle bir yanlışı yapanın Hz. Harun olmadığını söylemektedir.³⁶⁰ Öte yandan, tüm peygamberlerden üstün olan Hz. Musa, Mısır'dan çıkmadan evvel halka Mısırlıları soymalarını emretmiştir.³⁶¹ Ayrıca Hz. Musa Tanrı'nın emrini yerine getirmediği için günah işlemiş ve bu yüzden onun vaat edilmiş topraklara girmesi yasaklanmıştır.³⁶²

Yahudilikte peygamberler, günahtan korunmadıkları gibi, işledikleri günahlar sebebiyle cezalandırılmışlardır.³⁶³ Kur'an-ı Kerim'de adı geçen peygamberlerin hepsi üstünlükleri, doğrulukları ile bahsedilmektedir. Peygamberler en küçük meselelerde dahi Allah'ın uyarısı ile karşılaşıp tövbe etmeye yönelmişlerdir.³⁶⁴

2. YAHUDİLERİN PEYGAMBERLERİNİ YALANLAMALARI VE ÖLDÜRMELERİ

Yahudiler, peygamber algılarının yanı sıra peygamberleri yalanlamaları ve öldürmeleri konusunda eleştirilmektedir. Kur'an-ı Kerim Yahudilerin, hoşlarına gitmeyen şeyleri tebliğ eden peygamberlerin bazılarını yalanladıklarını bazılarını da öldürdüklerini haber vermektedir.³⁶⁵ Eski ve Yeni Ahit'te de Yahudilerin peygamberleri öldürdüğüne dair bilgiler mevcuttur.³⁶⁶ Yalanladıkları peygamberlerin Hz. İsa ve Hz. Muhammed, öldürdükleri peygamberlerin ise Hz. Yahya ve Hz. Zekeriya olduğu kabul edilmektedir.³⁶⁷

Yahudiler, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmemektedir. Hz. İsa Yahudi halkının içinde doğmuş, onlara tebliğde bulunmuştur. O, Yahudi şariatını devam ettirmek, bozulmuş olan inançları düzeltmek için uğraşan bir peygamberdir. Ancak o dönemin Yahudi cemaati tarafından heretik kabul edilmiştir. Hz. İsa'nın çarmıh

³⁵⁹ Meral, *Samiri'nin Buzağısı*, s. 103.

³⁶⁰ et-Taha, 20/88.

³⁶¹ Mısır'dan Çıkış, 3:22.

³⁶² Çölde Sayım, 27:12-14.

³⁶³ Taşdelen, *Yahudilikte Nübüvvet*, s. 40.

³⁶⁴ el-Abese, 80/1-10; el-Kasas, 28/15-17

³⁶⁵ el-Bakara, 2/87.

³⁶⁶ Nehemya, 9:26; Luka, 11:46-51.

³⁶⁷ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, c. 8, s. 96 (el-Maide, 5/70).

cezası almasına ön ayak olanlar da Yahudilerdir. Hz. Muhammed'i peygamber kabul etmemelerindeki temel sebep İsrailoğulları'ndan olmamasıdır. Çünkü peygamberlik Hz. Musa ile İsrailoğulları'na özgü kılınmıştır.³⁶⁸

Hz. Zekeriya geç yaşta çocuk sahibi olmakla şereflendirilmiş bir peygamberdir.³⁶⁹ Hz. Yahya'nın babası olan Hz. Zekeriya, Hz. Meryem'i de himaye altına almıştır.³⁷⁰ Hıristiyan kaynaklarında da Hz. Zekeriya'nın geç yaşta oğlu Hz. Yahya ile müjdelendiği geçmektedir.³⁷¹ Luka İncili'nde tapınak kâhini olan Hz. Zekeriya'nın tapınak ile sunak arasında öldürüldüğü nakledilmektedir.³⁷² Hz. Zekeriya'nın nasıl öldürüldüğüne dair bilgiler ise sadece Apokrif İncillerde geçmektedir. Rivayetlere göre Hz. Yahya'nın doğumuna yakın kral, kâhinlerin kehanetleri sebebiyle erkek çocuklarını öldürme emrini vermiştir. Hz. Zekeriya'nın karısı saklanınca kralın adamları Hz. Zekeriya'yı sıkıştırmışlardır. Hz. Zekeriya nerede olduklarını söylemeyince onu tapınakta öldürmüşlerdir.³⁷³

Yahudilerin öldürdüğüne inanılan diğer peygamber Hz. Yahya, Hıristiyanlıkta Vaftizci Yahya olarak bilinmektedir. Hz. Yahya insanları vaftiz ederek günahlarının bağışlanmasına vesile olmuş, Hz. İsa'yı da vaftiz etmiştir.³⁷⁴ Hz. Yahya insanlar arasında değer gören bir peygamberdir.³⁷⁵ İnsanlar onun beklenen Mesih olduğunu düşünmüş, o ise Hz. İsa'nın gelişini insanlara müjdelemiştir.³⁷⁶ İncillerde Hz. Yahya'nın nasıl öldürüldüğü şu şekilde anlatılmaktadır: Kral Hirodes, kardeşinin karısı Hirodyaya yüzünden Hz. Yahya'yı tutuklatmış ve zindana attırmıştır. Çünkü Hz. Yahya, kralın ölmüş kardeşinin karısıyla evlenmesinin kutsal yasaya aykırı olduğunu söyleyip karşı çıkmıştır. Halk tarafından sevilen bir peygamber olduğu için onu öldürtememiştir. Hirodes'in doğum günü şenliğinde Hirodyaya'nın kızı ortada dans etmiş, bu da Hirodes'in hoşuna gitmiştir. Bu sebeple kızın dileğini yerine getireceğini söylemiştir. Kız ise annesinin

³⁶⁸ Hasanov, "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler", s. 685.

³⁶⁹ Âl-i İmran, 3/39; el-Meryem, 19/7-11.

³⁷⁰ el-Meryem, 19/16-17; Âl-i İmran, 3/37.

³⁷¹ Luka, 1:5, 67.

³⁷² Luka, 11:50-51.

³⁷³ Ekrem Sarıncıoğlu, *Hz. İsa Hayatı ve Mesajı*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017, s. 20.

³⁷⁴ Markos, 1:4; Matta, 3:13-14.

³⁷⁵ Markos, 11:32.

³⁷⁶ Luka, 3:15-16.

kışkırtması ile Hz. Yahya'nın öldürülmesini istemiştir. Kral buna üzölmüş olsa da halkın önünde söz verdiği için Hz. Yahya zindanda öldürölmüştür.³⁷⁷ Kurtubî, Hz. Yahya'nın öldürölmesine dair çeşitli rivayetlere yer vermiştir. Rivayetler genel anlamda İncil anlatımı ile benzer olsa da, İncil'de anlatılan olaya eklenebilecek ayrıntılar mevcuttur. Rivayetlere göre Hz. Yahya kralın her hususta akıl danıştığı biridir. Kral ölen kardeşinin karısı ile evlenmek istemiş, bunu Hz. Yahya'ya sormuştur. Hz. Yahya'nın menfi cevabı üzerine Hirodya, Hz. Yahya'dan intikam almak istemiştir. Bu nedenle kızına kraldan böyle bir şeyi istemesini söylemiştir. O dönem krallar herkesin önünde yapılan istekleri geri çevirmedikleri için Hz. Yahya'nın öldürölmesini emretmiştir.³⁷⁸

Sonuç olarak Yahudilerin peygamberlerini öldürmeleri, Kur'an-ı Kerim ve Kutsal Kitap'ın ittifak ettiği bir meseledir. Öldürdükleri peygamberler hakkında ulaşılabilen bilgilerde iki peygamberin ismi bilinse de Yahudilerin başka peygamberleri de öldürmüş olma ihtimalleri vardır. Yahudiler için öldürdükleri kişiler peygamber kabul edilmediği için Yahudiler açısından öldürölmiş olmaları bir sorun teşkil etmemektedir. Yahudilerin, kendilerinden olan peygamberleri öldürdüklerinde ise cezaya çarptırıldıkları bilinmektedir.

³⁷⁷ Matta, 14:1-12.

³⁷⁸ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2006, c. 13, ss. 25-26 (el-İsra, 17/7).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

KUTSAL KİTAP İNANCI

Kutsal kitap inancı her dinde inanç ve ibadetin belirlenmesinde etkin rol oynamıştır. Bir dinin inanç sistemini öğrenmek için başvurulan ilk kaynak, o dinin kutsal kitabı olmaktadır. Vahiy kaynaklı dinlerden olan Yahudilik ve Hıristiyanlıkta kutsal kitap, melek aracılığı ile insanlara ulaştırılarak yazıya dökülmüş Tanrı kelmamıdır. Kur'an-ı Kerim de Yahudi ve Hıristiyanlara kitap verildiğini belirtmektedir.³⁷⁹ Kurtubî, Allah'ın, Tevrat'ı Tevrat ehline, İncil'i İncil ehline ve Kur'an'ı da Kur'an ehline bir şeriat kaynağı belirlediğinden bahsetmiştir. Bu ayırımın şeriat ve ibadetlerde olduğunu tevhit konusunda ise hepsinin bir olduğunu vurgulamıştır.³⁸⁰

Yahudi kutsal kitabına Tevrat adı verilmektedir. Yahudi inancına göre Tanrı Hz. Musa'ya yazılı ve sözlü olmak üzere iki Tevrat vermiştir. Yazılı Tevrat'a Tanah, yorumu olarak da görülen sözlü Tevrat'a Mişna (tefsiri Gemara ile birlikte olduğunda Talmud) adı verilmektedir. Sözlü olarak aktarılan Talmud, 3. yüzyılda yazıya geçirilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de sözü geçen Tevrat'tan kasıt Tanah'ın ilk bölümü olan Tora'dır. Kur'an'da Tevrat kelimesinin Hz. Musa ile beraber anılmaması ve ayetlerin muhtevaları sebebiyle yerel Yahudilerin elindeki Tevrat'ın Tanah olabilme ihtimali de bulunmaktadır. İlk dönem İslâm âlimleri Tevrat'tan kastın Tanah olduğunu düşünmüşlerdir. Tora, Tanrı'nın Hz. Musa'ya bizzat verdiği inanan, Yahudi kutsal kitapları arasındaki en kutsal kitaptır.³⁸¹ Tanah; Tora, Neviim, Ketuviim olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Talmud ise Mişna ve Gemara olmak üzere ikiye ayrılır.³⁸²

Hz. Musa Sina Dağı'nda Tanrı ile görüştüktan sonra halkına dönüp Tanrı'nın buyruklarına itaat edeceklerine dair onlardan söz almış,³⁸³ akabinde Tanrı, Hz. Musa'yı tekrardan çağırmıştır. Tanrı, Hz. Musa'ya taş levhalar üzerine yazmış olduğu şeriatı

³⁷⁹ el-Enbiya, 21/48; el-İsra, 17/2; es-Secde, 21/23; es-Saffat, 37/117; Âl-i İmran, 3/48; el-Hadid, 57/27.

³⁸⁰ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 8, s. 39 (el-Maide, 5/48).

³⁸¹ Gürkan, *Yahudilik*, ss. 131-32; Kaya, *Kur'an'a Göre Ehli Kitap ve İslam*, s. 184.

³⁸² Mehmet Alparslan Küçük, *Kutsal Kitap Anlayışı Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam Örneği*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2016, s. 47; Baki Adam, "Yahudi Kutsal Metinleri", *Kur'an'da Yahudiler*, ed. Ömer Faruk Harman, İstanbul: Kuramer / Kur'an Araştırmaları Merkezi, 2019, ss. 380-81.

³⁸³ Mısır'dan Çıkış, 24:7.

vereceğini söylemiştir.³⁸⁴ Yahudilere göre Hz. Musa ölümünden evvel Tevrat'ın on üç nüshasını hazırlamış, on iki kabilenin her birine birer tane dağıtmıştır. Son kalan nüshayı ise ahit sandığında saklamaları için Levili kâhinlere emanet etmiştir.³⁸⁵ Hz. Musa'dan sonraki dönemlerde yazılı olan Tevrat kaybolmuş, Ezra tarafından tekrardan yazdırılmıştır. Bu süreçte Ezra Tevrat'a yorumlar eklemiş ve alfabesini değiştirmiştir.³⁸⁶

Yahudi inancında Tanrı, dünyayı yaratırken Tora'yı vahyettmeyi amaçlamıştır. Dünyanın yaratılma sebebi Tora olduğu için Tanrı, dünyayı yaratırken Tora'dan yararlanmıştır. Tevrat (Tora) başrollerinde İsrailoğulları'nın olduğu tarihsel bir kitap niteliğindedir. Tüm tarihsel olaylar Tanrı'nın kavmi olan İsrailoğulları etrafında gelişmiş, Tanrı hiçbir şekilde onlardan ayrılmamıştır. Tanrı başlangıçta Tora'yı tüm insanlığa sunmuş, bütün milletler reddetmiştir. Seçkin ve cesur olan İsrailoğulları ise kabul eden tek millet olmuştur.³⁸⁷

Hıristiyanlıkta kutsal metinlere Kutsal Kitap adı verilmektedir. Eski Ahit ve Yeni Ahit olmak üzere ikiye ayrılır. Yahudi kutsal kitabı Tanah, Eski Ahit olarak isimlendirilir. Hıristiyanlar Eski Ahit'i daha çok Kutsal Ruh'un peygamberlere bildirdiği Mesih beklentisini Hz. İsa'ya dayandırmak için kullandıkları tarihî bir kitap olarak görmüşlerdir.³⁸⁸ Yeni Ahit; dört İncil, mektuplar, Elçilerin İşleri ve Vahiy kitabından oluşmaktadır. Matta, Markos ve Luka İncilleri benzerlikleri sebebiyle *Sinoptik İnciller* adını almıştır. Yeni Ahit metinleri hâricindeki İnciller *Apokrif* olarak kabul edilmektedir.³⁸⁹

İnciller Hz. İsa'nın göğe yükselişinden sonra kaleme alınmıştır. Hıristiyan inancına göre Kutsal Ruh inananlara ilham etmiş, bu sayede İnciller yazılmıştır. Bu nedenle İncillerin dillerinin Hz. İsa'nın konuştuğu dilden farklı olması sorun teşkil etmemektedir.³⁹⁰ Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitap'ın kutsal kitapları hakkındaki ayetlerin

³⁸⁴ Mısır'dan Çıkış, 24:12.

³⁸⁵ Mısır'dan Çıkış, 25:16, 21; Engin, *Yehud ve Nasara Vahyin Geçmiş Varisleri*, s. 171.

³⁸⁶ Tümer, Küçük, Küçük, *Dinler Tarihi*, ss. 308-9.

³⁸⁷ Küçük, *Kutsal Kitap Anlayışı*, s. 65; Uğur, *Tevrat'ın Kur'an'a Arzı*, ss. 18-19; Adam, "Yahudi Kutsal Metinleri", ss. 365-66.

³⁸⁸ Gündüz, *Hıristiyanlık*, s. 54; Engin, *Yehud ve Nasara Vahyin Geçmiş Varisleri*, s. 470; Aydın, Duran, *Kur'an ve Hıristiyanlar*, s. 159.

³⁸⁹ Gündüz, *Hıristiyanlık*, ss. 53-55, 60.

³⁹⁰ Engin, *Yehud ve Nasara Vahyin Geçmiş Varisleri*, s. 471.

sayısı epey fazladır. Tevrat ve İncil'in Kur'an ile aynı kaynaktan olduğunu hatırlatılmıştır.³⁹¹ Yahudi ve Hıristiyanların Tevrat ve İncil'e uyması gerektiğini vurgulanmıştır.³⁹² Ancak Kur'an-ı Kerim, Yahudi ve Hıristiyanların kutsal kitaplarını tahrif etmelerini şiddetli bir dille eleştirmiş, gizledikleri gerçekleri gün yüzüne çıkarmak istemiştir. Bu nedenle Ehl-i Kitap'ın kutsal kitap inancına yönelik eleştirilerin ana noktası tahrif konusu olmuştur.

Batı'da yapılan eleştirel Kutsal Kitap araştırmaları sonucunda Kutsal Kitap'ın nasıl bir süreçte kaleme alındığına dair bilgiler ortaya çıkmaktadır.³⁹³ Kur'an-ı Kerim'in tahrif eleştirilerini daha iyi anlayabilmek için evvela Tevrat ve İncillerin yazım süreci ile muhtevalarındaki çelişkileri bilmek faydalı olacaktır.

1. TEVRAT'IN YAZILIŞ SÜRECİ

Musa'nın Beş Kitabı olarak adlandırılan Tora; Yaratılış, Mısır'dan Çıkış, Levililer, Çölde Sayım ve Yasa'nın Tekrarı kitaplarından oluşmaktadır. Yaratılış kitabında kâinatın yaratılması ile ilk peygamberlere dair hikâyeler, Mısır'dan Çıkış kitabında Hz. Musa'nın halkını Mısır'dan çıkarması, Levililer kitabında kâhin olan Levililerin görevleri ve dinî kurallar, Çölde Sayım kitabında İsrailoğulları'nın çölde geçirdiği dönem, Yasanın Tekrarı kitabında Hz. Musa'nın ölmeden evvel yaptığı vaazlar, ölümü sonrasında halkın durumu anlatılmaktadır. Tanah'ın ikinci bölümü olan Neviim, ilk peygamberler ve sonraki peygamberler olmak üzere ikiye ayrılır. İlk peygamberler; Yeşu, Hâkimler, 1 ve 2. Samuel, 1. ve 2. Krallar kitaplarından oluşur. Sonraki peygamberler ise Yeşeya, Yeremya, Hezekiel, Hoşea, Yoel, Amos, Ovadya, Yunus, Mika, Nahum, Habakkuk, Sefanya, Hagay, Zekerya ve Malaki kitaplarını içerir. Ketuvim bölümünde ise, Mezmurlar, Süleyman'ın Özdeyişleri, Eyüp, Ezgiler Ezgisi, Rut, Ağıtlar, Vaiz, Ester, Daniel, Ezra-Nehemya, 1. ve 2. Tarihler kitapları bulunur.

Kur'an-ı Kerim'in Tevrat ile Tora'yı kastetmesi ve Tora'nın Hz. Musa tarafından yazıldığı inancı sebebiyle ele alacağımız konu Tora'nın yazılış süreci olacaktır.

³⁹¹ el-Hud, 11/17.

³⁹² el-Maide, 5/68.

³⁹³ Richard Elliott Friedman, *Kitabı Mukaddes'i Kim Yazdı?*, çev. Muhammet Tarakçı, İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2005, ss. 23-28.

Tevrat'ın vahyi, yazılması ve yazarı konusunda hem Tanah'ta hem de Rabbani kaynaklarda verilen bilgiler tutarsızdır.³⁹⁴ Tevrat'ta, Tevrat'ı kimin yazdığına dair sadece Yasa'nın Tekrarı'nda bilgi vardır. Bu bilgiye göre Tevrat'ı Hz. Musa yazmıştır.³⁹⁵

Tevrat'ın yazımı konusunda rabbiler farklı görüşlere sahiptir. Tevrat'ın toplu halde indiğini ya da parça parça inip bittiğinde Hz. Musa'nın hepsini bir anda yazdığı kabul edilmektedir. Parça parça yazılıp en son bir araya getirildiğine inananlar da vardır. Çoğunluğa göre Hz. Musa Tevrat'ı Tanrı'nın gözetimi altında yazmıştır.³⁹⁶

Hz. Musa'nın ölümünden sonra Yeşu İsrailoğulları'na önderlik etmiştir. Ancak Yeşu'nun ölümü sonrası İsrailoğulları doğru yoldan ayrılmış, putlara tapmaya başlamışlardır.³⁹⁷ Bu yüzden başka milletlerin esareti altında yaşamak zorunda kalmışlardır. Bu dönemde Ahit Sandığı ve Tevrat'a dair bir söylem bulunmamaktadır. Daha sonra Ahit Sandığı başka milletlerin eline geçmiştir. Kral Davut tahta geçinceye dek Ahit Sandığı'nın İsrailoğulları arasında pek yeri olmamıştır.³⁹⁸ Kral Süleyman döneminde ise mabetteki özel mekânına yerleştirilmiştir.³⁹⁹ Kral Süleyman sonrası krallığın ikiye bölünmesi ile oluşan krallıklardan Kuzey İsrail Krallığı putperest olmuş ve sonrasında yıkılmıştır.⁴⁰⁰ Güney Yahuda Krallığı da bir dönem putperestliğe meyletmiş, Tevrat'ı tahrip etmeye çalışmıştır. Kral Yoşiya döneminde putperestlik ortadan kaldırılmış ve Mabet'te Tevrat bulunmuştur.⁴⁰¹ Yahudiler, putperest oldukları dönem sebebiyle Tanrı tarafından cezalandırılmışlardır. Böylece Yahuda Krallığı da yıkılmış, Mabet'te saklanan Tevrat ise bir daha bulunamamıştır.⁴⁰² Babil Sürgünü dönüşünden sonra Ezra aldığı vahiyle kaybolan ve unutulmuş Tevrat'ı tekrar aslına uygun olarak yazmıştır. Yahudiler arasında ikinci Musa olarak kabul gören Ezra, Tevrat'ı halkın huzurunda okumuş ve halka açıklamıştır.⁴⁰³

³⁹⁴ Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, s. 73.

³⁹⁵ Yasanın Tekrarı, 31:9.

³⁹⁶ Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, ss. 88-89; Mehmet Sakioğlu, *Tevrat'ı Kim Yazdı?*, İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2004, ss. 37-38.

³⁹⁷ Hâkimler, 2:10-11.

³⁹⁸ Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, ss. 111-12.

³⁹⁹ 1. Krallar, 6.

⁴⁰⁰ 1. Krallar, 11; 12:25-33; 2. Tarihler, 10.

⁴⁰¹ 2. Krallar, 22; 2. Tarihler, 34.

⁴⁰² Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, ss. 116-17.

⁴⁰³ Uğur, *Tevrat'ın Kur'an'a Arzı*, ss. 53-54; Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, ss. 121-22.

Yahudi tarihinde böyle bir serüveni olan Tevrat, metin ve muhteva açısından incelendiğinde bizlere yazılışı hakkında ilginç anlatılar sunmaktadır. Batı’da yapılan Kutsal Kitap araştırmaları Tevrat’ın kimler tarafından, hangi dönemlerde yazıldığına dair bilgiler ortaya koymaktadır. Araştırmalar, edebiyatta gelişen ve bir eserin kim tarafından yazıldığını tespit eden kaynak eleştiriciliği ile yapılmıştır. Kutsal Kitap araştırmacıları incelemeleri sonucunda Tevrat’taki birçok olay anlatımının iki kere tekrarlandığını ve bu tekrarların birbirlerinden farklı olduğunu görmüşlerdir. Bu farklılıklarda göze çarpan ana nokta Tanrı’nın isimlendirilmesidir. Yaratılış hikâyesinin anlatımları örnek olarak ele alındığında birinci versiyonda Tanrı adı olarak Elohim (Tanrı) kelimesi kullanılırken, ikinci versiyonda Yahve ismi kullanılmaktadır. Bunların yanı sıra olayın oluşuna dair farklılıklar da göze çarpmaktadır.⁴⁰⁴ Daha sonraki araştırmalarda Elohim ismini kullanan versiyona E, Yahve olarak zikreden versiyona J ismi verilmiştir. Çok zaman geçmeden E metinlerinin aslında iki kaynaktan oluştuğu fark edilmiştir. E metinleri içerisinde de tekrarlar ve bu tekrarlar arasında dil ve üslup açısından farklılıklar mevcuttur. E’nin içindeki diğer bir kaynağın kâhinlerle ilgili olduğu anlaşılmış ve bu versiyon P harfi ile gösterilmiştir. Bu üç kaynak Yaratılış, Mısır’dan Çıkış, Levililer ve Çölde Sayım kitapları içerisinde mevcutken Tesniye (Yasanın Tekrarı) kitabında neredeyse hiç görünmemektedir. Tesniye kitabı dil ve üslup tarzının yanı sıra verdiği bazı bilgilerle önceki kitaplardan farklıdır. Bu yüzden Tesniye kitabını dördüncü kaynak kabul edip D harfi ile göstermişlerdir.⁴⁰⁵

J ve P-E arasındaki en önemli fark tanrı tasvirleridir. J metinlerinde antropomorfik tanrı anlatımı göze çarparken P-E metinlerinde yüce ve aşkın Tanrı inancı mevcuttur.⁴⁰⁶ J ve E metinleri incelendiği zaman J yazarının Yahuda Krallığı’ndan, E yazarının ise İsrail Krallığı’ndan olduğu görülmektedir. Dolayısıyla anlatımlarda kendi krallıklarına özgü hususlara rastlamak kaçınılmazdır.⁴⁰⁷ Meselâ, J metni Sina Dağı’nın kutsal dağ kabul ederken E metninde Horeb dağı kutsaldır.⁴⁰⁸ İki farklı bölgede yaşayan iki farklı yazarın

⁴⁰⁴ 1. Versiyon: Yaratılış, 1:1; 2:3; 2. Versiyon: Yaratılış, 2:4-24; Friedman, *Kitabı Mukaddes’i Kim Yazdı?*, ss. 70-71; Sakioğlu, *Tevrat’ı Kim Yazdı?*, ss. 44-47.

⁴⁰⁵ Friedman, *Kitabı Mukaddes’i Kim Yazdı?*, ss. 73-74; Sakioğlu, *Tevrat’ı Kim Yazdı?*, ss. 71-74.

⁴⁰⁶ Friedman, *Kitabı Mukaddes’i Kim Yazdı?*, ss. 75-80; Sakioğlu, *Tevrat’ı Kim Yazdı?*, ss. 95, 161; Necdet Çağıl, *Kitabı Mukaddes’in Neyi Tahrif Edildi*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2016, ss. 88, 90.

⁴⁰⁷ Friedman, *Kitabı Mukaddes’i Kim Yazdı?*, ss. 83-86; Sakioğlu, *Tevrat’ı Kim Yazdı?*, s. 146.

⁴⁰⁸ Sakioğlu, *Tevrat’ı Kim Yazdı?*, ss. 95-96.

aynı konuları benzer üsluplar ile yazmasının sebebi kaynaklardan birinin diğerine dayanması olabilir. Krallıklardan birinin meşruluğunu göstermek adına diğerindeki kutsal metnin kendi versiyonunu yazma ihtimali bulunmaktadır. Bir başka açıklaması ise her ne kadar ayrı iki krallık olsa da önceden bir arada yaşayan ortak bir kültüre sahip olmalarıdır.⁴⁰⁹

J ve E metinlerinin Asurluların İsrail'i yıkmasından evvel yazıldığı tahmin edilmektedir. J metninin M.Ö. 950-850 yılları arası, E metninin ise M.Ö. 750 civarında yazılmış olması ihtimal dâhilindedir.⁴¹⁰ İsrail'in yıkılması akabinde birçok İsrailinin Yahuda Krallığı'na geçtiği bilinmektedir. E metninin de bu dönemde Yahuda Krallığı'na geçmiş olması muhtemeldir. İki farklı kaynağı bir toplumda tutmanın yolu, iki kaynağı birbirini içine geçirerek tek bir kitap haline getirmek olmuştur. Çünkü iki kaynak da toplum içinde çok iyi bilinmektedir. İki tarafı da memnun etmenin yolu bu şekilde bulunmuştur.⁴¹¹

İlk dört kitaptan tamamen farklı olan Tesniye kitabının yazarı hakkında daha belirgin bulgular mevcuttur. Araştırmalara göre Tesniye'nin iki farklı edisyonu vardır. İlk edisyonun (Dtr¹) Yoşiya döneminde, ikinci edisyonun (Dtr²) krallığın yıkılmasından sonra kaleme alındığı düşünülmektedir. Yoşiya döneminde, Mabet'te bulunan kitabın Tesniye olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca Tesniye'den sonra gelen altı kitabın Tesniye ile uyum içerisinde olduğu için Tesniye ile beraber Tesniyeci tarih olarak bir editör tarafından oluşturulduğu benimsenmiştir.⁴¹² Dtr¹ metinlerinin yazıldığı Yoşiya döneminde ve Dtr² metinlerinin yazıldığı sürgün sonrası dönemde yaşayan kişi Şilolu kâhin peygamber Yeremya'dır. Tesniye'deki yazım üslubunun Yeremya kitabı ile benzer olması da bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Yeremya kitabının manzum bölümlerini peygamber Yeremya'nın, nesir bölümlerini kâhini Baruk'un yazdığına inanılmaktadır. Bu sebeple Tesniyeci tarih yazarının üslup benzerliği sebebiyle Baruk olma ihtimali ortaya çıkmaktadır. Bu durumlar göz önüne alındığında Tesniyeci yazıları, Yeremya ile Baruk'un iş birliği içerisinde oluşturmuş olması kuvvetle muhtemeldir.⁴¹³

⁴⁰⁹ Friedman, *Kitabı Mukaddes'i Kim Yazdı?*, ss. 117-18.

⁴¹⁰ Sakioğlu, *Tevrat'ı Kim Yazdı?*, ss. 95-96.

⁴¹¹ Friedman, *Kitabı Mukaddes'i Kim Yazdı?*, ss. 122-23.

⁴¹² Friedman, *Kitabı Mukaddes'i Kim Yazdı?*, ss. 144, 153; Sakioğlu, *Tevrat'ı Kim Yazdı?*, s. 139.

⁴¹³ Friedman, *Kitabı Mukaddes'i Kim Yazdı?*, ss. 201-3; Çağıl, *Kitabı Mukaddes'in Neyi Tahrif Edildi*, s. 104.

Tevrat'ın çoğunluğunu oluşturan P metni, İsrail Krallığı'nın yıkılmasından sonra Yahuda Krallığı'nda oluşturulmuş olmalıdır. M.Ö. 770-500 yılları arasında, Babil Sürgünü döneminde yazıldığı da iddia edilmiştir. J ve E metinlerinin birleştirilmesinin ardından, Harun soyundan gelen Yahuda kâhinleri, kutsal metinlerde Hz. Musa'nın Hz. Harun'dan üstün sunulmasından rahatsız olmuşlardır. Çünkü toplumda İsrail'den gelmiş, Hz. Musa soyundan kâhinler de bulunmaktadır. Hem ataları Hz. Harun'u yüceltmek hem de kendi mevkilerini sağlama almak için JE metinlerine alternatif bir metin yazmış olmaları mümkündür. P metinlerinde Hz. Harun, Hz. Musa ile alakalı her şeye dâhil edilmiştir. Özellikle kâhin görevleri Harun soyuna tahsis edilmiştir.⁴¹⁴ P yazarının JE metinlerindeki olayları değiştirmeye çalışması konusunda en açıklayıcı örnek çölde isyan hikâyesidir.⁴¹⁵ P yazarının bir amacı ise Hz. Musa'nın değerini azaltmaya çalışmaktır. Bu ise kayadan çıkan su hikâyesi ile anlaşılmaktadır.⁴¹⁶

Dört kaynağı ustalıkla bir araya getiren kişiye redaktör denilmektedir. Redaktör, Harun neslinden gelen bir kâhindir.⁴¹⁷ Kitaplar hep P metinleri ile başlamaktadır. Ayrıca dört kaynağı uyum içerisinde birleştirmek adına kâhinlere ait başka metinler de eklemiştir.⁴¹⁸ Redaktörün, bu işlemi İkinci Mabet Dönemi'nde yaptığı tahmin edilmektedir. Redaksiyonun, M.Ö. 450-400 yılları arasında tamamlandığına dair tahminler de mevcuttur. Ayrıca İkinci Mabet Dönemi'nde Harun neslinden gelen kâhinler etki sahibidir. Bu özelliklere sahip, dönemin imparatorunun desteğini almış ve elinde Musa'nın Tora'sı dediği bir yazma metinle gelen Ezra'nın redaktör olması kuvvetle muhtemeldir. Ezra'nın Tevrat'ı tekrardan yazarken değiştirmeler yapması, Kutsal Kitap'ta Hz. Musa ile Ezra'nın yasa koyucu olarak zikredilmesi Ezra'nın redaktör olma ihtimalini arttırmaktadır.⁴¹⁹

Redaktörün dört farklı kaynağı birleştirmek istemesinin sebebi J ve E metinlerinin birleşmesindeki gibi toplumda dört kaynağın da benimsenmiş olmasıdır. Birbirleri ile

⁴¹⁴ Friedman, *Kitabı Mukaddes'i Kim Yazdı?*, ss. 259-61; Sakioğlu, *Tevrat'ı Kim Yazdı?*, s. 97.

⁴¹⁵ Friedman, *Kitabı Mukaddes'i Kim Yazdı?*, ss. 264-66.

⁴¹⁶ Friedman, *Kitabı Mukaddes'i Kim Yazdı?*, ss. 269-72; Sakioğlu, *Tevrat'ı Kim Yazdı?*, ss. 131-33, 383.

⁴¹⁷ Sakioğlu, *Tevrat'ı Kim Yazdı?*, s. 140.

⁴¹⁸ Friedman, *Kitabı Mukaddes'i Kim Yazdı?*, ss. 299-300; Çağıl, *Kitabı Mukaddes'in Neyi Tahrif Edildi*, ss. 102-3.

⁴¹⁹ Friedman, *Kitabı Mukaddes'i Kim Yazdı?*, ss. 306-7; Sakioğlu, *Tevrat'ı Kim Yazdı?*, s. 98; Çağıl, *Kitabı Mukaddes'in Neyi Tahrif Edildi*, ss. 107-8.

çelişen hikâyeler barındıran bu dört kaynağın da Hz. Musa'ya atfedilmiş olması sebebiyle ayrı kalmalarının pek mümkün olmamasının, redaktörün birleştirmedeki asıl amacı olduğu düşünülmektedir.⁴²⁰

2. İNCİLLERİN SAYISI VE YAZIMI

İncillerin sayısı, yazımı ve kimlere ait olduğuna dair kesin bilgiler bulunmamaktadır. Bu konularda yapılan çalışmalarda çeşitli ihtimallere yer verilmektedir. İncillerin Hz. İsa'dan çok sonra yazıldığı ise genel kabul görmüştür.

Hıristiyanlara göre vahiy olan Hz. İsa ve öğretilerini içeren İncil dört nüsha halinde mevcuttur.⁴²¹ Peygamberlik yazıları olarak ortaya çıkan İnciller yavaş yavaş vahiy ürünü kabul edilmiştir. Hıristiyanlara göre içinde insani öğeler barındırsa da İncil, Kutsal Ruh ile ilham eden Tanrı'nın kelamıdır.⁴²² Hz. İsa'nın Havarilerinin yaptığı vaazların etkisiyle sözlü İncil geleneği oluşmuştur. Havarilerin etrafında öğretileri dinleyen bazı kişiler Tanrı'dan gelen ilham ile İncilleri yazmıştır. Bu İncil yazarları sözlü olarak gelen rivayetleri ortam şartlarına uydurmak amacıyla düzenleyerek yazmışlardır.⁴²³

Hz. İsa'dan sonraki üç asırda baskıların şiddeti sebebiyle Hıristiyanlar kutsal metinlerini yazıp ifşa etmede ya da şifahi olarak aktarılan öğretileri yaymakta güçlük çekmişlerdir. Böyle bir ortamda Pavlus'un başka toplumlara yazdığı mektuplar kutsallık kazanmıştır.⁴²⁴ Hıristiyanlığın ilk dönemlerindeki kutsal kitaplar arasında İncillerin varlığından bahsedilmesi Pavlus'un Mektupları'ndan çok sonra olmuştur. Kanon olarak kabul edilen İncillerin yazımı ikinci asırda bitmiş olmasına rağmen tanınmaları uzun zaman almıştır.⁴²⁵

Günümüzde İncillerin Havariler tarafından yazıldığını savunan Hıristiyanlar çok azdır. Havariler kırsalda yaşayan fakir kimselerdir. O dönemin Filistin'inde kırsalda

⁴²⁰ Friedman, *Kitabı Mukaddes'i Kim Yazdı?*, ss. 310-11; Çağıl, *Kitabı Mukaddes'in Neyi Tahrif Edildi*, s. 102.

⁴²¹ Şaban Kuzgun, *Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri*, 3. bs., İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2008, s. 112.

⁴²² Engin, *Yehud ve Nasara Vahyin Geçmiş Varisleri*, s. 473.

⁴²³ Maurice Bucaille, *Müsbet İlim Yönünden Tevrat İnciller ve Kur'an*, çev. Mehmet Ali Sönmez, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984, ss. 100-102.

⁴²⁴ Kuzgun, *Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri*, s. 117.

⁴²⁵ Bucaille, *Müsbet İlim Yönünden Tevrat İnciller ve Kur'an*, s. 97.

yaşayan ve Aramice konuşan halkın okuma-yazma bilmesi ihtimal dışındadır. Yunanca bilmeleri ise neredeyse imkânsızdır.⁴²⁶

Dört İncil'den evvel ortaya çıkmış İnciller bulunmaktadır. Bu husus Luka İncili'nde şu şekilde anlatılmaktadır: “*Sayın Teofilos, birçok kişi aramızda olup bitenlerin tarihçesini yazmaya girişti. Nitekim başlangıçtan beri bu olayların görgü tanığı ve Tanrı sözünün hizmetkârı olanlar bunları bize iletiler. Ben de bütün bu olayları ta başından özenle araştırmış biri olarak bunları sana sırasıyla yazmayı uygun gördüm. Öyle ki, sana verilen bilgilerin doğruluğunu bilesin.*”⁴²⁷ Luka'nın bu sözlerinden anlaşılacağı üzere o dönem birçok kişinin metinler yazdığını, şifahi olarak gelen öğretileri kaleme aldığı anlaşılmaktadır.

Dört İncil'den evvel yazıldığı ve kaybolduğu düşünülen İnciller arasında Matta'nın Logias'ı, Markos'un ilk İncili ve Q metni bulunmaktadır.⁴²⁸ İncillerin yazımına kaynaklık ettiği düşünülen dört grup metin bulunmaktadır. Bunlar Yahudi Hıristiyan cemaatine ait bir kitap; putperestlikten dönen Hıristiyan kiliselerince kullanılan, Matta hariç bütün İncil yazarlarına kaynaklık eden kitap; Markos, Luka ve Yuhanna'nın kaynağı olan kitap; Matta ve Luka'nın ortak kaynaklarıdır.⁴²⁹ Matta ve Luka, İncil yazımında Markos'u kaynak kullanmıştır. Matta ve Luka, Markos İncili'nden alıntılar yaparken Q İncili'nden de faydalanarak ulaştıkları rivayetleri derlemiştir.⁴³⁰

İnciller kendi dönemlerindeki Hıristiyanlara yazılmış metinler şeklindedir. Yazıldıkları dönemde toplum tarafından da kutsal olarak görülmemiştir. İlk Hıristiyanlar Tanah'ı kutsal metin olarak kabul etmişlerdir. İkinci nesil Hıristiyanlar İnciller ve Elçilerin İşleri gibi çalışmaları yazıya aktarmışlardır. Dört İncil'in 60-150 yılları arasında oluştuğu düşünülmektedir.⁴³¹

Kilise tarafından ilahi seviyede olduğu resmi olarak kabul edilen yazılara kanonik denilmektedir. İncil ifadesinin ilk defa 2. yüzyıl ortalarında “İsa'nın kanonik biyografisi” anlamında kullanıldığı tahmin edilmektedir. İncillerin resmiyet kazandığı tarih olarak 170

⁴²⁶ Zafer Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller*, 2. bs., İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2019, ss. 598-99.

⁴²⁷ Luka, 1:1-4.

⁴²⁸ Kuzgun, *Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri*, ss. 113-14; Sakioğlu, *İncil'i Kim Yazdı?*, s. 379.

⁴²⁹ Bucaille, *Müsbet İlim Yönünden Tevrat İnciller ve Kur'an*, ss. 128-29.

⁴³⁰ Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller*, s. 601; Sakioğlu, *İncil'i Kim Yazdı?*, s. 273; Aydın, Duran, *Kur'an ve Hıristiyanlar*, s. 184.

⁴³¹ Engin, *Yehud ve Nasara Vahyin Geçmiş Varisleri*, ss. 472-73; Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller*, s. 604; Aydın, Duran, *Kur'an ve Hıristiyanlar*, ss. 163-64.

yılı gösterilmektedir.⁴³² Yeni Ahit'in kanonikliğinin tespiti İznik Konsili'nden evvel 170'li yıllarda başlayıp 1546'ya kadar sürmüştür. Dört İncil'den, yaklaşık 180 yılı civarında günümüzdeki isimleri ile bahsedilmeye başlanmıştır.⁴³³

2. yüzyıl ortalarında bazı Hıristiyanların Tanah'ı geriye atıp, o dönemde bulunan metinler arasında kanon olanı belirleme çabaları, İncil metinlerinin yazılı halde mevcut olduklarını göstermektedir. Bu çalışmalar sebebiyle o dönemde mevcut olan birçok İncil arasında dört İncil'in ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Ancak yine de bu dönemde İnciller ile bir kutsal kitap otoritesi oluşmamıştır. Bugünkü anlamda dört İncil anlayışının temeli Irenaeus'un düşünceleridir. Irenaeus çeşitli bölgelerde farklı İncillere saygı gösterildiğini müşahade etmiştir. Ona göre Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'dan oluşan dört İncil otorite olmalıdır: O, "dünyada dört yön vardır, kilise dört direk üzerine kurulacaktır" gibi dayanaklar sunmuştur. Ayrıca Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa aracılığıyla Tanrı ile dört kere anlaşma yapılmıştır. Bu görüşünü sağlamlaştırmak için dört İncil'in de Havariler tarafından yazıldığını ısrarla vurgulamıştır. Irenaeus'un bu dört İncil'i desteklemesinin sebebi, kendisinin Pavlus teolojisini benimsemesidir. Pavlus teolojisi bağlamında İncilleri belirlemiş, diğer İncil yazarlarını sapkın, İncillerini de apokrif olarak nitelendirmiştir. Daha sonraları Pavlusçu düşünce Hıristiyan dünyada kabul edilince Irenaeus'un bu görüşleri ortodoks görüş olmuştur.⁴³⁴

Bugünkü dört İncil'in, ilk konsillerde belli kriterler baz alınarak belirlendiği söylenmektedir. Bu kriterlere göre İncil, Havariler ya da onlara yakın biri tarafından yazılmış olmalı; 1. yüzyıldan önce yazılmış olmalı, ana Hıristiyan kitlenin inançlarına uygun olmalı; dindarlık konusunda faydalı olmalı ve son olarak kiliseler tarafından benimsenmiş olmalıdır.⁴³⁵

Hıristiyan dünyasında 2. yüzyıldan 4. yüzyıla kadar olan dönemde birçok kilise yazarı tarafından dört İncil haricindeki kutsal yazıların listelendiği bilinmektedir. O dönemden günümüze ulaşmış olan listeler ile şu an mevcut olan Yeni Ahit

⁴³² Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller*, ss. 604-6; Bucaille, *Müsbet İlim Yönünden Tevrat İnciller ve Kur'an*, s. 98.

⁴³³ Engin, *Yehud ve Nasara Vahyin Geçmiş Varisleri*, s. 480; Aydın, Duran, *Kur'an ve Hıristiyanlar*, s. 180.

⁴³⁴ Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller*, ss. 608-12.

⁴³⁵ Engin, *Yehud ve Nasara Vahyin Geçmiş Varisleri*, s. 479.

uyuşmamaktadır. Dört İncil’de olduğu gibi diğer metinlerin de Havarilere ya da onlarla alakası olan önemli kişilere ait olduğu söylenmiştir.⁴³⁶

Laodikeia (363), Hippo (393) ve Kartaca (397) konsillerinde kilise tarafından resmî olarak kabul edilen Yeni Ahit kitapları yayınlanmıştır.⁴³⁷ Son olarak 39 kitaplık Eski Ahit ile 27 kitaplık Yeni Ahit, Floransa ve Trente Konsillerinde Katoliklerce vahiy ürünü olarak resmen kabul edilmiştir.⁴³⁸

Yeni Ahit kitaplarının belirlenmesinden sonra geride kalan İncil metinlerinin sahih olmadığı kabul edilmiş, bu metinlere genel olarak Apokrif İnciller denilmiştir. Bu İnciller arasında en çok bilinenleri; Yahuda, Ebionitler, İbraniler ve Barnaba İncilleridir. Apokrif İncillerin ortak yanı Hz. İsa’nın tanrı olmadığını kabul etmeleridir. Bu İncillere göre Tanrı birdir ve Hz. İsa onun peygamberidir.⁴³⁹

Kanonik kabul edilen dört İncil’i incelediğimiz zaman Markos’un ilk, Yuhanna’nın ise son yazılan İncil olduğu anlaşılmaktadır. En kısa ve ilk yazılan İncil olan Markos İncili en erken 63-70 yılları arasında Romalı inananlar için Yunanca kaleme alınmıştır. İncil’deki anlatımlarında⁴⁴⁰ Hz. İsa’nın kehanetlerinden bahsetmesi sebebiyle Markos’un, Mabel’in yıkıldığı 70 yılına yakın bir dönemde metnini oluşturduğu düşünülmektedir.⁴⁴¹ Markos İncili kilise yasalarına uygun olarak kabul edilmiştir. İncil’in son kısmı olan 16:9-20 bölümünün sonradan eklenmiş olduğu görüşü mevcuttur. Markos’un rivayet ettiği bazı olaylar Matta ve Luka ile çelişmektedir. Erken dönem kilisesinde Markos neredeyse ihmal edilmiştir. Sebebi ise Hz. İsa’nın sözlerine çok az yer vermesidir.⁴⁴²

Kutsal Kitap’ın Markos kitabı girişinde içeriğine dair verdiği bilgiler şu şekildedir: “Markos, İsa’nın yaşamını anlatan İncil’in ilk dört kısmı arasında en kısa olanıdır. İsa’nın ne doğumundan, ne soy ağacından, ne de çocukluğundan söz eder. Öğretiye daha az ağırlık verir.

⁴³⁶ Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller*, ss. 616-18.

⁴³⁷ Ekrem Sarıkçioğlu, *Diğer İnciller (Apokrif İnciller)*, 2. bs., Isparta: Fakülte Kitabevi, 2009, s. 27; Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller*, s. 617.

⁴³⁸ Engin, *Yehud ve Nasara Vahyin Geçmiş Varisleri*, s. 473.

⁴³⁹ Sarıkçioğlu, *Diğer İnciller*, ss. 31-32; Sakioğlu, *İncil’i Kim Yazdı?*, s. 288.

⁴⁴⁰ Markos: 13:1-2, 14.

⁴⁴¹ Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller*, s. 600; Sarıkçioğlu, *Diğer İnciller*, s. 28; Bucaille, *Müsbet İlim Yönünden Tevrat İnciller ve Kur’an*, s. 111.

⁴⁴² Bucaille, *Müsbet İlim Yönünden Tevrat İnciller ve Kur’an*, ss. 112-13; Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller*, ss. 625-26.

Örneğin Matta'da 21, Luka'da 26 benzetmeye karşılık Markos'ta sadece 9 benzetme vardır. Markos daha çok İsa'nın yaptıklarını yazıyor. Kısa ve öz yazar (birinci bölümde ne denli çok sayıda olayın anlatıldığına bakın). Anlatım canlı ve hareketlidir. Markos, öbür yazarlara oranla belirli bazı olayları daha ayrıntılı yazar. Dikkatini, özellikle insanların İsa'ya gösterdiği ilginin üzerinde yoğunlaştırır."

Matta İncili ilk yazılan kitap olmamasına rağmen Yeni Ahit'te ilk sırada yer almaktadır. Yeni Ahit'te birinci sırayı almasının sebebi, Eski Ahit'in uzantısı şeklinde Hz. İsa'nın İsrail tarihini tamamladığını anlatmak istemesidir. Bu nedenle sürekli Eski Ahit'ten nakiller yaparak Hz. İsa'nın beklenen Mesih olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadır. Matta İncili, Eski Ahit'in ana hatlarını içeren ama Yahudilikle alakasını kesmiş bir Yahudi-Hıristiyan İncili konumundadır.⁴⁴³ Matta İncili'nin altmışlı yıllarda İbranice kaleme alındığı ve daha sonraki dönemlerde Yunancaya çevrildiği düşünülmektedir. Erken dönem kilisede Hz. İsa'nın sözlerine çok fazla yer veriyor olması nedeniyle, diğer üç İncil'den daha saygın bir statüdedir.⁴⁴⁴ Matta İncili de, Markos ve Luka'nın kullandığı ortak kaynaklardan yararlanılarak yazılmıştır. Hz. İsa'nın havarisi olmadığı halde Markos İncili'nden yararlanmıştır. Yararlandığı kaynaklardan aldığı bilgilerde değişiklik yapmıştır. İncil yazımındaki üslubuna bakıldığında Matta, Yahudi geleneğini, kutsal kitapları, dönemin toplum ve siyasi durumlarını çok iyi bilen birisidir. Ayrıca Hz. İsa'yı insanlara tanıtmada konusunda da oldukça maharetlidir. Hıristiyanlığı kabul etmiş Yahudi bir aydın olması kuvvetle muhtemeldir.⁴⁴⁵

Kutsal Kitap'ın Matta kitabının girişinde Matta'nın muhtevasına dair şu şekilde bilgi verilmektedir: *"Matta'nın amacı, İsa'nın yaşamını, öğretisini, ölümünü ve dirilişini anlatmaktadır. Özellikle İsa'nın peygamberlerce geleceği bildirilen ve Yahudilerce uzun zamandır beklenen Mesih olduğunu göstermek ister. Bunun için İsa'nın gelişiyile gerçekleşen peygamberlik sözlerinden alıntılara yer verir. İsa'nın kurtuluş Müjdesi'nin bütün ulusular için olduğunu ayrıca vurgular."*

Luka İncili klasik bir Yunanca ile yazılmıştır. Luka putperestlikten Hıristiyanlığa geçmiş olan bir aydındır. Bu nedenle İncil'de Yahudiler hakkında olumsuz tavırlar

⁴⁴³ Bucaille, *Müsbet İlim Yönünden Tevrat İnciller ve Kur'an*, ss. 103, 109.

⁴⁴⁴ Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller*, s. 626; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 28.

⁴⁴⁵ Bucaille, *Müsbet İlim Yönünden Tevrat İnciller ve Kur'an*, ss. 106-7; Aydın, Duran, *Kur'an ve Hıristiyanlar*, s. 184.

sergilemektedir. İncilini 80-90 yılları arasında yazdığı tahmin edilmektedir. Luka, İncil yazımında Markos ve Matta İncillerinden yararlanmışır. Erken dönem kilisede Matta'nın gölgesinde kalmıştır. Elçilerin İşleri kitabının da yazarıdır. Yahudi olmayanlar için Yunanca yazmıştır.⁴⁴⁶

Kutsal Kitap, Luka'nın girişinde kitabın amacı şu şekilde anlatılmaktadır: *“Luka, daha kitabın başında amacının, İsa'nın yaşamını doğru ve ayrıntılı bir biçimde anlatmak olduğunu açıkça ortaya koyuyor (1:1-4). Luka, Elçilerin İşleri Kitabı'nda da Müjde'nin o çağda bilinen dünyanın merkezi durumundaki Roma'ya kadar nasıl yayıldığını anlatır. O devirde yazarların, yapıtlarını ileri gelen kişilere adamaları bir gelenek haline gelmişti. Nitekim Luka da her iki kitabı, adı Teofilos - "Tanrı'yı seven" anlamında- olan bir kişiye hitaben kaleme almıştır. Kuşkusuz Luka bu adamın kişiliğinde geniş bir kitleye seslenmeyi amaçlamıştır.”*

Yuhanna İncili ile Sinoptik İnciller arasında büyük farklılıklar mevcuttur. Yuhanna İncili, tarihsel İsa'ya hiç yer vermemekte, kendi teolojik düşüncelerini sunmaktadır. Diğer üç İncil'den farklı olarak Hz. İsa'nın tanrısallığını vurgulamakta ve daha sembolik bir dil kullanmaktadır. Sinoptik İnciller Mesih'in gelişini beklerken Yuhanna Hz. İsa'nın çarmıh sonrası dirilişi ile ikinci gelişini tamamladığını söylemektedir.⁴⁴⁷ İncil yazarının havari Yuhanna mı yoksa başka bir Yuhanna mı olduğu tartışmalıdır. 2. yüzyılda yaşayan filozof Yuhanna olduğu düşünülmektedir.⁴⁴⁸ İncil yazarının kökeninin Yahudi olmadığı, gentile Hıristiyan olduğu kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca İncil'in oluşum aşamasında farklı kişiler tarafından revize edildiği iddiası bulunmaktadır.⁴⁴⁹

Kutsal Kitap'ın Yuhanna kitabının girişinde kitabın özelliği şöyle anlatılmaktadır: *“Yuhanna, Matta'dan, Markos'tan ve Luka'dan farklı konuları vurgular. İsa'nın doğumunu anlatarak başlayacağına, İsa'nın başlangıçtan beri Tanrı'yla birlikte bulunmuş, beden alıp aramızda yaşamış olan Tanrı Sözü olduğunu açıklamakla başlar (1:1-18). Kitap'ta az sayıda mucizeden söz edilir ve bunlar İsa'nın bildirisini doğrulayan belirtiler (mucizeler) diye anılır. Yuhanna'da birkaç yerde örnekten söz edilmekle birlikte (10:6; 16:25), benzetme sözcüğü hiç geçmez. Bunların yerine İsa'nın konuşmalarına yer verilir. Yuhanna, Celile'de geçen olayların ancak bir bölümünü anarken Yeruşalim'de geçen olaylara daha çok yer verir. İsa'nın,*

⁴⁴⁶ Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 29; Bucaille, *Müsbet İlim Yönünden Tevrat İnciller ve Kur'an*, ss. 115-16; Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller*, s. 627.

⁴⁴⁷ Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller*, s. 628; Aydın, Duran, *Kur'an ve Hıristiyanlar*, s. 185.

⁴⁴⁸ Bucaille, *Müsbet İlim Yönünden Tevrat İnciller ve Kur'an*, s. 121; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 29.

⁴⁴⁹ Sakioğlu, *İncil'i Kim Yazdı?*, ss. 358-60.

tutuklanmasından önceki son gece anlattıkları (13-16 bölümleri) ve 17. bölümdeki duası bunların en önemlileridir. İsa'nın ölüp dirildikten sonra izleyicilerine birkaç kez görünmesine bu kitapta daha çok yer verilir (20 ve 21).”

İncillerin yazılışlarındaki asıl amaç Hz. İsa'nın hayatını anlatmak değil, Tanrı'nın oğlu kurtarıcı Mesih olan İsa tasvirini yapmaktır. Çünkü yazıldıkları dönemde halkın inançlarına bu düşünceler hitap etmektedir.⁴⁵⁰ İncillerin oluşum sürecine bakıldığı zaman ilk dönem cemaatin okuma yazma bilmediği için öğretileri şifahi olarak aktardığı, zamanla aydın kesimin inananlara dâhil olması ile öğretilere dair metinler kaleme alındığı görülmektedir. İncillerin içerikleri ise yazan kişinin Hıristiyan olmadan önceki inancı ve bulunduğu toplumun algısı etrafında şekillenmiştir. Romalılar tarafından İkinci Mabad'ın tahrip edilmesi ve Yahudiliğin yasaklanması ile Hıristiyanlar, inançlarının kaynağı olabilecek müstakil kutsal kitaplar belirleme düşüncesine sahip olmuş ve halk arasında ilgi gören İnciller ön plana çıkmıştır. Bu İncillerin herkes tarafından kabul edilmesi için de Havarilere nispet edilmişlerdir.

3. KUTSAL KİTAP'IN TAHRİFİ

Kur'an-ı Kerim'de kutsal kitaplar olarak Tevrat, Zebur ve İncil'den bahsedilmektedir. İncil'in Hz. İsa'ya, Zebur'un ise Hz. Davut'a verildiği bildirilir.⁴⁵¹ Hz. Musa'ya ise kitap verildiği söylenmiş ancak kitabın ismi belirtilmemiştir.⁴⁵² Tefsirciler tarafından kitaptan kastın Tevrat olduğuna ittifak edilmiştir. Kurtubî de kitaptan kastın Tevrat olduğunu kabul etmektedir.⁴⁵³ Tevrat kelimesi Kur'an-ı Kerim'de 18 yerde,⁴⁵⁴ İncil ise 12 yerde⁴⁵⁵ geçmektedir.

Tevrat'ın Tanah'ın hepsine mi yoksa Tora'ya mı tekabül ettiği de tam bilinmemektedir. Kur'an ile Tora arasında paralel anlatımların bulunması sebebiyle Tora'nın kastedildiği düşünülmektedir. Ancak Tevrat kelimesinin geçtiği 16 ayette Hz. İsa ve Hz. Muhammed dönemi Yahudilerine hitap vardır. O dönem Yahudilerinin elinde

⁴⁵⁰ Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller*, s. 625.

⁴⁵¹ el-Maide, 5/46; el-İsra, 17/55

⁴⁵² el-Bakara, 2/87.

⁴⁵³ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2006, c. 2, s. 243 (el-Bakara, 2/87).

⁴⁵⁴ Abdülbaki, *el-Mu'cem*, s. 194.

⁴⁵⁵ Abdülbaki, *el-Mu'cem*, s. 783.

bulunan kitap ise sadece Tora değil Tanah'tır. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'deki Tevrat'tan kasıt Tanah olması gerektiği düşüncesi de mevcuttur.⁴⁵⁶ Hadislerde Tevrat'ın Hz. Musa'ya verildiği açıkça belirtilmiştir. Ancak hadislerde de Tevrat'tan kastın ne olduğu kapalıdır.⁴⁵⁷

Maide suresi 44. ayette Yahudi peygamber ve din adamlarının Tevrat'la hükmettiği açıklanmaktadır. Bu sebeple Tevrat'ın sadece Hz. Musa'ya değil, tüm İsrailoğulları'nın peygamberlerine gelmiş olabileceği ihtimali bulunmaktadır.⁴⁵⁸

İslâm dünyasında Tevrat ve İncil'in tahrif edildiği kabul edilmektedir. Ancak tahrifin ne boyutta olduğuna dair görüş birliği bulunmamaktadır. Bunun temel sebebi ise tahriften bahseden ayetlerde açık ifadelerin bulunmamasıdır. Kitabın metninde yapılan değişiklikler ve kitabın yorumunda yapılan değişiklikler olmak üzere iki türlü tahriften söz etmek mümkündür.⁴⁵⁹ Tahrif kelimesi Kur'an-ı Kerim'de 4 ayette geçmektedir. Tahrif kelimesi dışında, tebdil (değiştirmek), leyy (kendi sözleri ile bozma) lebs (gizlemek) kitman (gizlemek) kelimeleri tahrifi konu alan kelimelerdir.⁴⁶⁰

İslâm dünyasında tahrif tartışması daha çok Tevrat'ın tahrifi üzerine yoğunlaşmıştır. Bunun sebebi ayetlerin muhatabının genel anlamda Yahudiler olmasıdır. Ayetlerin çoğu Medine'de yaşayan ve Hz. Muhammed'e karşı sert tavırlar gösteren Yahudilere yönelik mesajlar içermektedir. Tevrat'ın tahrifi meselesini geniş anlamda ele alan ilk Müslüman, İbn Hazm'dır.⁴⁶¹ Tevrat'ın tahrifi konusunda İslâm dünyasında, lafzi tahrifi savunanlar, yorum tahrifini savunanlar ve Tevrat'ın bazı kısımlarının değiştirildiğini, asıl tahrifin tefsirinde olduğunu savunanlar olmak üzere üç görüş

⁴⁵⁶ Baki Adam, "Tevrat'ın Tahrifi Meselesine Müslüman ve Yahudi Cephesinden Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXXVI (1997), ss. 362-63; Zeynep Nermin Aksakal, "Kur'an'a Göre Ehl-i Kitabın Kutsal Kitaplardaki Ayetleri Tahrifi, Gizlemesi ve Ayetlerle Amel Keyfiyeti", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. IV, sy. 2 (2017), s. 75; Recep Orhan Özel, "Kur'an 'Tevrat'la Neyi Kastediyor?", *Usûl: İslam Araştırmaları*, sy. 14 (2010), s. 30.

⁴⁵⁷ Adam, "Tevrat'ın Tahrifi Meselesine Müslüman ve Yahudi Cephesinden Bir Bakış", s. 366.

⁴⁵⁸ Adam, "Yahudilik", s. 223.

⁴⁵⁹ Uğur, *Tevrat'ın Kur'an'a Arzı*, s. 38.

⁴⁶⁰ Gulam Haydar Asi, *İslam'ın Diğer Dinlere Bakışı*, çev. İbrahim Hakan Karataş, İstanbul: İnsan Yayınları, 2005, s. 48.

⁴⁶¹ Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, s. 218.

bulunmaktadır. Lafzi tahrifin öncüsü İbn Hazm, yorum tahrifinin savunucusu İbn Haldun ve kısmi tahrifi savunan ise İbn Teymiye'dir.⁴⁶²

Kutsal Kitap tenkitçisi de olan İbn Hazm'a göre Tevrat'ın lafzı tamamen değiştirilmiştir. Yahudilerin ellerinde bulunan Tevrat Hz. Musa'ya verilen Tevrat değildir.⁴⁶³ İbn Haldun, Tevrat'ın tahrifinin bahsedildiği ayetlerde tahriften kastın te'vilde yapılan tahrif olduğunu savunmuştur. Makrizi ise tahrifin Tevrat'ta değil, tefsiri olan Mişna'da olduğu kanaatindedir.⁴⁶⁴ İbn Teymiye'ye göre ise Tevrat'ın lafzı kısmen tahrif edilmişse de içerisinde Allah'ın hükümleri mevcuttur.⁴⁶⁵

Lafzi tahrifi savunanlara göre Tevrat'a hürmet göstermemek, hatta aşağılamak gerekir. Yorum tahrifini savunanlara göre ise Tevrat Allah katından indiği şekilde bozulmadığı için mukaddestir. Üçüncü görüş sahiplerine göre ise Tevrat'ta bulunanlar Kur'an ile çelişmediği müddetçe inkâr etmemek gerekir.

Lafzi tahrifi savunanlar genelde Kutsal Kitap'ın yazılış sürecinden haberdar olan kişilerdir. Bu bilgilerinden hareketle Kur'an-ı Kerim'de bahsi geçen tahrifin de lafzi olduğunu düşünmüşlerdir.⁴⁶⁶ Kur'an ayetlerine bakıldığında amaç tahrifle suçlamak değildir; ancak "Tevrat'ta ve İncil'de şöyle yazılmıştır." ifadelerinin karşılığını Tevrat ve İncil'de bulamayan ilk dönem Müslüman bilginler, önceki kitapların tahrif edildiği düşüncesine sahip olmuşlardır.⁴⁶⁷

Kur'an-ı Kerim'de ilahi kitaplarla ilgili ayetler iki yönlüdür. Doğrudan ilahi kitaplardan bahseden ayetler, onlara övgü ile yaklaşır. Bir de ilahi kitaplardaki emri uygulamamakla Ehl-i Kitap'ın eleştirildiği ayetler vardır.⁴⁶⁸ Ayrıca Tevrat ve İncil kelimelerinin geçtiği ayetlerde tahrife dair hiçbir işaret yoktur. Yahudilerin elleriyle kitap

⁴⁶² Uğur, *Tevrat'ın Kur'an'a Arzı*, ss. 71-72; Necmettin Gökkır, "Kur'an-ı Kerim Açısından İlahî Kitapların Tahrîfi Meselesi", *Kur'an Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi*, c. II, sy. 19,20,21 (1999), ss. 210-12; Muhammet Tarakçı, "Tahrif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, c. 39, s. 423.

⁴⁶³ İbn Hazm, *el-Fasl / Dinler ve Mezhepler Tarihi*, çev. Halil İbrahim Bulut, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017, c. 1, s. 708.

⁴⁶⁴ Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, ss. 231-32.

⁴⁶⁵ Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, s. 236.

⁴⁶⁶ Gökkır, "Kur'an-ı Kerim Açısından İlahî Kitapların Tahrîfi Meselesi", s. 215.

⁴⁶⁷ Muhammet Tarakçı, "Tevrat ve İncil'in Tahrîfi İle İlgili Kur'an Âyetlerinin Anlaşılması Sorunu", *Usûl: İslam Araştırmaları*, sy. 2 (2004), s. 43.

⁴⁶⁸ Gökkır, "Kur'an-ı Kerim Açısından İlahî Kitapların Tahrîfi Meselesi", s. 215.

yazıp “bu Allah’tandır” diyerek bu kitabı satmalarını eleştiren ayette (Bakara, 2/79) Yahudilerin yazdığı kitabın ismi belirtilmemiştir. Al-i İmran suresi 93. ayette Yahudilere Tevrat’ı getirip okumalarının istenmesi o dönemki Tevrat’ta Kur’an’ın doğru kabul ettiği bir hükmün olduğunu göstermektedir.⁴⁶⁹

Kur’an-ı Kerim’de Tevrat ve İncil ile ortak olan anlatımlarda Kur’an’ın Tevrat ve İncil’deki yanlış tavır ve yaklaşımları düzelttiği görülmektedir. Meselâ, buzağıyı yapan kişi Tevrat’ta Hz. Harun iken Kur’an o kişinin Sâmirî olduğunu belirtir. Hz. Süleyman’ın başka ilahlara tapındığını anlatan Tevrat’ın aksine Kur’an onun daima Allah’a bağlı olduğunu söyler. Ayrıca İncillerde Hz. İsa’nın çarmıha gerilip öldüğü anlatılırken Kur’an-ı Kerim onun çarmıha gerilmediğini söylemektedir. Bu tür örnekler sebebiyle Tevrat ve İncillerde metin tahrifinin mevcut olduğu söylenebilir.⁴⁷⁰

Tahrif konusunda Kurtubî’nin görüşlerini ayetler üzerinden nakledeceğiz.

“Şimdi, bunların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Oysa içlerinden bir takımı, Allah’ın kelamını dinler, iyice anladıktan sonra, onu bile bile tahrif ederlerdi.” ayetinin tefsirinde Kurtubî, Tevrat’ı değiştirerek tahrif edenlerin Yahudi bilginleri olduğunu belirtmiş, bu tahrifin keyiflerine göre helali haram, haramı helal kabul etmeleri ile olduğunu açıklamıştır.⁴⁷¹

“Yahudilerden öyleleri var ki, (kelimeleri yerlerinden kaydırıp) tahrif ederek onları anlamlarından uzaklaştırırlar...” ayetinin tefsirinde Yahudilerin Tevrat’taki bazı sözlerin yerlerini değiştirdiklerini nakletmiştir. Tahrifin ise uygun olmayan şekilde tevîl edilmesi olduğunu belirtmiştir.⁴⁷²

“Kelimleri yerlerinden kaydırarak (tahrif edip) değiştiriyorlar. Akıllarından çıkarmamaları istenen şeylerden önemli bir kısmını da unuttular.” ayetinin tefsirinde Kurtubî, Yahudi din bilginlerinin Allah’ın emirlerini tevîl ettiklerini ve halka yanlış şekilde anlattıklarını söylemektedir. Ayrıca Kurtubî’ye göre bu ayette Yahudi din bilginlerinin

⁴⁶⁹ Tarakçı, “Tevrat ve İncil’in Tahrîfi İle İlgili Kur’ân Âyetlerinin Anlaşılması Sorunu”, ss. 43-44.

⁴⁷⁰ Tarakçı, “Tevrat ve İncil’in Tahrîfi İle İlgili Kur’ân Âyetlerinin Anlaşılması Sorunu”, ss. 48-49.

⁴⁷¹ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, 2006, c. 2, s. 213 (el-Bakara, 2/75).

⁴⁷² el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, 2006, c. 6, s. 402 (en-Nisa, 4/46).

kelimelerin harflerini değiştirmeleri kastedilmektedir. Kurtubî Yahudilerin Hz. Muhammed'in niteliklerini ve recm ayetini değiştirdiklerini de nakletmiştir.⁴⁷³

“Ey Peygamber! Kalpten inanmadıkları halde ağızlarıyla ‘İnandık’ diyenler (münafıklar) ile Yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin. Onlar, (Yahudiler) yalan uydurmak için (seni) dinlerler, sana gelmeyen bir topluluk hesabına dinlerler. Kelimelerin (ifade içindeki) yerlerini bildikten sonra yerlerini değiştirir ve şöyle derler: ‘Eğer size şu hüküm verilirse onu tutun. O verilmezse sakının.’” Kurtubî bu ayetin tefsirinde de tahrifin tevil şeklinde olduğunu kabul etmektedir. Recm cezasını 40 sopa cezasına çevirmelerini de örnek olarak nakletmiş ve bu tahrifi Yahudilerden bir grubun yaptığını da vurgulamıştır.⁴⁷⁴ İbn Kesir'in naklettiği rivayete göre Yahudiler, zina eden iki Yahudi hakkında hüküm vermek için Hz. Peygamber'e sormaya karar vermişlerdir. Hz. Muhammed Yahudilerin bu konuda ne hüküm verdiklerini sormuştur. Yahudiler, zinaya sopa cezası verdiklerini söyleyince, Hz. Muhammed Tevrat'ı getirip okumalarını istemiştir. Tevrat okunduğunda, onda recm cezasının geçtiği görölmüş ve bunun üzerine iki Yahudi recmedilmiştir. Hz. Peygamber'in hüküm vermeden önce Tevrat'taki hükmü okutmasındaki amaç onların hükmü kaldırıp amel etmediklerini ortaya çıkarmaktır.⁴⁷⁵

“Vay o kimselere ki, elleriyle Kitab'ı yazarlar, sonra da onu az bir karşılığa değişmek için, ‘Bu, Allah'ın katındandır’ derler. Vay ellerinin yazdıklarından ötürü onların haline! Vay kazandıklarından dolayı onların haline!” ayetinin tefsirinde Kurtubî, Yahudilerin Hz. Peygamber'in özelliklerini değiştirdiklerini söylemektedir. Yahudi hamamları ve din bilginleri ellerindeki hâkimiyetin gideceğinden korktukları için Hz. Peygamber'in niteliklerini olduğundan farklı saymışlar, gerçekleri gizlemişleridir.⁴⁷⁶ Ayrıca Bakara suresi 78. ayette Müslüman ilim adamlarının Yahudilerin yaptığı tahrifler konusundaki rivayetlerini nakletmiştir. 79. ayette geçen *“Vay ellerinin yazdıklarından ötürü onların haline!”* buyruğu hakkında bazı yorumlarda bulunmuştur. Yahudi bilginlerinin çevresindekiler kötüleşmiş, hırs ve tamahın etkisiyle dünyaya yönelmişlerdir. İnsanları kendilerine çekecek şeylerin peşine düşmüşlerdir. şeriati yenileyip değiştirmişlerdir. Değiştirdikleri şeyleri Tevrat'a eklemişlerdir. Kabul etsinler diye akılı kıt olan kimselere

⁴⁷³ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2006, c. 7, s. 381-82 (el-Maide, 5/13).

⁴⁷⁴ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2006, c. 7, s. 483 (el-Maide, 5/41).

⁴⁷⁵ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, 2009, c. 5, ss. 2342-46 (el-Maide, 5/41).

⁴⁷⁶ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2006, c. 2, s. 223 (el-Bakara, 2/79).

“Bu Allah katındandır.” demişlerdir. Böylece önderlik makamlarını güçlendirmişler ve dünyanın değersiz menfaatlerini ve pisliklerini elde etmişlerdir. Şeriatı yeniledikleri şeylerden biri de şudur: “Ümmîlere karşı (yaptıklarımızdan) bize vebal yoktur.”⁴⁷⁷ yani ümmî olan Arapların mallarından aldıkları Yahudilere helaldir. Yeniledikleri şeylerden bir diğeri ise hiçbir günahın kendilerine zarar vermeyeceği ve Tanrı’nın sevdikleri, çocukları oldukları inancıdır. Halbuki Tevrat’ta “Ey benim bilginlerim, ey benim resullerimin çocukları” diye geçmektedir. Yahudiler bunu değiştirmiş, “Ey benim sevdiğim, ey benim çocuklarım” diye yazmışlardır.⁴⁷⁸

Kurtubî’nin ayet tefsirlerindeki tutumuna bakıldığı zaman, kendisinin tahrif konusunda bizzat görüş bildirmediği anlaşılmaktadır. Yaptığı yorumlar göz önüne alındığında Kurtubî’nin Tevrat’ta kısmi tahrif yapıldığı düşüncesine sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca Kurtubî tahrifi yapanların Hz. Peygamber dönemindeki Yahudilerin bir kısmı olduğunu da vurgulamıştır. Genel anlamda tahrif konusuna baktığımız zaman Kutsal Kitap’ın tahrifi Kur’an-ı Kerim ekseninde farklı, tarihsel araştırmalar ekseninde farklı yorumlanmaktadır. Kur’an-ı Kerim’in Yahudileri tahrif etmekle suçladığı hususun Tevrat’ın yorumu olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü o dönem Hicaz Yahudilerinin Kabala ile ilgilendiği ve Talmud’u kutsal kabul ettikleri bilinmektedir. Yahudilerin Hz. Muhammed’e de Talmud hükümleri ile gelmiş olmaları mümkündür. Tevrat’ta anlatılan bazı olayların Kur’an-ı Kerim ile çelişmesi Tevrat’ta lafzi tahrifin de olduğunu göstermektedir. Bunların yanı sıra İbn Hazm gibi Kutsal Kitap araştırmalarından haberdar olan kişiler lafzi tahrifin olduğunu kabul etmektedir. Ancak bu konuda kaynak Kur’an-ı Kerim değil, tarihsel araştırmalardır.

⁴⁷⁷ Âl-i İmran, 3/75.

⁴⁷⁸ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur’ân*, 2001, c. 2, ss. 187-88 (el-Bakara, 2/78).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM:

DİĞER İNANÇLAR

1. AHİRET İNANCI

Dinlerdeki kurtuluş inancı ölüm ve sonrasına dair düşünceleri destekleyen en büyük etkendir. İlahi dinlerde bireylerin ölümlerinin yanı sıra dünyadaki her şeyin yok olacağı ve kurtuluşa erenlerin mutlu yaşayacağı yeni bir hayat inancı mevcuttur. Ölüm sonrasına dair inançlar ise dinlerin kutsal kitaplarına göre şekillenmiştir. Ahiret hayatı olarak adlandırdığımız ölüm sonrası dönem, İslâm ve Hıristiyanlıkta açık şekilde ortaya konulmuş bir inançtır. Yahudilikte ise ahiret inancı, Tevrat'ta ahiret hayatına dair çok az ve müphem bilgilerin olması nedeniyle, belli evrelerden geçen ve yorumlanmaya müsait bir inanç olmuştur.

Yahudilikte ölüm sonrasına dair çeşitli inançlar mevcut olmuştur. Yahudilikteki ahiret inancını tarihi dönemler ekseninde ele almak mümkündür. Tarihi gelişim seyrinde Talmud'un oluşması ile ahiret hakkında daha kapsamlı bilgiler ortaya çıkmıştır.

Tevrat'ta kronolojik olarak yapılan anlatımlarda ölüme dair söylemlerin değiştiği görülmektedir. Tekvin kitabında Hz. İbrahim'den önce yaşayan ataların ölümü "...öldü."⁴⁷⁹ şeklinde ifade edilirken Hz. İbrahim ile ölüme dair yeni bir üslup kullanılmıştır. Hz. İbrahim'den sonra "Ölüp atalarına kavuştu."⁴⁸⁰ tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Hz. Yakup ile de Şeol âleminden bahsedilmiştir.⁴⁸¹ Babil sürgünü öncesinde İbranilerde ahiretin karşılığı Şeol âlemdir. Şeol kelimesi Tevrat'ta 66 yerde geçmektedir. Buna göre ölen kişiler Şeol denen bir yere giderler.⁴⁸² Türkçeye "ölüler diyarı" olarak çevrilen Şeol kelimesinin tam olarak hangi anlama geldiği konusunda farklı görüşler mevcuttur. Tevrat'ta Şeol âleminin yerin altında olduğuna dair söylemler bulunmaktadır.⁴⁸³ Ölüler diyarının yerin altında olmasının sebebi Yakın-Doğu kültürü ve

⁴⁷⁹ Yaratılış, 5.

⁴⁸⁰ Yaratılış, 25:8-17; 35:29.

⁴⁸¹ Yaratılış, 37:35.

⁴⁸² İsmail Taşpınar, *Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik'te Ahiret İnancı*, 3. bs., İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014, ss. 71-72.

⁴⁸³ Yaratılış, 37:35; 42:38; 44:28-31.

Sami dinlerinde yer alan kozmozun yapısına ilişkin düşünceler olabilir. Kozmoz gökyüzü ve yeryüzü olarak iki parçaya bölünmüştür. Gökyüzü sadece Tanrılara tahsis edilmiştir. Bu nedenle insan ölünce Tanrılarının mertebesine çıkamayacağı için yeraltındaki ölümler diyarına gitmektedir.⁴⁸⁴

İsrailoğulları ölüm konusunda Mısırlılardan etkilenmiş olmalıdırlar. Hz. Yakup ve Hz. Yusuf'un cenazeleri Mısır geleneğindeki gibi mumyalanmıştır.⁴⁸⁵ Hz. Yakup'un ölünce atalarının yanında gömülmek istemesi⁴⁸⁶ Hz. Yusuf'un vaat edilmiş topraklara kemiklerinin götürülmesini istemesi⁴⁸⁷ ve Hz. Musa'nın Mısır'dan ayrılırken Hz. Yusuf'un kemiklerini yanlarında götürmesi⁴⁸⁸ ölümden sonra bedenî bir hayatın varlığına dair inancın mevcut olduğunu göstermektedir.⁴⁸⁹

Babil Sürgünü sonrasında ahiret inancında bazı değişimler meydana gelmiştir. İkinci mabet döneminde Yunan kültürlerinden etkilenen İbraniler ruh ve bedeni birbirinden ayrı düşünmeye başlamışlardır. Bu etki ile Şeol inancında değişiklikler yaşanmıştır.⁴⁹⁰ Ayrıca Şeol'ü ifade etmek için başka kelimeler kullanılmıştır. Babil sürgünü sonrası yazılmış olan Eyüp kitabı ile Şeol, kötülerin gittiği yer olarak algılanmaya başlamıştır.⁴⁹¹ Kaybolan Tevrat'ın yeniden yazılması değişen bazı inançların kutsal kitapta yerini almasına sebep olmuştur.

Babil sürgünü sonrası meydana gelen değişimler sebebiyle mezhepler ortaya çıkmaya başlamıştır. Sadukiler İbrani geleneğini devam ettirmek istemiş, Ferisiler ise son peygamberlerin bahsettiği yeni anlatımları almayı tercih etmiştir. Mezheplerin ayrılıklarındaki temel konu ise ahiret inancı olmuştur. Bu dönemde farklı ahiret tasavvurları ortaya konmuştur. Esseniler ruhun ölümsüzlüğü, iyilerin sonsuz mükâfata, kötülerin sonsuz cezaya çarptırılacağı inancına sahip olmuşlardır. Ferisiler, ruhun ölümsüzlüğünün yanı sıra dirilmeye de inanmışlardır. Sadukiler ise ölümden sonraki

⁴⁸⁴ Taşpınar, *Yahudilik'te Ahiret İnancı*, ss. 282-83.

⁴⁸⁵ Yaratılış, 50:2, 26.

⁴⁸⁶ Yaratılış, 49:29-30.

⁴⁸⁷ Yaratılış, 50:25.

⁴⁸⁸ Mısır'dan Çıkış, 13:19.

⁴⁸⁹ Taşpınar, *Yahudilik'te Ahiret İnancı*, ss. 74-77.

⁴⁹⁰ Yusuf Altıntaş, "Yahudilikte Âhiret Anlayışı", *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, sy. 16 (2012), s. 37; Gürkan, *Yahudilik*, s. 198; Taşpınar, *Yahudilik'te Ahiret İnancı*, ss. 98-99.

⁴⁹¹ Gürkan, *Yahudilik*, s. 203; Taşpınar, *Yahudilik'te Ahiret İnancı*, s. 283.

hayatı kabul etmemiştir. 70 yılında tapınağın yıkılması ve Ferisi anlayışın, Talmud ile inançlarını sistemleştirmesi sonucunda bu dönemdeki karmaşa sona ermiştir.⁴⁹²

Tanah'taki peygamberlere atfedilen kitaplar, ahiret inancı konusunda en önemli kaynaklardır. Mezmurlar, ölüm sonrasına dair birçok anlatım içermektedir. İnsanların Şeol'e gidişini anlatan Eyüp kitabı da bu konudaki en önemli kaynaklardan biridir.⁴⁹³ Daniel kitabının 11-12. bölümleri Tanah'ta ahirete ilişkin en geniş ifadelerin bulunduğu bölümdür. Daniel kitabının oluştuğu dönemde diriliş, cennet ve cehennem gibi kavramlar Yahudi inancına dâhil olmuştur.⁴⁹⁴

Ahiret inancı Talmud'un oluşması sonucunda tam anlamıyla teşekkül etmiştir. Talmud'u merkeze koyan Rabbani Yahudilikte ahiret, tartışmasız bir inanç halini almıştır.⁴⁹⁵ Orta Çağ'da yaşayan bazı Yahudi bilginler, Rabbani Yahudi inancının şekillenmesinde rol oynamıştır. Yahudi bilginler vasıtasıyla bu dönemde Yahudiler ahiret inancı konusunda İslâm'dan etkilenmişlerdir. Yahudi bilginlerden biri olan Saadya Gaon'la birlikte diriliş inancı Yahudilikte açık bir şekilde ifade edilmiştir. İslâm'dan etkilenen Yahudi bilginlerden biri olan Maimonides'in belirlemiş olduğu on üç maddelik inanç manzûmesinde ahiret hayatına iman yer almaktadır. Ayrıca Maimonides ahiret inancına dair olan iki maddeyi geniş bir biçimde açıklamıştır.⁴⁹⁶

Ahiret inancına sahip olan Karailiğin İslâm dünyasında ortaya çıktığı ve İslâm'dan etkilendiği bilinmektedir. Ahiret inancı konusunda Karailiğin etkisi büyük olmuştur. İslâm'daki ahiret algısının Yahudilere geçmesinde etkili oldukları düşünülebilir.⁴⁹⁷

Ahiret hayatına dair ilk bilgiler Mişna'nın Sanhedrin bölümünde geçmektedir. Mişna'da Tanah'taki ahiret hayatı detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Gemera'da ise

⁴⁹² Altıntaş, "Yahudilikte Âhiret Anlayışı", s. 38; Gürkan, *Yahudilik*, s. 198; Taşpınar, *Yahudilik'te Ahiret İnancı*, s. 102; Harman, "İnanç ve İbadetleri", s. 306.

⁴⁹³ Taşpınar, *Yahudilik'te Ahiret İnancı*, ss. 103-4.

⁴⁹⁴ Taşpınar, *Yahudilik'te Ahiret İnancı*, ss. 120, 123.

⁴⁹⁵ Taşpınar, *Yahudilik'te Ahiret İnancı*, s. 188.

⁴⁹⁶ Adam, "Yahudilik", s. 236; Altıntaş, "Yahudilikte Âhiret Anlayışı", s. 38; Taşpınar, *Yahudilik'te Ahiret İnancı*, ss. 212-13; Muhsin Akbaş, "Yahudi ve Hıristiyan Düşüncesinde Ölüm Sonrası Hayat ve Diriliş İnancının Dini ve Teolojik Temelleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 15 (2002), s. 44.

⁴⁹⁷ Taşpınar, *Yahudilik'te Ahiret İnancı*, s. 198; Şaban Kuzgun, *Hazar ve Karay Türkleri Türklerde Yahudilik ve Doğu Avrupa Yahudilerinin Menşei Meselesi*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015, ss. 279, 301.

Mişna'daki anlatımlar daha ayrıntılı açıklanmaktadır. Mişna'da ahiret hayatını ifade etmek için "gelecek âlem" tabiri kullanılmaktadır. Cennete girecek olanlar, gelecek âlemden nasibi olanlar şeklinde geçerken cehenneme girecek olanlar gelecek âlemden nasibi olmayanlar şeklinde geçmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere gelecek âlem bir nevi cennetin karşılığıdır. Mişna ve Gemera'da ölüm, ahiretin evreleri, cennet ve cehennemin özellikleri, kimlerin cennete ve cehenneme gireceği gibi konular geniş biçimde ele alınmaktadır.⁴⁹⁸

Ölümden sonra ruh bedenden ayrılır. Günahı olmayan Yahudilerin ruhları cennette sonsuz mutluluğa kavuşacaktır. Nuh'un yedi kanununa uyan herkes cennete ulaşabilecektir; ancak Yahudiler ile aralarında seviye farkı vardır.⁴⁹⁹ Yahudi olmayanlar (putperestler), Yahudi şeriatını kabul etmeyenler, Yahudi ahdine sadakat göstermeyenler ve ahirete iman etmeyenler cehennemde azap çekecektir. Bu kişilerin ruhlarının sonsuza dek cehennemde kalacağı genel kabul edilen bir görüştür. Günahkâr Yahudilerin ruhları ise cehennemde on iki ay kalacaktır. Cehennemin süresi konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Çünkü Talmud'da cehennem hakkında hem sonsuz olduğu hem de bir süre sonra yok olacağı anlatılmaktadır. Yaygın görüşe göre on iki ayın sonunda cehenneme giren kişiler yok olacaktır. Sadece Yahudi şeriatını reddedenler ve Yahudi ahdine sadakat göstermeyenler sonsuz azaba uğrayacaktır. Yahudilere düşmanlık edenler hâricindeki herkesin on iki aylık azap sonrasında cennete gireceğini kabul edenler de olmuştur. Hülasa, Yahudiliği reddedip onlara karşı olanların sonsuz azap çekeceği diğer günahkârların ise sadece on iki ay azap göreceği kabul edilmektedir. Ayrıca cumartesi günleri cehennemdekilerin azaplarına ara verildiğine inanılmaktadır.⁵⁰⁰

"Mesih'in günleri" gelecek âlemin yanı sıra konusu geçen bir diğer husustur. Ahiretten kastın Mesih'in geldiği dönem olma ihtimali de tartışma konusu olmuştur. Genel inanca göre Mesih'in gelmesiyle Yahudiler dünyada barış ve huzur ortamında bir

⁴⁹⁸ Herbert Danby (ed.), *THE MISHNAH*, New York: Oxford University Press, 1933, ss. 397, 455; Taşpınar, *Yahudilik'te Ahiret İnancı*, ss. 196-97.

⁴⁹⁹ Altıntaş, "Yahudilikte Âhiret Anlayışı", s. 39; Engin, *Yehud ve Nasara Vahyin Geçmiş Varisleri*, ss. 145-46; Baki Adam, "Yahudiliğin Hıristiyanlığa ve İslâm'a Bakışı", *Dinler Tarihi Araştırmaları (Sempozyum)*, sy. 1 (1998), s. 152.

⁵⁰⁰ Akbaş, "Yahudi ve Hıristiyan Düşüncesinde Ölüm Sonrası Hayat ve Diriliş İnancının Dini ve Teolojik Temelleri", s. 44; Engin, *Yehud ve Nasara Vahyin Geçmiş Varisleri*, s. 145; Gürkan, *Yahudilik*, s. 207; Taşpınar, *Yahudilik'te Ahiret İnancı*, ss. 340-41; Harman, "İnanç ve İbadetleri", s. 308.

yaşam sürecektir. Bu dönemin sona ermesiyle bütün ölümler diriltilecek ve hesap başlayacaktır. Aynı zamanda nihai düzen olan gelecek âlemin de başlangıcı olacaktır.⁵⁰¹

Hıristiyanlıkta ölümden sonraki bir hayatın varlığı 1215 yılında yapılan 4. Lateran Konsili ile resmen kabul edilmiştir. Ahiret hayatına dair inancı sistemleştiren kişi Thomas Aquinas'tır.⁵⁰²

Hıristiyan inancına göre Hz. İsa tekrardan geldiği vakit inananlarla Tanrı Krallığı'nı kuracaktır. İnananlar dışında herkes ölecek, önceki dönemlerde yaşayan Hıristiyanlar diriltilecek ve tüm inananlar bu krallıkta mutlu bir yaşam sürecektir.⁵⁰³ Bin yıllık bu saadet döneminin sonunda dünya yerle bir olacak ve diğer insanlar da diriltilecektir. Diriliş ile sorgulama başlayacaktır. Sorgulamayı Hz. İsa yapacak Havariler de onun yanında oturacaktır.⁵⁰⁴ Sorgulama sonrasında inananlar cennete, inançsızlar ise cehenneme gidecektir. Küçük günahları olan ise Araf'ta kalacaktır.⁵⁰⁵

Hıristiyanlara göre Hıristiyan olmayanların hâricinde büyük günah işleyen Hıristiyanlar ve vaftiz olmadan ölen çocuklar da cehenneme girecektir. Asli günahtan kurtulamayan birisi cennete girme hakkına sahip olamamaktadır.⁵⁰⁶

Hıristiyanlıkta cehennem belli kategorilerden oluşmaktadır. Birincisi Hıristiyan olmayanların ve büyük günah işleyenlerin bulunduğu yerdir, cehennem olarak adlandırılır. Bu kişiler fiziksel olarak cezaya çarptırılır ve çektikleri azap sonsuzdur.⁵⁰⁷ İkincisi vaftiz olamadan ölen çocukların bulunduğu çocuklar limbusudur. Fiziksel olarak ceza çekmeseler de asli günahları sebebiyle Tanrı'yı görmekten mahrum kalacaklardır. Üçüncüsü Hz. İsa'dan evvel yaşamış, iyi olan ama asli günah ile ölmüş olanların

⁵⁰¹ Akbaş, "Yahudi ve Hıristiyan Düşüncesinde Ölüm Sonrası Hayat ve Diriliş İnancının Dini ve Teolojik Temelleri", s. 43; Gürkan, *Yahudilik*, s. 205.

⁵⁰² Akbaş, "Yahudi ve Hıristiyan Düşüncesinde Ölüm Sonrası Hayat ve Diriliş İnancının Dini ve Teolojik Temelleri", s. 52.

⁵⁰³ Vahiy, 20:4-6.

⁵⁰⁴ Matta, 10:28; Yuhanna, 5:27; Vahiy, 20:11-12.

⁵⁰⁵ Yuhanna, 5:28-29; Gündüz, *Hıristiyanlık*, ss. 101-2; Tümer, Küçük, Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 372; Türkiye Kiliseleri Ortak Komisyonu, *Temel İlkeleriyle Hıristiyanlık*, ss. 49-50.

⁵⁰⁶ Yuhanna, 3:5; Muhammet Tarakçı, *St. Thomas Aquinas*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006, s. 233; Galip Atasagun, *Hıristiyanlık'ta Dünyanın Sonu ve Ahiret Kavramı*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya : Selçuk Üniversitesi, 1989, s. 151.

⁵⁰⁷ Markos, 3:28-29; Vahiy, 20:7-10.

bulunduğu atalar limbusudur. Hz. İsa çarmıh sonrası atalar limbusuna inmiş onları cehennemden kurtarmıştır.⁵⁰⁸

Cennete sadece asli gûnahtan kurtulmuş ve hiçbir gûnah işlememiş olan insanlar girecektir. Cennetteki en büyük mükâfat Tanrı'yı görmektir. Küçük gûnah işlemiş olan Hıristiyanlar ise önce Araf denilen yerde gûnahlarının cezasını çekecek daha sonra arınmış bir şekilde cennete girecektir. Araf inancı Floransa ve Trent Konsilleri ile kabul edilmiştir.⁵⁰⁹

Yeni Ahit'teki en ayrıntılı ahiret tasviri Vahiy kitabındadır.⁵¹⁰ Hz. İsa'nın Sadukiler ile ahiret konusunda yaptığı münakaşada Ferisilerin tarafını tutması da Yeni Ahit'te yer almaktadır.⁵¹¹ Hz. İsa'nın Yahudi şeriatını korumak için gelmesi ve Hıristiyanların Eski Ahit'i kabul etmeleri, Hıristiyan inançlarında Yahudiliğin etkisini kaçınılmaz kılmıştır. Yeni Ahit'te cehennem için "ölüler diyarı" tabiri kullanılmaktadır ve yerin altındadır. Cennet ise göktedir. Sami inançlarındaki kozmoz düşüncesi burada da karşımıza çıkmaktadır.⁵¹²

Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitap'ın ahiret inancı konusunda ele aldığı mesele cennetin sadece kendilerine ait olduğu inancıdır. Ayrıca Yahudiler cehennem inançları sebebiyle eleştirilmiştir.

Ahiret inancı ekseninde Ehl-i Kitap'tan bahsedilen dört ayetin sadece birinde Hıristiyanlardan bahsedilmektedir. Hıristiyanlar cennete kendilerinden başkasının giremeyeceğine dair inançları sebebiyle eleştirilmektedir. Bu ayette eleştirinin odağı hem Hıristiyanlar hem de Yahudiler olmuştur. Kur'an-ı Kerim bu konuda iddialarından emin olduklarını gösterecek delil getirmelerini isteyerek Yahudi ve Hıristiyanların cennetle ilgili iddialarına karşı çıkmıştır.⁵¹³ Kurtubî ayette geçen burhan (delil) kelimesinin "kesin bilgi veren delil" anlamında olduğunu belirtmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere Allah Ehl-i Kitap'tan iddialarını destekleyecek açık ve kesin deliller istemiştir. Kurtubî'ye göre

⁵⁰⁸ Tarakçı, *St. Thomas Aquinas*, s. 234.

⁵⁰⁹ Tarakçı, *St. Thomas Aquinas*, ss. 231, 236; Gündüz, *Hıristiyanlık*, s. 102.

⁵¹⁰ Cemal Ergün, *Kur'ân'ın Cennet Cehennem Anlayışının Diğer Dinlerle Karşılaştırılması*, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2006, s. 29.

⁵¹¹ Matta, 22:23-32.

⁵¹² Matta, 5:12, 23; Luka, 6:23.

⁵¹³ el-Bakara, 2/111.

sonraki ayette Allah bu duruma cevaben “Hayır” diye onları yalanlamıştır. “Kim “ihsan” derecesine yükselerek özünü Allah’a teslim ederse, onun mükâfatı Rabbinin katındadır.”⁵¹⁴ buyurarak cennete kimlerin girebileceğini açıklamıştır.⁵¹⁵

Yukarıda da işaret edildiği gibi, ahiret inancı konusunda Kur’an-ı Kerim’in odak noktası Yahudiler olmuştur. Yahudiler cennetin kendilerine ait olduğu iddiaları konusunda başka bir ayette daha eleştirilmektedir. Bakara suresi 94. ayette iddialarından emin olduklarını göstermeleri için ölümü istemeleri buyrulmuştur. Kurtubî, bu ayetin tefsirinde Yahudilerden bahseden diğer ayetlerin bazılarını naklederek onların batıl iddialarını örneklendirmiştir.⁵¹⁶ Allah bu iddialarını yalanlamış ve onları delil getirmek zorunda bırakmak için bu ayeti indirmiştir. Cennete gideceği kesin olan birisi ölümden korkmaz, zira cennetteki nimetlere kavuşmak en büyük mükâfattır. Yahudiler kendilerini Allah’ın oğulları ve çocukları kabul ederek kâfir oldukları için ve dünya hayatına bağlılıkları sebebiyle Allah’tan korkup ölümü istemekten çekinmişlerdir. Sonraki ayette, bu durumda ölümü isteyemeyecekleri belirtilerek yalancı oldukları ifade edilmiştir. Kurtubî ölümü istememeleri hususunda Hz. Peygamber’in “Yahudiler, ölümü istemiş olsalardı, ölürler ve cehennemdeki yerlerini görürlerdi.” hadisini nakletmiştir. Ayrıca o, bu konuda başka rivayetlere de yer vermiştir. Allah, Hz. Peygamber’e bir mucize olması için Yahudileri ölümü istemekten alıkoymuştur. Böylece hiçbir şey söyleyememişlerdir. Bir rivayete göre ise “ölümü isteyiniz” buyruğunun amacı hangi taraf yalan söylüyorsa ona ölümün gelmesi için dua edilmesidir. Yahudiler yalancı olduklarını bildikleri için bunu kabul etmemişlerdir.⁵¹⁷ İbn Kesir’e göre Yahudiler sonlarının Allah tarafından cezalandırılmak olduğunu bildikleri için dünyada daha fazla yaşamak istemektedirler.⁵¹⁸

Yahudilerin eleştirildiği hususlardan birisi de sayılı günler haricinde kendilerine ateşin dokunmayacağı inancıdır. Kur’an-ı Kerim’de iki farklı yerde Yahudiler bu konu hakkında uyarılmıştır. Kurtubî, Bakara suresi 80. ayetin tefsirinde ayetin nüzul sebebine dair farklı görüşleri nakletmiştir. Hz. Muhammed Yahudilere “Cehennem ehli kimdir?” diye sormuş, Yahudiler “Biziz, bizden sonra siz bizim yerimize geçeceksiniz.” diye cevap

⁵¹⁴ el-Bakara, 2/112.

⁵¹⁵ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur’ân*, 2006, c. 2, s. 319 (el-Bakara, 2/111).

⁵¹⁶ el-Bakara, 2/80, 111; el-Maide, 5/18.

⁵¹⁷ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur’ân*, 2006, c. 2, ss. 257 (el-Bakara, 2/94-95).

⁵¹⁸ İbn Kesir, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri*, 2009, c. 2, s. 424 (el-Bakara, 2/94-95).

vermişlerdir. Hz. Muhammed “Yalan söylüyorsunuz. Sizin yerinize geçmeyeceğimizi biliyorsunuz.” demiştir. Ardından bu ayet nazil olmuştur. Başka bir rivayete göre Hz. Muhammed Medine’ye geldiğinde Yahudiler şöyle demiştir: “Bu dünya yedi bin senedir. İnsanlar cehennemde azap görecekler. Dünyadaki her bin sene ahirette, cehennemdeki bir gün gibidir. Bu da 7 gün eder.” Bunun üzerine Allah bu ayeti indirmiştir. Bir rivayete göre Yahudiler, Tevrat’ta cehennemden kırk yıllık bir mesafede olduğuna dair bilgiler olduğunu iddia etmişlerdir. Cehennem ehli mesafeyi tamamlayana kadar her gün bir yıllık mesafeyi katedecekler ve sonunda cehennem yok olacaktır. Cehennemdeki zakkum ağacına kadar kırk yıllık bir mesafe olduğu şeklinde de rivayet edilmektedir. Bu rivayete göre Yahudiler zakkum ağacına varıncaya kadar azap göreceklerine daha sonra cehennemden yok olacağına inanmaktadırlar.⁵¹⁹

Kurtubî, Bakara Suresi 78. ayetin tefsirinde Yahudilerin bu düşünceleri ile Tevrat’ı değiştirmeleri arasında bir ilişki kurmuştur. Yahudiler Tevrat’ta değişiklik yaptığı için Allah onları yalanlamak amacıyla “(Bir de) Yahudiler ve Hıristiyanlar, ‘Biz Allah’ın oğulları ve sevgili kullarıyız’ dediler. De ki: ‘Öyleyse (Allah) size neden günahlarınız sebebiyle azap ediyor?’”⁵²⁰ ayetini indirmiştir. Yahudiler ise onlara asla azap edilmeyeceğini, edilse bile buzağıya taptıkları kırk gün kadar azap göreceklerini iddia etmişlerdir. Buna cevap olarak Bakara suresi 80. ayet nazil olmuştur.⁵²¹ Daha sonraki iki ayette ise Allah onları yalanlayarak cennet ve cehennemde kalmanın küfür ve imana göre olduğunu belirtmiştir.⁵²² Yahudilerin cehennem algısından bahseden bir diğer ayet de Al-i İmran suresi 24. ayettir ve Yahudilerin Tevrat’ı değiştirmeleri konu edinen ayetin akabinde gelmektedir.

Ayetlerin nüzul sebeplerine baktığımız zaman konunun asıl muhatabı yerel Yahudi grupları olmaktadır. Yahudilerin ahiret inancı konusunda yanlış algıya kapıldığı ve bu inanca yeterince önem vermedikleri anlaşılmaktadır.⁵²³ Yahudilerin sadece belli sürede ceza görecekleri konusunda, sayılı günlerin miktarına dair ihtilafli rivayetlerin olduğu

⁵¹⁹ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2006, c. 2, s. 224 (el-Bakara, 2/80).

⁵²⁰ el-Maide, 5/18.

⁵²¹ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2006, c. 2, ss. 219-20 (el-Bakara, 2/78).

⁵²² el-Bakara, 2/81-82.

⁵²³ M. Fatih Kesler, *Kur'an-ı Kerim'de Yahudiler ve Hıristiyanlar*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2017, s. 94.

görülmektedir. Yahudi kaynakları ile karşılaştırdığımız vakit sayılı günlerden kastın on iki ay olduğunu söylemek mümkündür. Rabbani Yahudilerin yanı sıra Yahudi mistisizminde de cehennem süresi on iki ay olarak kabul edilmektedir. Yerel Yahudi grupların Yahudi mistisizminden etkilenmiş olmaları sebebiyle cehennem on iki ay süreceği inancına sahip olmaları kuvvetle muhtemeldir.

2. MELEK İNANCI

Melek inancı, ilahi dinlerdeki ortak inançlardan biridir. Ahiret inancında olduğu gibi melek inancı İslâm ve Hıristiyanlıkta temel inanç esaslarından kabul edilirken Yahudilikte mezhepler arasında tartışmalı bir inançtır.

Yahudilikte melek inancı Babil sürgünü sonrasında şekillenmiştir. Sürgün öncesi dönemde Tanrı'nın yanında bulunan yardımcı varlıklar, sürgün sonrasında melek olarak adlandırılmıştır. Sürgün döneminde Zerdüştilikteki iyi ve kötü ruh inancı, Yahudilikte iyi ve kötü melek inancına dönüşmüştür. Babil ve İran inançlarından etkilenerek oluştuğu gerekçesiyle Sadukiler meleklerin varlığını kabul etmemiştir. Diğer mezheplerde ise melek inancı mevcut olmuştur. Orta Çağ'da kabalist düşüncenin etkisiyle melek inancı konusu genişlemiştir. Meleklerin sayısında artış olmuş ve meleklerle özel isimler verilmeye başlanmıştır.⁵²⁴

Sürgün sonrasında yazılmış olan Yahudi kutsal kitaplarında melek kavramı açık şekilde geçmektedir. Sürgün öncesi yazılmış olan kitaplarda meleklerin ayrı varlıklar olduğuna dair bilgilere ve melek isimlerine rastlanmamaktadır. Büyük meleklerle dair ilk bilgiler Daniel kitabında yer almıştır.⁵²⁵ Eski Ahit'te melek anlamında birçok ifade kullanılmaktadır. "Tanrı'nın oğulları" ifadesi bunlardan birisidir. Tanrı'nın oğullarından kastın melekler olduğuna inanılmaktadır.⁵²⁶

⁵²⁴ Ali Erbaş, *Melekler Alemi / İlahi Dinlerde Melek İnancı*, İstanbul: Nun Yayıncılık, 2012, ss. 111, 114-15.

⁵²⁵ Erbaş, *Melekler Alemi*, s. 142; Serpil Akbıyık, *Babil Esareti'nin Yahudiler Üzerindeki Sosyal, Kültürel ve Dinî Etkileri*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi, 2010, s. 85.

⁵²⁶ Hasan Kurt, *Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Melek Kavramı*, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2014, ss. 45-46; Harman, "İnanç ve İbadetleri", s. 304.

Eski Ahit'teki anlatımlarda melekler tanrısal varlıklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Günah işleyen melekler tanrısal statülerini kaybetmişlerdir. Böylece kötü melek kavramı günah işleyen meleklere karşılık gelmiştir.⁵²⁷ Kötü meleklerden biri kabul edilen şeytan yılan kılığına girerek Havva'yı yasak elmayı yemeye ikna etmiştir.⁵²⁸ Şeytan Havva'ya Tanrı gibi olma vaadinde bulununca bu durum Havva'ya cazip gelmiştir. Şeytanın kovulma sebebi Tanrı seviyesinde olma arzusudur. Aynı arzu yüzünden insanoğlu da günah işleyip cennetten kovulmuştur.⁵²⁹

Kovulmuş melekler de kötü melekler sınıfına dâhil edilmektedir. Yeryüzünde kötülüğe sebep oldukları düşünülmektedir.⁵³⁰ Yaratılış kitabında bahsi geçen Tanrı oğulları ile insan kızlarının evlenmesi hadisesindeki Tanrı oğulları, kovulmuş meleklerdir. Bu melekler şeytanla aynı zamanda kovulmuşlardır. Kovulmuş meleklerin, insan olan kızlarla evlenmeleri ile dünya üzerinde “nefiller” denilen varlıklar doğmuştur. Kutsal Kitap'ın İngilizce versiyonlarında “devler” olarak çevrilsede İbranicede “kovulmuş olanlar” anlamındadır. Melekler ve insanların evliliği büyük bir günah kabul edilmiştir. Yeryüzündeki bu günah ortamı yüzünden Tanrı, ruhunun insanda kalmayacağını, böyle bir günahın devam etmesine izin vermeyeceğini söylemiştir. Nuh tufanının gerçekleşme sebebi de bu günah olmuştur.⁵³¹

Zerdüştiliğin etkisi ile sistemleşen melek inancında, meleklerin isimlendirilmesinin yanı sıra hiyerarşik bir sınıflandırma da yapılmıştır.⁵³² Yahudi inancında önemli yeri olan büyük meleklerden biri Cebrail'dir. Cebrail, Tanrı'nın mesajını ileten baş melektir. Ölüm meleği olarak da görülmüştür. Yahudilikte yargıyı temsil eder.⁵³³ Eski Ahit'te geçtiği ilk yer Daniel kitabıdır.⁵³⁴ Melekler arasında en üstün makama sahip olan baş melek Mikail'dir. Eski Ahit'in Daniel kitabında adı geçmektedir. Yahudilere göre Tanrı'ya en

⁵²⁷ Kurt, *Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Melek Kavramı*, s. 66.

⁵²⁸ Yaratılış, 3:5.

⁵²⁹ Dr Arnold G. Fruchtenbaum, *The Book of Genesis*, ed. Joni Prinjinski, 1st edition San Antonio, TX: Ariel Ministries, 2009, s. 95.

⁵³⁰ Cengiz Batuk, “Yahudi Mitolojisinde Düşmüş Melekler”, *Dinler Tarihi Araştırmaları (Sempozyum)*, 2012, s. 455.

⁵³¹ Fruchtenbaum, *The Book of Genesis*, ss. 147-50.

⁵³² Akbıyık, *Babil Esareti'nin Yahudiler Üzerindeki Sosyal, Kültürel ve Dini Etkileri*, s. 85.

⁵³³ Erbaş, *Melekler Alemi*, s. 146; Murat Serdar, “Semavi Dinlerde Dört Büyük Melek (Cebrail, Mikail, İsrail, Azrail)”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XIII, sy. 2 (2008), ss. 229-30; Harman, “İnanç ve İbadetleri”, s. 305.

⁵³⁴ Daniel, 8:15-26; 9:20-23.

yakın olan melektir. Diğer toplumların melekleri ile savaşır ve İsrailoğulları'nın koruyucusudur. Merhameti temsil etmektedir.⁵³⁵

Hıristiyanlıkta melek inancı önemli bir yere sahiptir. Meleklerle inanmak, Tanrı'ya imandan sonra gelir. Melek konusu "Angeloji" isimli bir ilim dalı içerisinde ele alınmaktadır.⁵³⁶ Efes, Kalkedon ve 2. İstanbul Konsilleri ile meleklerin varlığı kabul edilmiş ve iman esası sayılmıştır. 1. Vatikan ve 4. Lateran Konsili'nde Tanrı'nın, melekleri zamanın başlangıcında yarattığı kabul edilmiştir.⁵³⁷

Hıristiyanlıkta melek algısı temelde Yahudi gelenekten gelmektedir. Yahudilikte olduğu gibi Hıristiyanlıkta da iyi ve kötü melek kavramı bulunmaktadır. Bu kavramların oluşma sebebi ise "kovulmuş melek" inancıdır. Hıristiyanlara göre her şeyin bir meleği vardır. Melekler kutsal varlıklardır. Göklerde ve cennette yaşarlar. Tanrı ile insan arasında bir seviyede günah işlemeyen varlıklardır. Bu nedenle insanlardan üstün olduğu kabul edilmektedir. Kıyametten sonra inananlar ile melekler aynı seviyede olacaktır. Kutsal varlık oldukları için meleklerle Tanrı gibi ibadet edilmese de tazim edilmektedir.⁵³⁸

Cebrail ve Mikail, Yahudiler gibi Hıristiyanlar için de önemli olan ve isimleri Yeni Ahit'te geçen meleklerdir.⁵³⁹ Mikail, kilisenin koruyucusu olan baş melektir. Kiliseyi korumak için şeytanla savaşmış ve yenmiştir. Bir elinde kılıç diğer elinde adaletin terazisi olan tasvirleri resim, heykel ve Ortodoks ikonalarında yer almaktadır. Katolik inancında ölen kişilerin ruhlarını alıp iyi ve kötü ruh olarak belirledikten sonra iyi ruhları cennete götüren melektir. Çeşitli kiliseler tarafından farklı tarihlerde Mikail için yortular düzenlenmektedir. Baş meleklerin ikincisi Cebrail'dir. Cebrail'in görevi Tanrı'dan aldığı ilahi mesajı insanlara iletmektir. Yahudi inancından farklı olarak Cebrail merhameti temsil ederken Mikail yargıyı temsil etmektedir.⁵⁴⁰

⁵³⁵ Daniel, 10:13-21; 12:1; Erbaş, *Melekler Alemi*, s. 144; Serdar, "Semavi Dinlerde Dört Büyük Melek", ss. 233-34; Harman, "İnanç ve İbadetleri", s. 306.

⁵³⁶ Erbaş, *Melekler Alemi*, s. 190; Serdar, "Semavi Dinlerde Dört Büyük Melek", s. 228.

⁵³⁷ Erbaş, *Melekler Alemi*, ss. 197, 200; Murat Serdar, "Hıristiyanlık ve İslâm'da Meleklerin Varlık ve Kısımları (Angelojik Bir Mukayese Denemesi)", *Biliname : Düşünce Platformu*, c. VII, sy. XVII (2009), ss. 143-44.

⁵³⁸ Serdar, "Hıristiyanlık ve İslâm'da Meleklerin Varlık ve Kısımları", ss. 146, 149; Erbaş, *Melekler Alemi*, s. 237.

⁵³⁹ Luka, 1:19, 26-27; Yahuda'nın Mektubu, 9; Vahiy, 12:7-8.

⁵⁴⁰ Erbaş, *Melekler Alemi*, ss. 263-66; Serdar, "Semavi Dinlerde Dört Büyük Melek", ss. 230, 234; Kurt, *Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Melek Kavramı*, ss. 66-67.

Kur'an-ı Kerim'in Ehl-i Kitap'ın melek inancına yaklaşımı, meleklerle karşı tutumları yönünden olmuştur. Al-i İmran suresi 80. ayette Hz. Peygamber'in melekleri rab edinmeyi emretmeyeceği açıklanmaktadır. Kurtubî'ye göre bu ikaz Hıristiyanlar içindir; çünkü Hıristiyanlar melekleri rab edinmişçesine tazim etmektedir.⁵⁴¹

Kur'an-ı Kerim'in ele aldığı diğer husus, meleklerle bilhassa Cebrail'e düşman olunmasıdır. Allah'ın bu konuda uyardığı topluluk Yahudilerdir. Bakara suresi 97. ve 98. ayetlerin nüzul sebebi, Yahudilerin Cebrail hakkında sarf ettikleri sözlerdir. Yahudiler Hz. Peygamber'e vahiy getirenin kim olduğunu sormuş, Cebrail olduğunu öğrenince tepki vermişlerdir. Cebrail'in, kendilerinin düşmanı olduğunu, Hz. Peygamber'e vahiy getiren melek Mikail olsaydı ona uyacaklarını söylemişlerdir. İddialarına göre Cebrail savaş ve çatışma getirirken Mikail yağmur ve rahmet getiren bir melektir. Kurtubî'ye göre Allah'ın, 98. ayette meleklerin yanı sıra Cebrail ve Mikail'i özel olarak zikretmesinin sebebi Yahudilerin karşısına belirgin bir örnek ile çıkararak sonraki zamanlarda başka meleklerle dair yapabilecekleri yorumları engellemektir.⁵⁴²

Yahudi tarihinde Cebrail yargıyı temsil eden bir melek olsa da Cebrail'e düşmanlık ettiklerine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Kur'an'ın bu ayetlerdeki muhatabı yerel Yahudi grupları olmuştur. Nüzul sebeplerinde geçtiği gibi Hicazlı Yahudiler Cebrail'in kendilerine düşman ve gazap meleği olduğunu dile getirmişlerdir. Bunun sebebi Yahudilerin Hz. Peygamber'e karşı tutumlarıdır. Hz. Muhammed'i yalanlamak istedikleri için Cebrail'in kötü yönünü ileri sürerek onu düşman olarak göstermişler ve güvenilirlik konusunda Cebrail'den daha üstün gördükleri Mikail'i tercih etmişlerdir. Yahudilerin bu tavırlarının diğer bir sebebi ise melekleri kendilerine özel kabul etmeleridir. Hz. Muhammed de dâhil herkese mesaj getirebilen Cebrail'e nazaran başka toplulukların melekleri ile savaşıp İsrailoğulları'nın koruyucusu olan Mikail daha kutsaldır. Bu nedenle Hz. Muhammed ile konuşurken sadece onlara özel kalmayan Cebrail'i düşman olarak göstermişlerdir.

⁵⁴¹ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 5, s. 287 (Âl-i İmran, 3/80).

⁵⁴² el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 2, ss. 261-62 (el-Bakara, 2/97-98).

SONUÇ

Kurtubî, kültür ve ilim yönünden zengin olan Endülüs ve Mısır'da yaşamış, eğitim almış bir âlim olarak tefsirinde kendisine özgü bir üslup geliştirmiştir. Bu çalışmada Kur'an-ı Kerim'in çokça bahsettiği Ehl-i Kitap'a dair meseleler, Kurtubî'nin tefsiri bağlamında değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Bu sayede Kurtubî'nin Ehl-i Kitap'a dair aktardığı bilgiler ve yorumlar ile Ehl-i Kitap'a yönelik tutumu tespit edilmiştir.

Kurtubî'nin hangi ilim merkezlerinde dersler aldığı ve yazdığı eserler anlatılmaktadır. Kurtubî hakkında tefsirinde kendisinden bahsettiği konular hâricinde pek bir bilgiye rastlanmamaktadır. Kurtubî'nin şöhreti alanına hâkim geniş çaplı tefsiri ile olmuştur. Bu sebeple diğer eserlerinin ekserisi tefsirinde bahsetmesi sebebiyle tespit edilebilmiştir. Kurtubî'nin tefsirinin özellikleri ele alındıktan sonra çalışmanın ana figürleri olan Ehl-i Kitap'ın kim olduğuna dair görüşler nakledilmektedir. Yahudi ve Hıristiyanların Ehl-i Kitap olduğuna dair görüş birliği bulunmaktadır; ancak iki zümre ile bir arada zikredilen Sabîilerin Ehl-i Kitap olmaları konusunda tartışmalar mevcuttur. Kurtubî, tefsirinde Sabîileri Ehl-i Kitap kategorisinde değerlendirmede için araştırmanın içeriğinde Sabîî inançlarına yer verilmemiştir. Ehl-i Kitap'ın kimliğinin belirlenmesinin yanı sıra Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitap'ın eleştirilen teolojik inançları tespit edilmiştir.

Yahudilerin antropomorfik Tanrı anlayışı ile Tanrı'ya karşı küstah tavırları Kur'an-ı Kerim'de eleştirilmektedir. Seçilmişlik inancı sebebiyle kendilerine özgü Tanrı algıları Yahudiliğin eleştirilen diğer bir yönüdür. Kur'an-ı Kerim'in Yahudileri eleştirmesi konusunda dikkat edilmesi gereken önemli bir husus da bazı ayetlerde yerel Yahudi grupların muhatap alınmasıdır. Bu hususa en güzel örnek Kur'an-ı Kerim'in Yahudilere yönelttiği Allah'a oğul isnat etmeleri konusudur. Genel Yahudi teolojisinde böyle bir inanç bulunmadığı için Allah'ın oğlu olarak nitelendirilen Üzeyr'in kim olduğuna dair ilk araştırmalarda, o, Tevrat'ı yeniden yazdığı için değer görmüş olan Ezra ile özdeşleştirilmiştir. Ancak Ezra'nın Tanrı oğlu olarak nitelendirilmesine hiçbir Yahudi kaynağında rastlanmamaktadır. Üzeyr, Hicaz Yahudilerinin ilgilenmiş olduğu Merkabah mistisizminde Tanrı oğlu kabul edilen Metatron'un sıfatı olmalıdır. Kur'an-ı Kerim bu

hususla yerel Yahudi mensuplarını uyardır. Nitekim Kurtubî de bu konuda Yahudilerin indirilen ayet sonrasında bu söylemlerini bıraktığını nakletmiştir.

Allah'a çocuk isnat etme konusu çerçevesinde bakıldığı zaman Kur'an-ı Kerim'in Hıristiyanları eleştirdiği temel nokta Hz. İsa'nın Tanrı'nın oğlu kabul edilmesidir. Kur'an-ı Kerim Hz. İsa'nın tanrısallığı ile oluşan teslis inancını da açıkça eleştirmektedir. İlk Hıristiyanlar Hz. İsa'nın öğretilerini Yahudiler arasında yayarken, bir vizyon sonrası İsa'nın takipçisi haline gelen Pavlus Hz. İsa'nın Tanrı oğlu olduğunu iddia etmiş, kendi öğretilerini diğer milletlere anlatmak için çalışmıştır. Böylece Hıristiyan inancı putperest olan Yunan kültürü ile tanışmış, Hz. İsa'nın tanrısallığı Hıristiyanlığın temel inancı haline gelmiştir. Hz. İsa'nın Tanrı kabul edilmesiyle annesi Hz. Meryem de Tanrı doğuran olarak kutsal kabul edilmiştir. Kurtubî'nin en geniş ele aldığı konu da Hz. İsa'nın ulûhiyeti meselesi olmuştur.

Tanrı inancı konusunda İsrailoğulları'nın buzağıya tapmaları da eleştirilmiştir. Buzağı hadisesi bazı farklılıklarla birlikte, hem Kur'an-ı Kerim'de hem de Tevrat'ta yer almaktadır. İki kutsal kitap arasındaki en büyük fark buzağıyı yapanın Tevrat'ta Hz. Harun, Kur'an'da Sâmirî olarak sunulmasıdır. İsrailoğulları'nın özellikle buzağı figürüne tapmalarının sebebi ise uzun zaman kaldıkları Mısır'daki kutsal boğa inancıdır. Kutsal boğa Apis'in Tanrı Osiris'in bedenleşmiş hali kabul edildiği bilinmektedir. Kurtubî de bu olayın anlatımına geniş yer vermektedir.

Yahudi ve Hıristiyanlar din adamlarını rab edinme hususunda eleştirilmişlerdir. İki zümrede de din adamlarının üstün mevkilere sahip olduğu bilinmektedir. Ancak Kur'an-ı Kerim'de bahsedilen rab edinme, bir varlığı Tanrı olarak görmekten ziyade, din adamlarının dinî hükümleri değiştirme yetkisini ellerinde buldurmalarıdır. Böylece halk onların emir ve yasaklarını yerine getirerek onları rab yerine koymuş olmaktadır. Bu yaklaşımı benimseyen Kurtubî, Hz. Muhammed'den naklettiği bir hadis ile görüşünü teyit etmeye çalışmıştır.

Kur'an-ı Kerim'in Ehl-i Kitap'ı peygamber anlayışı çerçevesinde eleştirisi çoğunlukla Yahudilere yönelik olmuştur. Hıristiyanların peygamber olan Hz. İsa'yı ilahlaştırmaları hususu peygamberlik inancı bağlamında değerlendirilebilir; ancak tezimizde de işaret edildiği üzere Hıristiyanlıkta Hz. İsa tanrılaştırıldığı için peygamberlik

konusu ihmal edilmiştir. Yahudiler ise Malaki ile peygamberliğin bittiğini düşündükleri için ondan sonra gelen peygamberleri yalanlamış ya da öldürmüşlerdir. Kurtubî, yalanladıkları peygamberlerin Hz. Muhammed ve Hz. İsa olduğunu, öldürdükleri peygamberlerin ise Hz. Zekeriya ve Hz. Yahya olduğunu nakletmiştir. Yahudilerin eleştirildiği diğer bir husus ise Tevrat'ta peygamberlere yapılan iftirallardır. Yahudilere göre peygamberler dahi günah işleyebileceği için bu konu sorun teşkil etmemektedir. Ancak yine de Tanrı ile iletişimde olan, insanlara doğru yolu gösteren kişilerin zina, alkol, hile gibi kötü hasletler ile anılması eleştirilmelerini kaçınılmaz kılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitap'ın kutsal kitapları, Allah tarafından önceki milletlere verilen vahiy ürünü metinler olarak nitelendirilmektedir. Kur'an'ın da aynı kaynaktan geldiğine vurgu yapılmaktadır. Tevrat, İncil ve Zebur kitapları birçok ayette geçmektedir. Kur'an-ı Kerim'in bu inanç bağlamında eleştirdiği nokta ise Yahudilerin Tevrat'ı tahrif etmeleridir. Tahrif konusunda Kur'an'da ayrıntılı bilgi olmadığı için İslâm dünyasında tahrifin içeriği tartışılmıştır. Tevrat ve İncillerin yazım tarihini bilen kişiler tahrifin lafzi olduğunu düşünmüştür. İlgili ayetlerden hareketle tahrifin önceki kutsal kitapların lafzında değil, yorumunda olduğunu savunanlar da mevcuttur. Genel olarak bakıldığında, tahrif ayetlerinin yerel Yahudi grubun yorumunda yaptığı tahrifi gösterdiği tespitini yapmak mümkündür. Bununla birlikte Kur'an ve Tevrat'ta bulunan anlatımlar karşılaştırıldığında, aralarında çelişki olduğu görülmektedir. Bu sebeple tahrifin kısmen de olsa lafzi olabileceği görüşü ortaya çıkmıştır. Kurtubî tahrife dair müstakil bir görüş beyan etmemiş olsa da ilgili ayetlerin tefsirlerinde yerel Yahudi grubunun tevil ile tahrif yaptığını belirtmiştir.

Yahudiliğin ahiret inancının tarih içerisinde etkileşimler sonucunda oluştuğu görülmektedir. Bu nedenle mezhepler arasında tartışmasız bir inanç sistemi oluşmamıştır. Hıristiyanlıkta ise ahiret inancı Mesih'in dönüşüne bağlı olarak gerçekleşeceği beklenen bir dönem inancıdır. Ehl-i Kitap'ın ahiret inancı konusunda eleştirildiği ortak husus cennete sadece kendilerinin gireceğini iddia etmeleri olmuştur. Kur'an-ı Kerim Ehl-i Kitap'ın cenneti kendilerine tahsis etmesi iddialarına delil istemiş, cennete kimlerin girebileceğine dair bilgiler vermiştir. Kurtubî Yahudilerle ilgili ayetin yerel Yahudi gruplarına yönelik olduğunu belirtmiştir. Yahudiler ile Hz. Muhammed'in bu konudaki münakaşalarını nakletmiştir. Kurtubî ayrıca bu düşüncelerini Tevrat'ı tahrif etmeleri ile

de ilişkilendirmiştir. Yahudilerin, cehennemde kısa bir süre kalacaklarına dair iddiaları da eleştirilmiştir. Ayette geçen sayılı günlerden kastın neler olduğuna dair birçok rivayet olsa da Yahudi tarihine bakıldığında sayılı günlerin on iki ay olduğu yönündeki yaklaşımın ağırlık kazandığı görülmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitap'ın melek inancı eleştirisi Yahudilerin Cebrail'e karşı tutumları ve Hıristiyanların meleklerle karşı ileri derecede tazim göstermesi bağlamındadır. Ahiret inancında olduğu gibi melek inancı da Yahudilikte sonradan şekillenmiş, tartışmalı bir inançtır. Hz. Muhammed'i yalanlamak maksadıyla vahiy getiren Cebrail'i düşman olarak gören Yahudiler, Kur'an-ı Kerim'de eleştirilmişlerdir. Genel Yahudi inancında Cebrail'in düşman olmasına dair bir yaklaşım bulunmamaktadır. Yerel Yahudi grupların Hz. Muhammed'e vahiy getirmesi sebebiyle Cebrail'i öyle nitelendirdiği anlaşılmaktadır. Hıristiyanlıkta ise melekleri rab edinecek derecede yüceltmeleri konusu eleştirilmiştir.

Sonuç olarak Kur'an-ı Kerim'de hem Medine'de muhatabı olan yerel hem de genel Yahudi ve Hıristiyan inançlarına karşı eleştiriler yer almaktadır. Bu çalışmada görülmektedir ki Kur'an-ı Kerim'in Ehl-i Kitap hakkında verdiği bilgilerin anlaşılması için karşılaştırma metodunu kullanmak elzemdir. Böylece Kur'an-ı Kerim'in eleştirilerinin arka planı aydınlatılabilecektir. Sadece Ehl-i Kitap'ın genel inançları yönünden ya da sadece ayetlerin İslâmi yönden yapılmış tefsirleri ile bu konuları ele almak yetersiz kalmaktadır. Bu noktada dinler tarihi ve genel tarih çalışmalarının, tefsir çalışmalarına eşlik etmesinin gereği ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- ABDÜLBAKI Muhammed Fuad, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2007.
- ADAM Baki, "Müslümanların Yahudilere Yönelttiği Teolojik Eleştiriler", *Dinler Tarihi Araştırmaları (Sempozyum)*, 2004, 103-118-118.
- , "Tevrat'ın Tahrifi Meselesine Müslüman ve Yahudi Cephesinden Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXXVI (1997), ss. 359-404.
- , *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 3. bs., İstanbul: Pınar Yayınları, 2015.
- , "Yahudi Kutsal Metinleri", *Kur'an'da Yahudiler*, ed. Ömer Faruk Harman, İstanbul: Kuramer / Kur'an Araştırmaları Merkezi, 2019, s. 349-402.
- , "Yahudiliğin Hıristiyanlığa ve İslâm'a Bakışı", *Dinler Tarihi Araştırmaları (Sempozyum)*, sy. 1 (1998), ss. 147-173-173.
- , "Yahudilik", *Yaşayan Dünya Dinleri*, 3. bs., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2010, s. 205-75.
- , *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Kur'an'ın Tartışmalı Konuları*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2011.
- AKBAŞ Muhsin, "Yahudi ve Hıristiyan Düşüncesinde Ölüm Sonrası Hayat ve Diriliş İnancının Dini ve Teolojik Temelleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 15 (2002), ss. 37-60-60.
- AKBIYIK Serpil, *Babil Esareti'nin Yahudiler Üzerindeki Sosyal, Kültürel ve Dinî Etkileri*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi, 2010.
- AKDEMİR Salih, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'e Göre Hz. İsa*, 2. bs., İstanbul: Kuramer / Kur'an Araştırmaları Merkezi, 2017.
- AKSAKAL Zeynep Nermin, "Kur'an'a Göre Ehl-i Kitabın Kutsal Kitaplardaki Ayetleri Tahrifi, Gizlemesi ve Ayetlerle Amel Keyfiyeti", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. IV, sy. 2 (2017), ss. 73-108.
- ALTAYTAŞ Muhammed, *Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitap: İtikadi Açından Yahudilik ve Hıristiyanlık*, İstanbul: Büyüyenay, 2016.
- ALTIKULAÇ Tayyar, "KURTUBÎ, Muhammed b. Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, c. 26, ss. 455-57.
- ALTINTAŞ Yusuf, "Yahudilikte Âhiret Anlayışı", *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, sy. 16 (2012), ss. 36-39-39.
- ARMSTRONG Karen, *Tanrı'nın Tarihi İbrahim'den Günümüze 4000 Yıllık Tanrı Arayışı*, çev. Hamide Koyukan, Kudret Emiroğlu, Oktay Özel, Ankara: Ayraç Yayınevi, 1998.
- ASI Gulam Haydar, *İslam'ın Diğer Dinlere Bakışı*, çev. İbrahim Hakan Karataş, İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- ATASAĞUN Galip, *Hıristiyanlık'ta Dünyanın Sonu ve Ahiret Kavramı*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya : Selçuk Üniversitesi, 1989.
- ATAURRAHİM Muhammed, *Bir İslam Peygamberi Hz. İsa*, çev. Kürşat Demirci, 6. bs., İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- AYDIN Mahmut, "Hıristiyanlık", *Yaşayan Dünya Dinleri*, 3. bs., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2010, s. 77-102.
- AYDIN Mahmut, Asim DURAN, *Kur'an ve Hıristiyanlar*, İstanbul: Kuramer / Kur'an Araştırmaları Merkezi, 2019.

- AYDIN Mehmet, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Konya: Nüve Kültür Merkezi, 2005.
- , “Hıristiyanlıkta Teslis Doktrini ve Hıristiyan İtizalleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslami İlimler Dergisi*, sy. 5 (1982), ss. 141-56.
- BATUK Cengiz, “Yahudi Mitolojisinde Düşmüş Melekler”, *Dinler Tarihi Araştırmaları (Sempozyum)*, 2012, 453-474-474.
- BAYRAM Abdullah, “Kullanılan Metodoloji Bağlamında Kurtubî'nin Kurân'ın Kur'an'la Tefsiri Yöntemini Uygulama Biçimi”, *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. IV, sy. 2 (2018), ss. 31-54.
- , *Kurtubî ve Fikhî Tefsiri*, (Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2008.
- BUCAILLE Maurice, *Müsbet İlim Yönünden Tevrat İnciller ve Kur'an*, çev. Mehmet Ali Sönmez, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984.
- BURUL Şule, *Yahudi Mistisizmi: Kabala*, (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2006.
- CHARLESWORTH James H., *The Old Testament Pseudepigrapha, Volume 1: Apocalyptic Literature and Testaments*, Garden City, N.Y: Doubleday & Company, 1983.
- ÇAĞIL Necdet, *Kitabı Mukaddes'in Neyi Tahrif Edildi*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- DANBY Herbert, (ed.), *THE MISHNAH*, New York: Oxford University Press, 1933.
- DEMIRCI Mehmet, *Kurtubî'nin “el-Câmi” li Ahkâmi'l-Kur'an" Adlı Eserinin Tefsir Usulü Açısından Değerlendirilmesi*, (Doktora Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2009.
- DOĞAN Hatice, *İbn Meymun'un Hayatı Eserleri ve “Delâletü'l-Hâirîn” Adlı Eseri Üzerinde Bir İnceleme*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi, 2009.
- DUYGU Zafer, *İsa, Pavlus, İnciller*, 2. bs., İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2019.
- , *Nikomedeia ve Hıristiyanlık*, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2018.
- ENGİN Kamil Yavuz, *Yehud ve Nasara Vahyin Geçmiş Varisleri*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2014.
- ERBAŞ Ali, *Melekler Alemi / İlahi Dinlerde Melek İnancı*, İstanbul: Nun Yayıncılık, 2012.
- ERGÜN Cemal, *Kur'an'ın Cennet Cehennem Anlayışının Diğer Dinlerle Karşılaştırılması*, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2006.
- FRAZER James George, *Adonis, Attis, Osiris Doğu Dinleri Tarihi Araştırmaları 2*, çev. İsmail Hakkı Yılmaz, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018.
- , *Altın Dal II*, çev. Mehmet H. Doğan, İstanbul: Payel Yayınları, 1992.
- FRIEDMAN Richard Elliott, *Kitabı Mukaddes'i Kim Yazdı?*, çev. Muhammet Tarakçı, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005.
- FRUCHTENBAUM Dr Arnold G., *The Book of Genesis*, ed. Joni Prinjinski, 1st edition., San Antonio, TX: Ariel Ministries, 2009.
- GEZER Arif, “Endülüs'lü Müfessir Kurtubî, Dönemi ve Şöhret Bulma Süreci”, *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, c. VII, sy. 14 (2009), ss. 335-52.
- GÖKKIR Necmettin, “Kur'an-ı Kerîm Açısından İlâhî Kitapların Tahrîfi Meselesi”, *Kur'an Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi*, c. II, sy. 19,20,21 (1999), ss. 210-23.
- GÖKMEN Ramazan, *Kurtubî Tefsîri Mukaddimesinin Tefsîr Usûlündeki Yeri*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi (Hitit Üniversitesi), 2008.

- GÜLŞEN Ekrem, *Kurtubî Tefsiri'nde Esbâb-ı Nüzûl*, (Doktora Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2002.
- GÜNDÜZ Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara: Vadi Yayınları, 1998.
- , *Hristiyanlık*, 7. bs., Ankara: İsam / İslam Araştırmaları Merkezi, 2007.
- , *Pavlus: Hristiyanlığın Mimarı*, 4. bs., Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- , *Sabiiler*, 3. bs., İstanbul: Vadi Yayın Grubu, 2016.
- GÜRKAN Saime Leyla, “Temel Kavramlar”, *Kur'an'da Yahudiler*, ed. Ömer Faruk Harman, İstanbul: Kuramer / Kur'an Araştırmaları Merkezi, 2019, s. 29-121.
- , “Yahudi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, c. 43, ss. 182-84.
- , *Yahudilik*, 7. bs., Ankara: İsam / İslam Araştırmaları Merkezi, 2017.
- HARMAN Ömer Faruk, “İnanç ve İbadetleri”, *Kur'an'da Yahudiler*, ed. Ömer Faruk Harman, İstanbul: Kuramer / Kur'an Araştırmaları Merkezi, 2019, s. 277-312.
- , “Mabed ve İbadet”, *Kur'an'da Yahudiler*, ed. Ömer Faruk Harman, İstanbul: Kuramer / Kur'an Araştırmaları Merkezi, 2019, s. 313-48.
- HASANOV Eldar, “Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c. 3, sy. 4 (2014), ss. 676-95.
- İŞİK Hidayet, “Kurtubî ve el-İ'lâm Adlı Eserine Göre Kitâb-ı Mukaddes'te Hz. Muhammed”, *Din Öğretimi Dergisi*, sy. 40 (t.y.), ss. 38-49.
- İBN HAZM, *el-Fasl / Dinler ve Mezhepler Tarihi*, 3 cilt, çev. Halil İbrahim Bulut, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.
- İBN KESİR, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, 16 cilt, çev. Bedreddin Çetiner, Bekir Karlığa, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2009.
- JOHNSON Paul, *Yahudi Tarihi*, çev. Filiz Orman, İstanbul: Pozitif Yayınları, 2001.
- KARSLI İbrahim H., “Kur'an'da Yahudi Din Adamlığı -Yahudi Geleneğiyle Mukayeseli Bir Çalışma-”, *Milel ve Nihal*, c. VII, sy. 1 (2010), ss. 61-93-93.
- , *Kutsal Kitaplara Göre Din Adamı*, 2. bs., Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- KATAR Mehmet, “Hristiyanlıkta Temel Akımlar”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, ed. Şinasi Gündüz, 3. bs., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2016, s. 102-11.
- , “Kur'an Kıssaları Bağlamında Yahudi (İsrail) Tarihi”, *Kur'an'da Yahudiler*, ed. Ömer Faruk Harman, İstanbul: Kuramer / Kur'an Araştırmaları Merkezi, 2019, s. 123-276.
- , “Tevhitten Teslise Geçiş Sürecinde Hristiyanlık (Bir Yahudi İhya Hareketi Olarak Başlayan Hristiyanlığın Evrensel Bir Din Haline Geliş Öyküsü)”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c. 20, sy. 3 (2007), ss. 330-39.
- KAYA Remzi, “Ehl-i Kitap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, c. 10, ss. 516-19.
- , *Kur'an'a Göre Ehli Kitap ve İslam*, 2. bs., İstanbul: Yağmur Yayınları, 2016.
- KESLER M. Fatih, *Kur'an-ı Kerim'de Yahudiler ve Hristiyanlar*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- KURT Hasan, *Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Melek Kavramı*, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2014.
- KURTUBI Muhammed b. Ahmed EL-, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 24 cilt, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2006.
- , *el-İ'lâm bimâ fi Dîni'n-Nasârâ mine'l-Fesâd ve'l-Evhâm*, Kahire: Daru't-Türas el-Arabî, 1980.

- KUZGUN Şaban, *Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri*, 3. bs., İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2008.
- , *Hazar ve Karay Türkleri Türklerde Yahudilik ve Doğu Avrupa Yahudilerinin Menşei Meselesi*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015.
- KÜÇÜK Mehmet Alparslan, *Kutsal Kitap Anlayışı Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam Örneği*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2016.
- LEWIS Bernard, *İslam Dünyasında Yahudiler*, çev. Bahadır Sina Şener, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1996.
- MERAL Yasin, *Samiri'nin Buzağısı*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- MICHEL Thomas, *Hristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, 1. bs., Ankara: Sak Ofset, 2012.
- ÖZEL Recep Orhan, “Kur'an 'Tevrat'la Neyi Kast ediyor?”, *Usûl: İslam Araştırmaları*, sy. 14 (2010), ss. 25-50.
- SAKIOĞLU Mehmet, *İncil'i Kim Yazdı?*, İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2004.
- , *Tevrat'ı Kim Yazdı?*, İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2004.
- SALAR Hatice, *Hristiyanlıkta Ruhbanlığın Kökenleri ve Ruhbanlık Sınıfı*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi, 2008.
- SARIKÇIOĞLU Ekrem, *Diğer İnciller (Apokrif İnciller)*, 2. bs., Isparta: Fakülte Kitabevi, 2009.
- , *Hz. İsa Hayatı ve Mesajı*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- SCHIMMEL Annemarie, *Dinler Tarihine Giriş*, ed. Recep Kibar, 2. bs., İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2016.
- SERDAR Murat, “Hristiyanlık ve İslâm'da Meleklerin Varlık ve Kısımları (Angelojik Bir Mukayese Denmesi)”, *Bilimname : Düşünce Platformu*, c. VII, sy. XVII (2009), ss. 139-164-164.
- , “Semavi Dinlerde Dört Büyük Melek (Cebrail, Mikail, İsrail, Azrail)”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XIII, sy. 2 (2008), ss. 227-245-245.
- SINANOĞLU Mustafa, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Nübüvvet*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.
- SÖNMEZ Zekiye, *İslam'ın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadası'nda Hristiyanlık*, Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.
- ŞAHİN Nadide, *Hristiyanlık'ta Ruhbanlık Anlayışı*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, 2008.
- ŞEHRİSTANI Muhammed EŞ-, *el-Milel ve'n-Nihal*, ed. Mustafa Öz, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- TABERÎ Muhammed b. Cerîr ET-, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli âyi'l-Şur'ân*, 26 cilt, Kahire: Dâru Hicr, 2001.
- TARAKÇI Muhammet, “Hristiyanlıkta Vahiy ve Peygamberlik”, *Vahiy ve Peygamberlik*, ed. Yusuf Şevki Yavuz, İstanbul: Kuramer / Kur'an Araştırmaları Merkezi, 2018, s. 77-175.
- , *St. Thomas Aquinas*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.
- , “Tahrif”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, c. 39, ss. 422-24.
- , “Tevrat ve İncil'in Tahrifi İle İlgili Kur'an Âyetlerinin Anlaşılması Sorunu”, *Usûl: İslam Araştırmaları*, sy. 2 (2004), ss. 33-54.
- TAŞDELEN Emine, *Yahudilikte Nübüvvet*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi, 2010.
- TAŞPINAR İsmail, *Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik'te Ahiret İnancı*, 3. bs., İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.

- TÜMER Günay, *Hristiyanlıkta ve İslam'da Hz. Meryem*, 4. bs., Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- TÜMER Günay, Abdurrahman KÜÇÜK, Mehmet Alparslan KÜÇÜK, *Dinler Tarihi*, 3. bs., Ankara: Berikan Yayınevi, 2012.
- TÜRKİYE KİLİSELERİ ORTAK KOMİSYONU, (ed.), *Temel İlkeleriyle Hristiyanlık*, İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2015.
- UĞUR Hakan, *Tevrat'ın Kur'an'a Arzı: Kur'an'ın Tevrat'ta Tasdik Ettiği Konular*, Bursa: Emin Yayınları, 2011.
- VÂFÎ Abdülvâhîd, "Hristiyan İnancının Teslise Dönüşmesi ve Teslisin İlk Kaynakları", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, çev. Hidayet Işık, sy. 6 (1996), ss. 383-93.
- WEIGALL Arthur, *Hristiyanlığımızdaki Putperestlik Pavlos Hristiyanlığına Dair Bilimsel Bir Eleştiri*, İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2002.

